

Tijdschrift van de Historische Vereniging Vleuten-De Meern- Haarzuilens 2001

<https://hdl.handle.net/1874/10036>

Colofon
Tijdschrift van de Historische Vereniging
Vleuten, De Meern, Haarzuilens.
Verschijnt 4 keer per jaar. ISSN 0928/4893
21e jaargang no. 1 maart 2001

De vereniging is ingeschreven in het
verenigingsregister van de KvK Utrecht
eo. onder nummer V 479360

Correspondentieadres
Dorpsstraat 1 3451 BH Vleuten
<http://come.to/histvervdm>

Dagelijks bestuur
Dr. Ir. P.K. Schenk / voorzitter
Telefoon 030 - 6774915

F.C.G.M. Besouw / secretaris
Telefoon 030 - 6773000

P.G. de Rooij / penningmeester
Telefoon 030 - 6771483

A.J. van Zoeren / vice-voorzitter
Telefoon 030 - 6771263

Ereleden
Mevr. Prof. Dr. C. Isings / Soest
Dr. D.W. Gravendeel / Laag Keppel

Gebouwen
Vleuten Broederschapshuisjes
030 - 6774222
De Meern Het Kabinet

Contributie (inclusief tijdschrift)
f 35.00 per jaar, per post f 13.00 extra
Losse nummers tijdschrift:
f 10.00 leden / f 12.50 niet-leden

Bankrelaties
ABN-AMRO Bank De Meern
rek. 55.66.33.040
Rabobank Vleuten, rek. 36.75.17.574
Postbank, rek. 2689200

Redactiecommissie
H.E.J. van Essen, J.H.P. Heesters,
W.H. de Heus
Mauritslaan 17, 3454 XP De Meern
Telefoon 030 - 6662992

Ontwerp omslag
Peter de Vries
Ontwerp binnenwerk
Frank Moed

Druk
Jan Evers / De Meern

Van de voorzitter

Ergens in de herfst van 1980 is in een gere-
nommeerde kapperszaak in Vleuten het idee
geboren dat het hoog tijd werd de krachten
te bundelen om het cultureel erfgoed in onze
dorpen te beschrijven, te verzamelen en
voor verder verval te bewaren. Veel was
immers in de loop der eeuwen al verdwenen
door onkunde en onverschilligheid. Alle ont-
wikkelingen wezen erop, dat dat in onze tijd
weleens versneld door zou kunnen gaan.

Om een lang verhaal kort te maken, het
gebeuren in de kapperszaak leidde op 2 mei
1981 tot de oprichting van de Historische Vereniging Vleuten, De
Meern, Haarzuilens, onder leiding van een voorlopig bestuur. Men ging
met verve aan de slag. Al in september verscheen het eerste nummer
van ons tijdschrift, met o.a. artikelen over de verdwenen ridderhofstad
Bottestein en het centrum van De Meern einde 16e, begin 17e eeuw.
Een ambitieus programma werd gepresenteerd. Werkgroepen voor o.a.
genealogie, archeologie, handschriftkunde en dorpsfilms waren inmid-
dels aan het werk. Burgemeester Middelweerd deed een beroep op zijn
onderdanen om de vereniging in alle opzichten te steunen. In oktober
werd een expositie gehouden: "Wonen, werken en omgeving (Romeinse
tijd tot heden)", eerst in De Meern en de daaropvolgende week in
Vleuten. Deze trok meer dan 2000 belangstellenden. Het succes bleek
ook uit de snelle groei van het aantal leden: in mei 1981 waren dat er
100, ruim een jaar later al meer dan 450 (mede dank zij huisbezoek
afgelegd door bestuursleden!).

We zijn nu 20 jaar verder. De vereniging telt thans zo'n 825 leden.
Met gepaste trots kan worden vastgesteld dat het initiatief rijke vruch-
ten heeft gedragen. In het documentatiecentrum in de Broederschapshuis-
jes in Vleuten is een archief op cultuurhistorisch en genealogisch
gebied opgebouwd dat allerwege respect afdwingt. In het Kabinet in De
Meern is een interessante verzameling van vondsten en materialen
opgebouwd. Leerlingen van de basisscholen worden daar vertrouwd
gemaakt met de historie van hun woonomgeving. De archeologische
werkgroep was en is actief betrokken bij opgravingen in ons gebied.
Ons tijdschrift heeft heel veel onderzoek en studie over het verleden
van de streek en haar bewoners vastgelegd en toegankelijk gemaakt.
Dit alles is bereikt dank zij de enorme inzet van heel veel vrijwilligers
gedurende al die jaren. Wel iets om even bij stil te staan!

We gaan nu een nieuwe periode in als wijk in de stad Utrecht. In het
volgende nummer zal ik wat nader ingaan op de vraag hoe het bestuur
op alle veranderingen denkt in te spelen. Vooruitlopend daarop en als
teken daarvan ziet u dat ons orgaan in een nieuw jasje is gestoken: een
modern logo en een andere uitvoering. Dat moet misschien even wen-
nen, maar we zijn er van overtuigd dat het ook u zal bevallen.

De burgemeester eindigde zijn aanbeveling in het eerste nummer als
volgt: Dankzij de inspanningen van de Historische Vereniging zal blij-
ken, dat de historie van deze gemeente veel rijker is dan menigeen tot
nu toe kon vermoeden. Daarover zal geen twijfel meer bestaan!

P.K. Schenk

Inhoud	blz.
Van de voorzitter	1
Verenigingsberichten	2
De Stichtse Burgeroorlog (1)	4
Kosters en schoolmeesters in de 17e eeuw (1)	16
Transformatie (7)	23
Muizen	26

Verenigingsberichten

JAARVERSLAG OVER 2000

Hierbij geven wij u een verkorte versie van het jaarverslag van de vereniging.

Het ledental dat op 31 december 1999 799 bedroeg, vermeerderde met 60 nieuwe inschrijvingen en verminderde met 36 afschrijvingen, zodat het aantal leden per 31 december 2000 823 bedroeg.

Op 14 april werd een algemene vergadering gehouden, waar de heren T.van den Berg, H.E.J.van Essen, J.H.J.Joosten en P.K.Schenk werden herbenoemd als bestuurslid.

Op 3 november werd de functie van secretaris, die 12 1/2 jaar vervuld werd door de heer J.W.Schoonderwoerd, overgenomen door de plaatsvervangend secretaris de heer F.C.G.M.Besouw. Vanaf die datum fungeert de heer Schoonderwoerd als plaatsvervangend secretaris.

Het bestuur vergaderde dit jaar 9 keer. Op de donderdagavonden werden de gebruikelijke contactavonden van het bestuur gehouden.

Op 11 november heeft het gemeentebestuur van Vleuten-De Meern de bijzondere verdiensten van de heer Schoonderwoerd, o.m. voor onze vereniging, gewaardeerd door toekenning van de erepenning in zilver van de gemeente.

Om onze statutaire doelstelling van het bevorderen van de kennis van de historie van onze gemeente gestalte te geven was het beleid ook dit jaar er weer op gericht op uitbreiding van het documentatiebezit van de vereniging en het toegankelijk maken hiervan om de leden en andere belangstellenden zoveel mogelijk informatie over de geschiedenis van de gemeente en haar inwoners te kunnen geven. Gedurende het gehele jaar werd daartoe door een aantal vrijwillige medewerkers in het documentatiecentrum in de Broederschapshuisjes op de maandag- en dinsdagmiddag en donderdagavond gewerkt aan het ordenen, registreren en toegankelijk maken van onze documentatieverzamelingen, die dit jaar weer verder werden uitgebreid. Ruim 120 personen brachten dit jaar een bezoek aan het documentatiecentrum.

Onze Internet-site werd dit jaar door rond 150 belangstellenden "bezoekt".

Het aantal boekwerken in onze bibliotheek kwam op 1241 en er kwamen 20 jaargangen tijdschriften bij.

Het aantal foto's in ons fotoarchief kwam op 3675 en het aantal negatieven op bijna 5700.

Er werden dit jaar kopieën geproduceerd van de 8 videobanden van de Meernse dorpsfilms. Hiervan werden er 443 verkocht.

Dit jaar konden weer 4 nummers van ons tijdschrift gerealiseerd worden met in totaal 96 pagina's tekst.

Er werden 23 artikelen geplaatst van 9 auteurs.

Ter gelegenheid van koninginndag op 29 april en van de Vleutense markt op 26 augustus werden in de Broederschapshuisjes weer open dagen gehouden, waar kleine exposities werden ingericht.

Na de algemene vergadering op 18 april werd door de heren Trüm en Odijk een lezing gegeven onder de titel "De van Zuylens door de eeuwen heen".

In de loop van het jaar werd viermaal een lezing over de geschiedenis van de gemeente gegeven en werden voor 3 groepen belangstellenden rondleidingen en lezingen in het Kabinet verzorgd.

Op 28 januari, 24 maart, 28 april en 6 oktober werden in De Schalm in De Meern een eerste vertoningen gegeven van de op videobanden overgezette dorpsfilms van De Meern, die samen door meer dan 500 personen werden bezocht.

Op 3 dinsdagavonden in november werd een cursus "Genealogie voor beginners" gegeven, waaraan 7 personen deelnamen.

Op 23 september nam de vereniging deel aan de voorlichtingsdag voor nieuwe inwoners van de wijk Veldhuizen.

Op 7 oktober werden voor leden speciale rondleidingen in kasteel De Haar georganiseerd, waaraan door 165 personen werd deelgenomen.

Van het project ten behoeve van het omgevingsonderwijs op de basisscholen over de geschiedenis van de Romeinen werd dit jaar door twee scholen gebruik gemaakt.

Op 22 mei werd een excursie georganiseerd naar de Stevenskerk en het Valkhofmuseum in Nijmegen, waaraan door 24 personen werd deelgenomen.

Ook dit jaar is de archeologische werkgroep Ouden Rijn, gevormd door leden van onze vereniging en leden van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, weer actief bezig geweest. Een belangrijke activiteit was het onderzoek naar de resten van een zeer oude boerderij annex herberg in de Themater polder, waarvoor dit jaar begonnen werd met opgravingswerkzaamheden.

Bij voortdurende is het bestuur alert geweest op de ontwikkeling van de uitbreidingsplannen van Vleuten-De Meern. Met het oog op de handhaving van monumentale objecten werd een drietal brieven aan de gemeente gezonden. Aan de raamplancommissie van de provincie werd een brief geschreven betreffende het concept Raamplan Groengebied Utrecht-West.

Op 9 september organiseerde het Comité Open Monumentendag een programma in de N.H.kerk in Vleuten waarin de middeleeuwse geschiedenis van ons gebied, met name die van de ridderhofsteden langs de Oude Rijn, centraal stond. Er werd daarbij medewerking verleend door plaatselijke koren. Vanwege het slechte weer was de opkomst matig.

Dank zij veel vrijwilligerswerk en een zorgvuldig beheer was de financiële positie van de vereniging onveranderd gunstig en sluit de jaarrekening met een batig saldo.

Aan het eind van dit verslag wil het bestuur een woord van dank uitspreken aan allen die zich dit jaar weer op enigerlei wijze voor de vereniging ingezet hebben.

EXPOSITIE VAN SCHILDERIJEN OP KONINGINNEDAG

Zoals gebruikelijk zullen wij op koninginndag weer open huis houden in de Broederschapshuisjes. Deze zal dit jaar gecombineerd worden met een expositie van schilderijen van plaatselijke schilders, waarvan veel van Jac.Graafland. Deze expositie vindt plaats in de hervormde kerk, Schoolstraat 5.

PROVINCIALE ARCHEOLOGISCHE KRONIEK

In de afgelopen jaren verschenen de uitgaven van de Provinciale Archeologische Kroniek over de jaren 1970 t/m 1997. In december 2000 is in deze door de provincie Utrecht en de Stichting Publicaties Oud-Utrecht uitgegeven serie het boekje over de jaren 1998/1999 verschenen. In die jaren zijn op veel plaatsen in onze provincie opgravingen uitgevoerd. Er is uitgebreid gespeurd en er zijn vele belangrijke vondsten gedaan. Van de 240 bladzijden van dit boekje betreffen er 50 Vleuten en De Meern. De kroniek is voor leden te koop in ons documentatiecentrum in de Broederschapshuisjes in Vleuten voor de prijs van f 5,- (winkelprijs f 12,50).

CONTRIBUTIEBETALING

Vele leden hebben gevolg gegeven aan ons verzoek om de contributie vóór 1 februari te voldoen. Een aantal deed dit nog in februari, doch een (klein) aantal heeft dat tot nu toe niet gedaan.

Wij verzoeken deze leden nogmaals om ons werk gemakkelijker te maken en de contributie nu per omgaande te voldoen. Ter herinnering is nog een 2e acceptgiro bijgevoegd.

UITNODIGING ALGEMENE LEDENVERGADERING

Hiermee nodigen wij de leden uit voor de algemene vergadering van de vereniging, welke gehouden zal worden op dinsdag 24 april 2001 in het Verenigingsgebouw, Zandweg 147 De Meern. Aanvang 19.30 uur

AGENDA

1. Opening.
2. Notulen van de vorige vergadering.
3. Jaarverslag over 2000.
4. Rekening over 2000:
 - a. Verslag van de controlecommissie;
 - b. Goedkeuring rekening en balans.
5. Benoeming nieuwe controlecommissie.
6. Vaststelling begroting voor 2002 en contributie voor 2002 (ongewijzigd).
7. (Her)benoeming bestuursleden.
8. Rondvraag en sluiting.

Het bestuur,
P.K.Schenk, voorzitter
F.C.G.M.Besouw, secretaris.

TOELICHTING

Agendapunten 3, 4 en 6: De hier bedoelde stukken liggen voor de leden ter inzage op dinsdag 17 april en maandag 23 april van 14.00 - 17.00 uur en op donderdag 19 april van 19.30 - 22.00 uur in de Broederschapshuisjes, Dorpsstraat 1 in Vleuten.

Agendapunt 7: Volgens het rooster van aftreden zijn dit jaar de heren J.F.K.Kits Nieuwenkamp, A.W.Koot, J.W.Schoonderwoerd en A.van Zoeren aan de beurt om af te treden. Hiervan is de heer Schoonderwoerd herkiesbaar en wordt door het bestuur kandidaat gesteld. Daarnaast wordt door het bestuur de heer R.W.Pouw te Vleuten kandidaat gesteld. Door tenminste tien leden kunnen ook kandidaten worden voorgedragen. Deze voordracht dient uiterlijk drie dagen vóór de vergadering bij de secretaris te worden ingediend.

DIA-PRESENTATIE

Aansluitend aan de ledenvergadering is er om 20.00 uur een bijeenkomst, waar een dia-presentatie gegeven zal worden, getiteld: Een

wandeling door onze gemeente. Hierin zullen vele interessante beelden uit onze dorpen worden vertoond, waaronder verschillende die wij kortgeleden verkregen hebben van leden van de Filmclub De Broederschap, en die nog niet eerder door ons werden vertoond.

Naast de leden zijn ook andere belangstellenden hierbij welkom, de toegang is gratis.

NIEUWE VORMGEVING

Na twintig jaar bijna onveranderd te zijn uitgekomen, vond de redactie dat we dit jubileumjaar moesten benutten voor een bescheiden aanpassing aan ons blad. De veranderingen dienen de volgende doelen: het verhogen van herkenning en leesbaarheid, het verkrijgen van milieuvoordeel en het verlagen van de kosten. Het verhogen van de herkenning is terug te vinden in het door Peter de Vries ontworpen nieuwe logo. Peter ontwikkelde ook het oude logo, maar ook hij was van mening dat er iets moest veranderen. Enerzijds omdat het oude logo teveel deed denken aan het logo van de gezamenlijke kerken. Anderzijds omdat in het oude logo de verschillende kernen van de oude gemeente Vleuten-De Meern en Haarzuilens niet voldoende te herkennen waren. Het nieuwe logo doet aan iedereen recht. Vleuten levert de toren van Ridderhofstad Den Ham, De Meern levert een duiventoren van Ridderhofstad Voorn en Haarzuilens is te herkennen aan een van de torens van Kasteel de Haar. De leesbaarheid wordt verbeterd door gebruik te maken van een schreefloze letter en twee verschillende kolommen. Het wegvallen van de 'haaltjes' aan de oude letter doet de tekst minder 'zweven'. Door verschillende kolombreedtes te hanteren, kunnen we gemakkelijker uit de voeten met liggende en staande foto's, zonder al te vaak 'uit het stramien' te lopen. Dit maakt het aanblik rustiger. Milieuwinst wordt gehaald door gebruik te maken van een volledig houtvrij, ongebleekt Bioset papier. Omdat het papier tevens goedkoper is dan het vorige, besparen we ongeveer 20% op de kosten. Als laatste hebben we een grote hoeveelheid advertenties aangepast qua lay-out. Graag bedanken we Frank Moed voor het vormgeven van het binnenwerk en Peter de Vries voor het nieuwe logo. We bedanken Drukkerij Jan Evers voor het schenken van een extra kleur en Astrid en Heleen voor de extra inzet bij het omschakelen naar het nieuwe ontwerp. Wij zijn tevreden over het resultaat, maar zijn pas echt tevreden als u vindt dat de veranderingen verbeteringen betreffen.

De redactie.

DE HAAR CONTRA DEN HAM

De Stichtse Burgeroorlog (1)

Dit verhaal gaat over de Stichtse Burgeroorlog van 1481 - 1483. Een oorlog die tot nog bijna een eeuw nadien, tot in het begin van de Tachtigjarige Oorlog (1568 - 1648), door de mensen in Breukelen en omgeving de Grote Oorlog werd genoemd.¹ Hij heeft dus een diepe indruk gemaakt en nagelaten. In Holland sprak men van de Utrechtse Oorlog.

Toch wordt aan die oorlog, tot mijn verbazing, in de grote driedelige geschiedenis van de provincie Utrecht, die in 1997 verscheen,² nauwelijks aandacht besteed. Dat verzuim wil ik een beetje helpen herstellen. Ik doe dat vanuit een regionaal perspectief, wat wil zeggen dat ik aan de lotgevallen van mensen uit het westen van de provincie Utrecht en gebeurtenissen die zich hier voltrokken wat meer aandacht zal geven dan aan de rest.

Als er vandaag de dag in de provincie Utrecht iets gebeurt, sla je de krant op of zet je de radio of TV aan en de zaak is meestal snel duidelijk. Als het om gebeurtenissen in de ver achter ons liggende Middeleeuwen gaat, ligt het minder eenvoudig. In de tweede helft van de 15de eeuw waren de omstandigheden in diverse opzichten anders dan nu. Eerst moet ik u dus wat achtergrondinformatie verschaffen.

BISSCHOP ALS WERELDIJK BESTUURDER

Tot 1528 was in het Sticht Utrecht niet alleen de geestelijke, maar ook de wereldlijke macht in handen van de bisschop van Utrecht. Dat samengaan begon al in de 10de eeuw. In die tijd was zo iets niet ongewoon. Sedert de Romeinse keizer Constantijn de Grote in 312 tot het christendom was overgegaan, gold de ideologie van de Kerk Gods als christelijke én politieke gemeenschap. De maatschappij beschouwde men als fundamenteel afhankelijk van het christelijk geloof, omdat die maatschappij toen gezien werd als een christelijk gemeenebest, Gods Stad op aarde. Kerk en wereld, paus en keizer hadden een gemeenschappelijk uitgangspunt: in een christelijke samenleving leefde men naar Gods geboden en deze hadden zowel in de geestelijke als in de wereldlijke sfeer het hoogste gezag.³

Het ideaal van één christenheid onder één, met de kerk samenwerkend, wereldlijk gezag leefde na het Romeinse Rijk verder in het Frankische Rijk, waarvan Karel de Grote de bekendste keizer was. Het uiteenvallen van de politieke eenheid van het christelijke gemeenebest, enige tijd na Karel de Grote, zorgde voor complicaties, maar de idee van één grote eenheid leefde voort. Ze kreeg nieuwe impulsen met de kroning van koning Otto I tot keizer in Rome in 962. Zijn zeer uitgestrekte Duitse Rijk werd gezien als de opvolger van het christelijke gemeenebest waarover Karel de Grote had geregeerd.³

Het was deze koning/keizer Otto die als eerste de bisschop van Utrecht tevens met wereldlijke macht bekleedde. De regionale bestuurders, leken zowel als geestelijken, dus hertogen en graven zowel als bisschoppen, waren staatsrechtelijk leenmannen van hun vorst.

Achtereenvolgende opvolgers van keizer Otto droegen tot hun kroning tot keizer de veelzeggende titel van rooms-koning; slechts een bekroning door de paus van Rome scheidde die wereldlijke macht-hebber nog van de keizerstitel. Mogelijk herinnert u zich dat ook Willem II graaf van Holland en Zeeland tot rooms-koning verkozen is geweest (1247).

In de 12de eeuw begon de aantasting van de idee van het christelijke gemeenebest. Op verschillende plaatsen ontstonden nieuwe machtscentra. Maar het duurde enkele eeuwen voordat die eenheidsgedachte grotendeels verloren ging.

DE GROEIENDE INVLOEDSSFEER DER BOURGONDIËRS

Bij het woord "burgeroorlog" wordt al snel gedacht aan een beperkt, regionaal conflict. De oorzaak van de Stichtse Burgeroorlog lag ech-

ter voor een belangrijk deel elders, in de politiek van de Bourgondische hertogen. Hun rijk was één van die opkomende nieuwe machtscentra. Daarom kan ik er niet omheen mijn verhaal over deze oorlog bij die Bourgondiërs en zo'n 120 jaar vóór 1481 te laten beginnen.

Omdat er in wat volgt nogal wat namen voorkomen, heb ik de Afbeeldingen 2 en 4 gemaakt. Als u daar van tijd tot tijd ook een oog op slaat, is het verhaal hopelijk wat makkelijker te volgen.

In 1361 overleed de laatste hertog van Bourgondië uit het geslacht Capet; zij waren leenmannen geweest van de Franse koning. De Franse koning Jan II kon toen dus vrij beslissen wie hij daar als opvolger wenste te benoemen. Dat werd zijn eigen, jongere zoon Filips, bijgenaamd de Stoute, die zichzelf al spoedig Filips van Bourgondië ging noemen.⁴ Vader en zoon zagen belangrijke mogelijkheden in het hertogdom Bourgondië. Als zoon van de koning kon Filips zijn ambities om een belangrijk man te worden gemakkelijker uitleven dan een gewone leenman. En ambities had Filips de Stoute, dat had hij op het slagveld, waar hij zich zijn bijnaam verwierf, al duidelijk getoond.

Filips trouwde kort na zijn benoeming tot hertog van Bourgondië met de toen nog maar 19 jaar oude weduwe van zijn voorganger, de Vlaamse prinses Margaretha van Male. Daarmee kreeg hij tevens het recht te zijner tijd zijn schoonvader op te volgen in Vlaanderen. Bovendien kreeg Filips van Bourgondië door dit huwelijk het vooruitzicht op nog veel meer landen, die zijn vrouw in de toekomst zou erven. Tot die landen behoorden onder meer Franche-Comté, Artois, Brabant en Limburg. De uit-

breiding van zijn Bourgondische rijk had een vlotte start.

Door het huwelijk van de dochter van Filips de Stoute, Margaretha van Bourgondië geheten, met graaf Willem VI van Beieren, graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland, kwamen nieuwe gebiedsuitbreidingen in zicht. Deze twee trouwden in 1385; op dezelfde dag trouwde, eveneens in Kamerijk, zoon Jan van Bourgondië, genaamd Jan zonder Vrees, met Margaretha van Beieren.⁵ De Bourgondiërs namen met deze dubbele verbintenis tussen de families Van Bourgondië en Van Beieren geen risico dat een lonkende machtsuitbreiding hen toch zou ontgaan.

Jan kreeg tijdens zijn bewind over Bourgondië, dat in 1404 begon, te maken met de Franse koning Karel VI, die aan langdurige aanvallen van zwakzinnigheid leed. Het machtsvacuüm dat aldus ontstond bracht de Bourgondische familieleden van de koning er toe de macht te grijpen. Dat werd echter door het huis van Orléans en het huis van Armagnac gedwarsboomd. Een slopende Franse burgerkrijg volgde.⁶ De Stichtse Burgeroorlog was dus niet de enige burgeroorlog waarin een Van Bourgondië een belangrijke rol speelde.

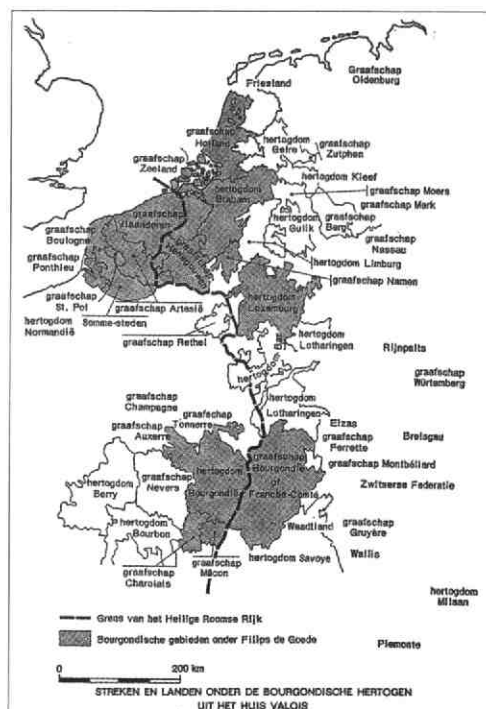
Jan zonder Vrees, die zijn Bourgondische rijk met enkele Franse steden uitbreidde, werd in 1419 opgevolgd door zijn zoon Filips de Goede. Behalve met zijn wettige echtgenote onderhield deze Filips ook relaties met 24 andere vrouwen, bij wie hij ten minste 17 bastaardkinderen had. Daarvan zullen we er drie in ons verhaal tegenkomen. Ondanks al zijn amoureuze bezigheden had Filips de Goede toch nog tijd om in 1433 Holland, Zeeland en Henegouwen definitief binnen zijn rijk te halen. Bovendien kocht hij Luxemburg van Elisabeth von Görlitz, een oude weduwe die niets dan schulden had.⁷

Een moeilijkheid was dat Filips' gebieden niet aaneengesloten lagen, maar in twee blokken, ruim 200 kilometer van elkaar en gescheiden door het grondgebied van de aan elkaar grenzende hertogdommen Bar en Lotharingen. Om van het "Benelux" deel van zijn rijk naar Bourgondië en Franche-Comté te komen, moest men door het Franse graafschap Champagne heen (zie afbeelding 1).

Over de volgende poging tot uitbreiding van de Bourgondische invloedssfeer, over het Sticht Utrecht, zullen we het zometeen hebben. Filips de Schone had er slag van belangrijke edellieden in zijn Bourgondische gebied blijvend aan zich te binden. Een voorbeeld is de stichting van de beroemd geworden Orde van het Gulden Vlies. Daarmee vormde Filips een elite van hoge edelen die met hun opname in de orde de ordesovereinen verzekerden van hun trouw en bondgenootschap in ruil voor bijzondere voorrechten. Uiteraard hanteerde Filips naar buiten toe vooral idealistische en religieuze motieven: het streven naar het herleven van de Middeleeuwse ridderidealen en het verdedigen van de christelijke kerk (het kruistochtidee).

KLEINE LOKALE BESTUURSEENHEDEN

Het plaatselijke bestuur in het Sticht Utrecht was in die tijd zeer verbrokkeld. Het gebied van de huidige Gemeente Breukelen was toen verdeeld over ruim twintig zogeheten gerechtsheerlijkheden, kortweg gerechten genoemd. Een enkel gerecht had een naar verhouding redelijk grote omvang, zoals het Breukelen-Bisschopsgerecht, dat ten noorden, westen en zuiden van het veel kleinere gerecht het Ronde Dorp van Breukelen lag. Als ander uiterste waren er ook hele kleine gerechtsheerlijkheden bij, die slechts een handvol boerenbedrijven groot waren (Breukelerwaard, Vijfhoeven, Portengen-Nijenrodesgerecht). Kockengen was in de tweede helft van de 15de eeuw opgedeeld in drieën: het Kockengen-Montfoortsgerecht, het Kockengen-De Haargerecht en het Kockengen-Van Lockhorstgerecht.⁸ Spengen, Portengen-Zuideinde, Laag-Nieuwkoop en Vijfhoeven (ten zuiden van Kortrijk) waren vanaf het begin afzonderlijke gerechtsheerlijkheden. In 1476 werden echter Laag-Nieuwkoop en Portengen-Zuideinde samen

Afb. 1. Het Bourgondische rijk ten tijde van Filips de Goede van Bourgondië (Van Voorst van Beest, 1977, blz. 25). Gebieden die alleen onder Bourgondische invloed stonden, zoals het bisdom Utrecht, zijn niet meegerekend.

onder dezelfde gerechtsheer geplaatst, de heer van Den Ham.⁹

De Gemeente Vleuten-De Meern van anno 1999 was in de Late Middeleeuwen wat minder sterk versnipperd, maar telde toch ook nog zo'n vijftien gerechtsheerlijkheden, waarvan Vleuten de grootste en belangrijkste was. Het deel dat geruime tijd de Gemeente Haarzuilens vormde, omvatte vroeger de gerechtsheerlijkheden De Haar, Loefsgerecht van Ruwiel, de Hegge op Themaat, Themaat en Themaat op den Engh.¹⁰

Binnen het Nedersticht, dus het gewest Utrecht, was de burggraaf van Montfoort, die tevens heer was van het Kockengen-Montfoortsgerecht, een belangrijk man. Een verbond met bisschop Rudolf van Diepholt bezorgde burggraaf Hendrik IV de Rover van Montfoort in het midden van de 15de eeuw het recht om binnen zijn Montfoortse gebied opnieuw de hoge heerlijkheid uit te oefenen.¹¹ De hoge heerlijkheid betrof de rechtspraak in ernstige criminele zaken die tot lijfstraffen of zelfs de doodstraf konden leiden.

HOEKEN EN KABELJAUWEN,

LICHTENBERGERS EN LOCKHORSTEN

Niet lang daarna veranderde de politieke situatie in het Sticht Utrecht ingrijpend. Op 24 maart 1455 overleed bisschop Rudolf van Diepholt op zijn kasteel Ter Horst bij Rhenen. Meteen begon, net als bij de vorige

bisschopsvacature, een machtsstrijd om de opvolging. De oude tegenstelling in de stad Utrecht tussen de Lichtenbergers en de Lokhorsten (die tevoren bekend stonden als de Gunterlingen) laaide in volle hevigheid weer op. De Lichtenbergse partij had vooral veel aristocratische aanhang en voelde zich verwant aan de Hoekse partij in Holland, terwijl de Lokhorsten in het bijzonder werden gesteund door de over het algemeen zeer mondige ambachtslieden; zij stonden als Kabeljauwsgezind te boek.

De Kabeljauwen (die achtergrondinformatie is voor het verstaan van de gebeurtenissen die volgden heel belangrijk) waren voorstanders van een krachtig gewestelijk gezag, waaronder orde en welvaart konden gedijen. De adel met Hoekse sympathieën was vooral uit op behoud en versterking van eigen macht en had dus een voorkeur voor een zwakke gewestelijke bestuurder. Zij waren toen de mensen van het halen-hebben-houden, de conservatieven. De herkomst van de namen Hoeken en Kabeljauwen is onzeker.

BISSCHOPSVERKIEZING VAN 1455

Formeel moesten de kapittels de nieuwe bisschop aanwijzen. De sympathie van veel kapittelheren ging traditioneel uit naar de Lichtenbergers. In die hoek bestond een voorkeur voor de Domproost Gijsbrecht van Brederode, die evenals de overleden bisschop Rudolf van Diepholt Hoeks/Lichtenbergsgezind was. Een bisschopsverkiezing was echter

eerder dat jaar de stad Utrecht uit waren gezet, mochten terugkeren en dat zijn adellijke medestanders hun gewapende aanhangers binnen de stad mochten brengen.¹⁴

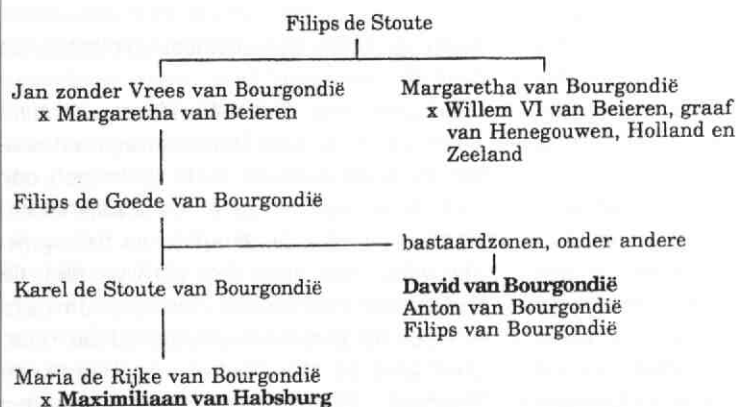
Al spoedig kreeg Gijsbrecht het echter aan de stok met de "kleine luiden" van de gilden, die hij - telg uit een eeuwenoud adellijk geslacht - niet als gelijkwaardige partners in het stadsbestuur wenste te dulden. Een opstand hing in de lucht, maar Gijsbrecht zag kans zijn tegenstanders tijdig de stad uit te laten zetten.

VOORTZETTING VAN DE BOURGONDISCH-HOLLANDSE MACHTS- POLITIEK

Filips de Goede van Bourgondië nam met de afloop van de bisschopsverkiezing geen genoegen. Hij wist paus Calixtus III af te houden van een officiële benoeming van de elect-bisschop Gijsbrecht van Brederode. Vervolgens beloofde Filips de paus onder meer dat hij een kruistocht naar het Heilige Land zou organiseren (die overigens nooit is uitgevoerd). Door dergelijk gemanipuleer kreeg hij de paus zover dat hij David van Bourgondië toch nog als bisschop van Utrecht aanwees.¹⁵

Hierna stelde Filips eerst zeker dat hij in Holland over voldoende steun kon blijven beschikken voor de verdere uitvoering van zijn beleid. Behendig haakte hij in op de vrees voor machtsuitbreiding door de Van Brederodes, die nog altijd bij de Hollandse steden bestond, nadat die zich in 1444 en 1445 duidelijk hadden opgesteld als leiders van de Hoekse factie binnen de Hollandse ridderschap.¹⁵ Later was de opstelling van de Van Brederodes weliswaar soepeler geworden, mede doordat ze van de Bourgondiërs hoge functies toebedeeld kregen, maar de mogelijkheid van een nieuwe confrontatie werd beslist niet uitgesloten geacht. Het perspectief van een Van Brederode op de Utrechtse bisschopszetel stond de Hollandse steden daarom beslist niet aan. Bovendien hoopten ze dat de steeds weer opstekende politieke spanningen tussen Holland en Utrecht zouden verminderen als in beide gewesten een Kabeljauwse landsheer aan het hoofd zou staan. Dus gaven ze Filips zonder veel gepalaver hun steun. De Hollandse stadhouder Joost van Lalaing en hertog Jan van Kleef probeerden de Stichtenaren te bewegen David toch maar als hun heer te erkennen. De steden Amersfoort en Rhenen toonden zich daartoe bereid, maar het Lichtenbergs/Hoekse bestuur in de stad Utrecht, waar door de elect Gijsbrecht van Brederode

Genealogie van de leden van het Bourgondische huis die in dit verhaal een rol spelen

Afb. 2. Genealogie van de leden van het Bourgondische huis die in dit verhaal een rol spelen.

al lang geen puur Stichtse aangelegenheid meer.¹² De Kabeljauwsgezinde graaf van Holland, hertog Filips de Goede van Bourgondië, zag in de bisschopskeuze een goede mogelijkheid om zijn greep op het buurgewest te vergroten en wenste daarom zijn bastaardzoon David van Bourgondië op de Utrechtse bisschopszetel; deze was sinds enkele jaren bisschop van Térouanne (Terwaan) in Artois. De hertog van Gelre schoof om soortgelijke redenen Steven van Beieren als kandidaat naar voren.

Op 7 april 1455 kwam het kiescollege, het Kapittel-Generaal, in Utrecht bijeen. Toen het tot een stemming kwam, gingen de ruim zeventig uitgebrachte stemmen bijna allemaal naar de Domproost Gijsbrecht van Brederode; twee stemmen gingen naar Steven van Beieren en de Bourgondische kandidaat David kreeg geen enkele stem. Daarmee werd Gijsbrecht van Brederode de bisschop-elect van het bisdom Utrecht. De meerderheid van de Utrechtse adel was daar heel gelukkig mee. De Staten van Utrecht benoemden hem op 18 september 1455 alvast tot "ruwaard" (landvoogd).¹³ Van de stedelijke Raad kreeg hij al spoedig gedaan dat zijn Lichtenbergs/Hoekse vrienden, die

en zijn aanhang nog maar kort tevoren een dreigend oproer van de Kabeljauwsgezinde gilden met harde hand onderdrukt was, wilde daar niet van horen.

De aldus ontstane situatie overziende, besloot Filips zijn militaire hoofdkwartier op 30 juli 1455 te verplaatsen van Woerden naar IJsselstein, niet ver van de stad Utrecht. Altijd voorzichtig, gaf deze geslepen diplomaat prioriteit aan het uitoefenen van druk boven direct gewapend ingrijpen. Af en toe liet Filips in het legerkamp de trompetten en bazuinen klinken en de kanonnen bulderen, om zo de Utrechtse duidelijk te laten voelen dat het voor hen weinig zin had het op een strijd te laten aankomen. De meesten begrepen die boodschap.¹⁶

Ook Gijsbrecht van Brederode gaf toe. Hij deed afstand van zijn functie als gekozen bisschop en als regent, tegen een ruime geldelijke vergoeding. In de vrede van IJsselstein werden de nieuwe machtsverhoudingen vastgelegd.¹⁷

BOURGONDISCHE MACHTSOVERNAMES IN UTRECHT

In 1456 werden stad en Sticht Utrecht daadwerkelijk en demonstratief binnen de Bourgondische invloedssfeer gebracht. Hertog Filips trok op 5 augustus van dat jaar met een luisterrijk gevolg de stad binnen. Al spoedig liet hij ook zijn bastaardzoon David daarheen komen. Nog in diezelfde maand augustus werd David van Bourgondië geïnstalleerd als bisschop van Utrecht. Eerst nam hij de wereldlijke macht in handen, daarna liet hij zich in de Domkerk ook met de geestelijke macht bekleden.

Een tijdgenoot beschreef hoe David zijn intrede als bisschop hield temidden van een gevolg van edelen. Hij was gekleed in harnas, alsof hij een veroveraar van het land was, een wereldlijk vorst. De genoemde schrijver beschouwde het als een uiting van typisch Bourgondische hovaardij.¹⁸ David zou maar liefst 40 jaar, tot in 1496, bisschop van Utrecht blijven.

Het door het vertrek van bisschop David vrijgekomen bisdom Terwaan werd toegewezen aan de Bourgondië-getrouwe graaf van Vaudemont. In zijn machtspolitiek liet Filips de Goede geen gat vallen.

Voor de Hoeken in het Sticht was het aantreden van bisschop David een grote omschakeling. Tegenover de aartsrivaal Holland, met meestal een Kabeljauwse graaf aan het hoofd, helde de Utrechtse bisschop gewoonlijk over naar de Hoekse zijde. Dat was de in het gewest Utrecht relatief sterke Hoekse factie al die tijd goed van pas gekomen. En de Hoeken in Holland hadden, als ze het op hun thuisfront te benauwd kregen, dichtbij een veilige uitwijkplaats gehad. Nu echter had ook Utrecht een Kabeljauwsgezinde landsheer. Veel Stichtenaren vreesden dat met de installatie van bisschop David van Bourgondië een nieuw tijdperk begonnen was, waarin van hun gewestelijke onafhankelijkheid niet veel zou overblijven. En de Hoeksgezinde Hollanders voelden zich opgesloten in eigen land.

VOORTDUREND VERZET

Met de installatie van David van Bourgondië als bisschop was de zaak echter niet ten einde. Een aantal vooraanstaande Hoeksgezinde Stichtenaren was niet van zins zich deze Bourgondische machtsovername en bisschopsbenoeming zomaar te laten welgevalen. Het lag ook voor de hand dat de met vrijwel algemene stemmen door het Kapittel-Generaal gekozen Gijsbrecht van Brederode zich niet zonder meer blijvend opzij zou laten zetten. De Lichtenbergers en de kapittels hadden schijnbaar hun nederlaag aanvaard, maar iedereen kon aanvoelen dat ze geen goede gelegenheid zouden laten voorbijgaan om zich van de niet door hen gekozen Bourgondiër te ontdoen. De door Hoeksgezinden gedomineerde Raad van de stad Utrecht voelde er weinig voor om Kabeljauwen, die de stad al dan niet vrijwillig verlaten had-

den, zonder meer weer als volwaardige burgers op te nemen.

Een van de ergst ontevreden met de wijziging in het landsbestuur was de Hoekse burggraaf Hendrik van Montfoort. In oktober 1456 steunde hij de tegenstanders van de Bourgondiërs door met een gewapende macht de stad Utrecht in te gaan.¹⁹

Bijna een jaar later, in de nacht van 25 op 26 september 1457, ontkwam de bisschop, die intussen uit de stad Utrecht was verdreven, in het aan de Bourgondiërs wat loyalere Amersfoort aan een aanslag door Reinoud van Brederode en Hendrik van Montfoort.

David van Bourgondië kreeg daarna steun van zijn halfbroer Anton, die in het Sticht enigszins orde op zaken wist te stellen. De Utrechtse en de leiders van de Hoekse factie, Van Montfoort en Reinoud en Gijsbrecht van Brederode, moesten zich vernederen en hun heer om vergiffenis vragen.²⁰

Deze Reinoud II van Brederode was behalve heer van Vianen en Ameide ook leenheer van het Ronde Dorp van Breukelen en diverse andere goederen in en nabij het dorp

Afb. 3. Bisschop David van Bourgondië, ca. 1480 bron: Rijksmuseum Amsterdam HWA, IA

Breukelen. Zijn leenmannen voor deze Breukelse goederen waren de Kabeljauwsgezinde Gijsbrecht III van Nijenrode en Herman Evertsz van Rijn; de laatstgenoemde woonde binnen het Ronde Dorp van Breukelen in de villa tussen Klapstraat (de huidige Herenstraat) en de Vecht. Vooral als het ging om eeuwenoude leenrelaties, konden leenheer en leenman er verschillende politieke inzichten op nahouden.

MONTFOORT

De gebeurtenissen in 1457 leidden niet tot

een blijvende breuk tussen de bisschop en de burggraaf van Montfoort. Het in 1297 aan de burggraaffamilie toegekende recht dat het bezit van de burcht Montfoort met bijbehoren een eeuwigdurend leen zou zijn, bleef van kracht. Dat bleek in 1461, toen Hendrik IV van Montfoort was overleden. Zijn zoon Jan werd als vanzelfsprekend de nieuwe burggraaf. Op 21 mei 1461 reikte bisschop David van Bourgondië, ten overstaan van een Kapittel-Generaal, aan Jan (Johan) III burggraaf van Montfoort en heer van Purmerend tevens een leenbrief uit voor het Kockengen-Montfoortsrecht. In Holland werd Jan echter niet tot de door de Kabeljauwen gedomineerde Staten toegelaten, hoewel hij op basis van zijn goederenbezit in dat gewest meende recht te hebben op een zetel. Dat motiveerde hem tot het actief bestrijden van de Kabeljauwen.

In het voorjaar van 1481 verloren de Hoeken in Holland volledig de strijd. Van Montfoort trok zich terug op zijn burcht in Montfoort. In de Stichtse ridderschap had Jan van Montfoort zich ontwikkeld tot de onbetwiste leider van de Hoekse factie. Ook in dat gewest kreeg hij echter nog een appeltje te schillen met een Kabeljauwsgezinde Bourgondiër.

Enige tijd na het aantreden van Jan III als burggraaf van Montfoort trok bisschop David de conclusie dat burggraaf Jan in de rechtspraak meer bevoegdheden uitoefende dan hem, de bisschop, eigenlijk zinde. Dat liep uit op een ingrijpend besluit. In 1473 dwong David van Bourgondië burggraaf Jan om alle papieren, waaruit aanspraken op de hoge heerlijkheid bleken, bij hem in te leveren. Ze zijn daarna nooit meer teruggevonden!

Het is aannemelijk dat deze vernederende ervaring de beslissende aanleiding vormde van de voorttrekkersrol die Jan van Montfoort daarna speelde in de verscherpte Hoekse reactie tegen de Bourgondische overheersing. Zijn droom werd om het gewest Utrecht te maken tot een machtscentrum der Hoeken. Een ambitie, die zou uitmonden in de beruchte Stichtse Burgeroorlog van 1481 - 1483.

Belangrijke personen in de Stichtse Burgeroorlog (1481 - 1483)

Kabeljauwen/Lokhorsten

David van Bourgondië
bisschop van Utrecht
Frederick VI Uten Hamme
heer van Den Ham, Portengen-Zuideinde en Laag-Nieuwkoop
Gijsbrecht III van Nijenrode
kasteelheer van Nijenrode
heer van het Ronde Dorp van Breukelen, Oud Aa en Otterspoorbroek

Maximiliaan van Habsburg
regent van Holland
Joost van Lalaing
stadhouder van Holland

Hoeken/Lichtenbergers

Jan III van Montfoort
burggraaf van Montfoort
heer van Kockengen-Montfoorts
Dirk II van Zuylen van de Haar
kasteelheer van De Haar
heer van Kockengen-De Haargerecht en Spengen
Jacob van Zuylen van Nyevelt
Hendrik van Zuylen van Nyevelt
Vincentius van der Zwanenburch
Utrechts / Gelders ritmeester
Evert Zoudenbalch

Engelbert van Kleef
ruwaard (landvoogd) van Utrecht

Afb. 4. Samenvattend overzicht van de belangrijke personen in de Stichtse Burgeroorlog (1481 - 1483).

POLITIEKE VERDEELDHEID IN ONZE REGIO

De Haar

In zijn politieke opstelling stond Jan van Montfoort ook in onze hoek van het gewest Utrecht niet alleen.

Dirk II van Zuylen van de Haar, sedert 1449 heer van het Kockengen-De Haargerecht en van Spengen en vanaf 1451 officieel kasteelheer van De Haar,²¹ was aanvankelijk Kabeljauws; maar hij was tevens een tegenstander van het centraliserende bestuur dat de Utrechtse bis-

schop David van Bourgondië voorstond en kwam daardoor tenslotte, zij het onder enige druk, toch in het Hoekse kamp van Jan van Montfoort terecht. Hij was echter bedachtzamer en minder fel in zijn optreden dan Van Montfoort. Deze Dirk II van Zuylen van de Haar vervulde diverse malen belangrijke politieke functies. Onder andere werd hij schout en burgemeester van Utrecht. Daardoor raakte hij uiteindelijk in de problemen.

Nijenrode

Tegenover deze Hoeksgezinden stond onder meer de Kabeljauwsgezinde Gijsbrecht III van Nijenrode, die in 1455 kasteelheer van Nijenrode was geworden.²² In 1460 werd hij door Filips van Bourgondië aangesteld als baljuw van de beide Loosdrechten, Mijnden en Teckop, die toen alle Hollands gebied waren; deze functie droeg hij na vier jaar met vriendelijke toestemming van de hertog over aan zijn bastaardzoon en enige nakomeling Hendrik van Nijenrode. In 1468 werd Gijsbrecht ook genoemd onder de edelen die Karel de Stoute van Bourgondië binnen 's-Gravenhage als nieuwe graaf van Holland verwelkomden.

Gijsbrecht III was heer van vier gerechtsheerlijkheden: het Ronde Dorp van Breukelen en, sedert 1474, ook Oud Aa, Otterspoorbroek en Portengen-Nijenrodesrecht.²³

Den Ham

Op kasteel Den Ham in Vleuten zetelde het geslacht Uten Hamme.²⁴ Dat kasteel was toen veel groter dan tegenwoordig, nu er nog maar één kasteeltoren overeindstaat. In 1469 werd de Kabeljauwsgezinde Frederick VI Uten Hamme heer van Den Ham en Portengen-Zuideinde en in 1476 ook van Laag-Nieuwkoop. Hij werd tevens in bisschoppelijke dienst maarschalk van het Nedersticht, dus van het gewest Utrecht. Als zodanig heeft hij zich krachtig ingezet ten gunste van bisschop David van Bourgondië.

Ik heb hier nadrukkelijk stil willen staan bij deze kasteelheren, die tevens lokale bestuurders waren, om duidelijk te maken hoezeer ook mensen uit onze regio bij de verdeeldheid in het gewest Utrecht betrokken waren.

Andere Breukelse kastelen

Slot Ruwiel zal wat later in dit verhaal voorkomen. De overige kastelen in de omgeving van Breukelen lijken buiten het tumult van de Stichtse Burgeroorlog te zijn gebleven. Het huis Ter Aa maakte toen het eind mee van de periode waarin het bewoond werd door het oorspronkelijke geslacht Van der Aa; de laat-

ste Van der Aa was een vrouw, Agnes, die in 1470 getrouwd was met Gerard (Gerrit) van Renesse. Met hem begon de periode Van Renesse van Ter Aa, die tot 1777 zou duren. Kasteel Gunterstein was sinds 1437 in het bezit van Daniël van Everdingen, die in ons gebied nauwelijks sporen heeft nagelaten; hij overleed in 1483. Kasteel Oudaen was vanaf 1451 van Ernst van Drakenborch, Utrechts stadsburger. Bij het huis Ter Aa hoorde slechts een kleine gerechtsheerlijkheid. Gunterstein en Oudaen hadden geen lokale bestuursmacht.

BISSCHOP DAVID BESTUURLIJK HERVORMER

Het was duidelijk dat Davids positie in het sterk verdeelde bisdom Utrecht afhankelijk was van de steun van zijn familie, in het bijzonder zijn vader Filips de Goede van Bourgondië. Tegelijkertijd beseftte David dat hij er zelf ook al het mogelijke aan moest doen om zich zo goed mogelijk te handhaven. Dat gold nog sterker nadat op 15 juni 1467 Filips de Goede in Brugge was overleden. Filips werd opgevolgd door zijn wettige zoon hertog Karel van Bourgondië, beter bekend als Karel de Stoute,²⁵ die dus een halfbroer was van Filips' bastaardzoon bisschop David van Bourgondië.

Bisschop David trof een nog echt Middeleeuws gewest aan, waarin onder Hoekse invloed de belangen van de landadel meestal boven het algemeen belang gingen. Hij begon daarom dat Sticht om te vormen tot een naar de begrippen van die tijd moderne staat.²⁶

STEDELIJK UTRECHTS PRIVILEGE BEDREIGD

In 1462 dreigde een conflict met de bisschop over de rechten van de stad Utrecht en zijn burgers uit te lopen op een gewapend onderling treffen. De maarschalk van de bisschop had een Utrechts burger gearresteerd en naar Duurstede overgebracht, waar de bisschop toen resideerde en zijn bisschoppelijke rechtbank zitting hield.

Het kasteel Duurstede was in 1449 bezit geworden van de bisschop van Utrecht, toen de gevangen genomen Jacob van Gaasbeek het afstond aan bisschop Rudolf van Diepholt. David van Bourgondië liet het tegen de stadsmuur van Wijk bij Duurstede aangelegene kasteel verbouwen. Hij ontwikkelde er een hofleven dat in internationaal aanzien stond. Daartoe droeg vooral het hoforkest bij. Behalve voor musici was de residentie van bisschop David ook een trefpunt voor geleerden, dichters en kunstenaars.

Het bericht in 1462 dat een zaak tegen een stadsburger van Utrecht onttrokken werd aan berechting door de rechters binnen de eigen stad, leidde in Utrecht tot hevige verontwaardiging. Het was een regelrechte inbreuk op de eerder aan de stad verleende privileges. Een stadsleger werd gemobiliseerd en trok op naar Duurstede. Bisschop David was tijdig geïnformeerd en trof maatregelen ter verdediging. Het Utrechtse leger kwam het bisschoppelijke kasteel niet in. Maar toen het naar de stad Utrecht terugkeerde, had het wel de toezegging gekregen dat de maarschalk van de bisschop was ontslagen en kon het de gearresteerde stadgenoot als vrij man met zich meenemen.²⁷

TOENEMENDE SPANNING MET HOLLAND

Gebeurtenissen in IJsselstein zorgden in 1466 opnieuw voor een verhitte van de gemoederen in de stad Utrecht. De zelfstandige baronie IJsselstein was een oude vijand van Utrecht. In 1419 had Utrecht de verdedigingswerken van IJsselstein ontmanteld en laten afbreken; in een verdrag was daarna vastgelegd dat de muren rond IJsselstein nooit meer opgebouwd mochten worden. Een vete tussen de heer van IJsselstein en de hertog van Gelre deed de IJsselsteiners in 1466 echter vrezen dat de Geldersen hun stad gewapenderhand zouden aanpakken. Ze wilden dat niet weerloos afwachten en herbouwden toch maar hun stadsmuren.

Dat was een hevige trap tegen het zere been van de stad Utrecht. Een Utrechtse delegatie liet, onder bedreiging, IJsselstein terugbrengen in de vroegere toestand van weerloosheid. Het voorspelbare gevolg was dat een Gelderse actie tegen IJsselstein daarna in generlei opzicht meer tegen te houden viel, diplomatiek niet en defensief niet. Twee weken na het optreden van de Utrechtse drongen Gelderse krijgers IJsselstein binnen en plunderden het.²⁸

Dat viel weer helemaal verkeerd in Holland. Filips de Goede van Bourgondië, graaf van Holland, was absoluut niet gediend van een dergelijk optreden tegen een met Holland gelieerde stad en een bevriend heer. Hij sprak de heer van IJsselstein en zijn onderdanen moed in en zorgde ervoor dat hun onmisbare stadsmuren onverwijld herbouwd werden. Noch de stad Utrecht, noch bisschop David had het lef of de lust dat te verhinderen, ook al lag daar het verdrag uit 1419.

AUTOCRATISCHE OPVATTINGEN VAN

KAREL DE STOUTE VAN BOURGONDIE

Karel de Stoute zette de Bourgondische machtspolitiek van zijn vader Filips de Goede onverminderd voort. Maar hij kon minder aandacht aan Utrecht besteden, omdat al meteen bij zijn troonsbestijging in 1467 Vlaamse steden, als Gent, Antwerpen, Lier en Mechelen, in opstand kwamen. Na hun onderwerping liet hij hun leidlieden op vernederende wijze om vergiffenis smeken, waarna hij hen uit de hoogte toevoegde: "door deze onderwerping, indien gij uw beloften houdt en ze ten uitvoer wilt brengen, indien gij goede mensen en kinderen wilt zijn, zoals het hoort, kunt gij onze gunst krijgen en zullen wij een goede vorst zijn". De Vlamingen gedroegen zich echter niet echt zoals Karel dat wenste, zoals onder meer bleek uit een toespraak die hij op 12 juli 1475 hield tijdens de vergadering van de Staten van Vlaanderen. Daar hield hij zijn gehoor voor dat verzet tegen de bevelen van de vorst zwaar zal worden bestraft. "Niet alleen hun goederen worden verbeurd verklaard, maar ook die van hun erfgenamen. Geen gewone doodstraf, maar vierendeling." Daarna volgden nog enkele zinnen, die tekenend waren voor de politieke theorieën van het Bourgondische hof: onderdanen die geweigerd hebben bestuurd te worden gelijk kinderen door hun vader zullen "voortaan bestuurd worden als onderdanen door hun heer, die zijn heerlijkheid van God en van niemand anders heeft gekregen en vorst blijft zolang het God behaagt. [...] Het volstaat,

het boek der koningen in de bijbel te lezen, waar God uitdrukkelijk de macht der vorsten over hun onderdanen heeft beschreven."²⁹

De Bourgondiërs mochten dan autocraten zijn, ze waren ook degelijke bestuurders. Zo stelden zij in 1477 een kamer in die de kosten en opbrengsten van hun verspreid gelegen bezittingen moest controleren en die kan gelden als de oudste voorganger van onze huidige Algemene Rekenkamer.

TEGENZETTEN VAN BISSCHOP DAVID

In 1470 trad bisschop David van Bourgondië hard op tegen zijn tegenstanders. Reinoud II van Brederode, Walraven van Brederode en enkele bastaardzonen van Reinoud werden bij verrassing bij Duurstede gevangen genomen; Domproost Gijsbrecht van Brederode, diens bastaardzoon Joris en de Utrechtse schout Jan van Amerongen overkwam hetzelfde in Utrecht. Het lukte David niet om ook de Hoekse voormannen Jan van Montfoort en Jacob van Zuylen van Nyevelt in handen te krijgen; vermoedelijk hadden zij op het juiste moment onraad geroken en zich tijdig uit de voeten weten te maken. De gevangenen werden op harde wijze aangepakt. Op de pijnbank koos Reinoud van Brederode de zijde van bisschop David.

Na geruime tijd werd Reinoud van Brederode op last van Karel de Stoute, halfbroer van David en graaf van Holland, vrijgelaten omdat een ridder in de Orde van het Gulden Vlies zo niet behandeld mocht worden. In 1473 overleed Reinoud echter onder verdachte omstandigheden, mogelijk door vergiftiging.

Walraven van Brederode zag kans te ontsnappen en werd daarna met gejuich in Vianen, de thuisbasis van deze tak van de Van Brederodes, ingehaald.

Domproost Gijsbrecht van Brederode was na jaren gevangenschap geestelijk en lichamelijk aan het eind van zijn krachten en liet zich welgevallen dat hij vrij kon komen als hij zijn Domproostschap opgaf, een boete betaalde en buiten het Sticht in ballingschap zou gaan.³⁰

De stad Utrecht bleef, ook na de in 1470 gevoerde actie tegen een aantal van bisschop Davids belangrijkste tegenstrevers, een van de belangrijkste verzetshaarden, waardoor de bisschop zich genoodzaakt zag meestal te resideren in zijn slot in Wijk bij Duurstede. Utrecht was trots op haar oude rechten en privileges en wenste daar geen afstand van te doen. Conflicten waren aan de orde van de dag, totdat David van Bourgondië in 1470 bestuur en rechtspraak in de stad geheel in zijn macht wist te krijgen. Hij besloot voortaan zelf de leden van de stedelijke Raad te zullen benoemen en stelde tevens een hem welgevallige schout en bisschopsgezinde schepenen aan. Ook trok hij allerlei bevoegdheden aan zich die van oudsher tot de Utrechtse privileges behoord hadden. Bovendien besnoeide hij het gezag dat het stadsbestuur zich buiten de stadspoorten ten koste van de bisschop toeëigend had. In dat kader bracht David van Bourgondië de tollén in Maarssen, Het Gein en Vreeswijk onder zijn controle, wat een tegenslag betekende voor de in die eeuw juist weer opbloeiende Utrechtse handel.

De munt, die oorspronkelijk in Rhenen gevestigd was, liet David in 1474 verplaatsen naar Wijk bij Duurstede, in de onmiddellijke omgeving van zijn kasteel. Het argument van de bisschop was dat hij misbruiken wilde voorkomen, maar velen vreesden voor muntverzwakking, omdat de bisschop altijd veel geld nodig had.³¹

DE "SCHIVE", EEN LANDSHEERLIJK HOF VAN APPÈL

Bisschop David stelde ook een hooggerechtshof in voor het hele gebied van het Sticht, zodat iedere ingezetene die zich op juridisch terrein tekortgedaan voelde voortaan gebruik kon maken van een recht van appèl.³² Dat gebeurde tegen de zin van een belangrijk deel van de

lokale gerechtsheren en van de stad Utrecht.

Het nieuwe instituut stond al snel bekend als de "Schive", de schijf, zo genoemd naar de ronde tafel waaraan de leden waren gezeten. Het feit dat voortaan alle rechtszaken ook in hoger beroep konden worden behandeld, ging uiteraard ten koste van de status van de plaatselijke rechtscolleges, de rechtbanken van de steden en de schepenenbanken in de gerechtsheerlijkheden. De maatschappelijke bovenlaag van die tijd, die vooral werd gevormd door gevestigde edelen op het platteland en patriciërs in de steden, was gewend aan een nogal grote autonomie, en ervoer de Schive als een onaangename controle van bovenaf. Voor het gewone volk was deze maatregel echter het tegendeel van tirannie.

Alle rechters in de Schive kwamen voort uit de bisschoppelijke raad van David en waren hem dus volledig toegewijd. In die raad zaten vrij veel vreemdelingen, ook Franstaligen, en er werden ook mensen in opgenomen uit de lagere adel en de burgerij.²⁷ De vooraanstaande Stichtse adellijke families stonden bij benoemingen in de raad nagenoeg geheel buiten spel, wat hen zeer slecht zinde. Zij zagen de Bourgondiër als een handlanger van een Frans cultureel imperialisme *avant la lettre*, druk in de weer met het verbasteren van Stichtse tradities.

HERNIEUWDE POLARISATIE

Na de dood van zijn halfbroer Karel de Stoute, in 1477 op een slagveld bij Nancy, werd het voor bisschop David van Bourgondië heel moeilijk. Hij had even geen rugdekking vanuit het hoogste Bourgondische gezag.³³ Want Karel liet alleen een 22-jarige dochter, hertogin Maria, na om hem op te volgen, en zij kreeg al meteen te maken met een oorlog met koning Lodewijk XI van Frankrijk.³⁴ Maria, die vanwege haar veelbegeerde erfenis geruime tijd gold als de verloofde van Europa (*novia de Europa*) en daarom ook Maria de Rijke werd genoemd, moest nu een dringend beroep doen op haar - door haar vader uitverkoren - verloofde Maximiliaan van Oostenrijk, zoon van Frederik III aartshertog van Oostenrijk, om haar te verdedigen tegen de Franse koning en de Vlaamse steden. Kort daarop trouwden Maria en Maximiliaan. Dat huwelijk zou later van grote invloed blijken op de ontwikkelingen in onze Lage Landen, want de om hun voordelige huwelijken bekend staande Habsburgers waren nog succesvoller imperiumbouwers dan de Bourgondiërs.

De stad Utrecht werd na de dood van Karel de Stoute onrustig. De Raad van de stad

verzocht bisschop David van Bourgondië om Duurstede te verlaten en naar zijn officiële bisschopsresidentie Utrecht terug te komen, maar David negeerde die wens. Dat verkleinde het gezag van de bisschop in zijn bisschopsstad. De Raad begon bestuurlijke veranderingen die David had doorgevoerd voorzichtig terug te draaien naar de oude situatie. De schepenburgemeester trok de beëdiging van schepenen aan zich. De in de stad gevestigde "Schive", het hof van appel, werd door de Raad opgeheven.

De oppositie verbreedde zich. De kapittels traden eveneens met grieven naar voren. Op 11 mei 1477 kwam een groot deel van het draagvlak van de Staten van Utrecht, te weten de Raad van de stad Utrecht, de Stichtse ridderschap en de geestelijkheid, met een gezamenlijke memorie van grieven naar buiten. Het antwoord daarop, dat bisschop David al op 14 mei bij de Staten liet bezorgen, getuigde ervan dat hij zich niet in een hoek wenste te laten drukken. Hij noemde de beschuldigingen vaag en onduidelijk, vooral omdat in de passage over het willekeurig gevangennemen van personen geen namen waren genoemd van mensen die dat overkomen zou zijn. Tevens roemde hij de betekenis van de door hem doorgevoerde rechts- en andere hervormingen.³⁵

Voor de Staten van Utrecht was deze reactie zeer onvoldoende. Ze deelden de namen mee van slachtoffers van Davids arrestatiebeleid, wezen opnieuw op de corruptie bij de bisschoppelijke rechtspleging en drongen er nogmaals op aan dat de bisschop zich zou houden aan de ruim een eeuw oude, in 1375 door bisschop Arnold van Horne afgegeven, Stichtse Landbrief, die sindsdien zo ongeveer als de grondwet van het gewest gold. Zou de bisschop dat loyaal doen, dan beloofden de Staten van hun kant zich als goede onderdanen te zullen gedragen. David van Bourgondië hulde zich echter verder in stilzwijgen.

Daarop ondernamen de Overijsselse steden uit het Oversticht een bemiddelingspoging. Die leidde op 28 juni 1477 tot een overeenkomst tussen bisschop en Staten die bekend staat als de Compositie. David moest verscheidene stappen terug doen, waartegenover stond dat de andere partij zijn verzet tegen hem zou staken. In de praktijk liet David echter nauwelijks enige gelegenheid voorbijgaan om de Compositie te ontduiken.³⁵

WEER EEN RECHTSCONFLICT TUSSEN BISCHOP EN STAD UTRECHT

In 1478 deed zich een confrontatie voor, die vergelijkbaar was met het eerder besproken rechtsconflict in 1462. Het ging ditmaal om de priester Dirk van Heusden, die buiten de Utrechtse Weerdpoort met goedkeuring van de bisschop een kapel had ingericht.³⁶ Hij wist daar grote aantallen gelovigen naar zich toe te trekken. Dat was tegen de zin van de parochiegeestelijken in de stad. Zij dienden een klacht in bij de bisschop. Toen bleek dat Van Heusden zich van bedrieglijke middelen was gaan bedienen, leidde dat bij de consecratie van de kapel tot handtastelijkheden. Daardoor werd ingrijpen van hogerhand noodzakelijk, met alle nasleep vandien. Voor Van Heusden was een rechtszaak in Duurstede, waartoe de bisschop besloot, gunstiger dan een proces dat gevoerd zou worden in de stad van zijn opponenten. Hij liet die gang van zaken daarom onweersproken over zich komen. De andere partij beriep zich echter ook in dit geval op de oude Utrechtse rechtsregel, die verbood dat Utrechtse burgers betrokken werden in een geding dat buiten de eigen stad werd berecht.

Dirk van Heusden, die had meegewerkt aan de overtreding van de Utrechtse rechtsregel, werd het verblijf binnen de stad voor een periode van tien jaar ontzegd. En de bisschop herinnerde men aan zijn nog maar kort tevoren herhaalde belofte dat hij de Utrechtse rechtsregels en privileges naar beste vermogen zou handhaven.

Dat deze zaak nog een staart kreeg, die leidde tot een brief van de

paus met het bevel om Dirk van Heusden weer tot de stad toe te laten, mag hier verder onbesproken blijven.

PLATTELANDSBEVOLKING

In 1479 was de polarisatie tussen landsheer en Staten weer zover opgelopen dat de Staten van Utrecht een nieuwe memorie van grieven aan de bisschop voorlegden. Bisschop David van Bourgondië beloofde beterschap, maar ook ditmaal kwam er weinig van terecht. Daardoor liep de spanning opnieuw op.

Hoe ondergingen de gewone mensen buiten de stad Utrecht al deze gebeurtenissen? Voor de plattelandsbevolking was het onverstandig om openlijk politieke kleur te bekennen, in het bijzonder als hun voorkeur uitging naar een andere partij dan die waarvoor hun gerechtsheer had gekozen. Dat verklaart vermoedelijk waarom ik geen archiefstukken heb kunnen vinden waaruit een duidelijk beeld te krijgen valt van de politieke opvattingen der plattelanders.

Het zou mij echter niet verbazen als er onder hen meer sympathie voor de Kabeljauwen werd gevonden dan voor de Hoeken. De boeren hadden, evenals de Kabeljauwen, belang bij een krachtig en rustbrengend gewestelijk bestuur. Bovendien was welvaart bij de stedelijke ambachtslieden, die overwegend Kabeljauwsgezind waren, gunstig voor de afzetmarkt van hun agrarische producten.

In noordwest-Utrecht bleek in het openbaar geen spoor van ontevredenheid met bisschop David. Onruststokers van elders werden met straffe hand bij de kraag gegrepen door soldaten van maarschalk Frederick Uten Hamme, kasteelheer van Den Ham.

SITUATIE STEEDS EXPLOSIEVER

In het voorjaar van 1481 organiseerde Frederick Uten Hamme een bijeenkomst van een groot aantal edelen uit west-Utrecht, waarin zij beloofden de bisschop trouw te blijven. Ook de genuanceerd denkende Dirk II van Zuylen van de Haar legde toen die belofte af.³⁷

Uten Hammes initiatief had niet het beoogde resultaat. De situatie werd steeds explosiever. Al spoedig kwamen de tegenstanders van de bisschop onder leiding van burggraaf Jan van Montfoort in openlijk verzet. Hij kreeg veel steun van de talrijke Hoekse ballingen die vooral vanaf 1480 uit Holland naar de stad Utrecht kwamen. Zij vestigden zich daar en hielpen vervolgens mee hun Kabeljauwsgezinde tegenstrevers zoveel mogelijk de stad uit te jagen.

Veel gewone Utrechtse burgers waren helemaal niet zo ingenomen met de harde anti-Bourgondische politiek van Van Montfoort. Zij zouden het liefst deze Hoekse lastpak en zijn aanhang uit de stad hebben verwijderd, maar zagen daartoe geen kans. Ze durfden het niet te laten aankomen op een gewapend conflict met de goed bewapende soldaten van Jan van Montfoort.

Deze militairen zagen onder meer zelfs kans de bisschoppelijke maarschalk Frederick Uten Hamme krijgsgevangen te maken. Men dwong hem onder ede te beloven niets te zullen doen wat de belangen van een door een Hoeksgezind bestuur geleide stad Utrecht zou kunnen schaden. Hij heeft er zich in de praktijk niet aan gehouden; zijn loyaliteit aan de bisschop bleek groter.²⁴

David van Bourgondië werd, zoals verwacht mocht worden, politiek gesteund door Maximiliaan van Habsburg, ook wel Maximiliaan van Oostenrijk genoemd, die regent van Holland was en de echtgenoot van de regerende Maria van Bourgondië. Dat leidde van de andere kant al spoedig tot kleine schermutselingen met een intimiderend karakter. Holland was min of meer de ervijand van het Sticht Utrecht en velen verfoeiden de Hollandse inmenging in een intern Stichts conflict. Vanuit diverse plaatsen, waaronder kasteel De Haar, werden Hollanders die de bisschop steunden, beroofd en gevangen genomen.

DIENTSP LICHTIGEN VERSUS HUURSOLDATEN

Dat tarten van de Hollanders was niet zonder risico. Het zou gemakkelijk kunnen ontaarden in een hard gewapend treffen, zo niet een nieuwe oorlog, tussen de twee gewesten.

Het gewest Utrecht stond militair niet bijster sterk. De Hoekse adel werkte nog overwegend met een op het leenstelsel gebaseerd militair systeem. De stad had zijn milite van bewapende burgers; in die tijd zo'n 2400 weerbare mannen plus een klein aantal gevluchte boeren, de "gesellen van de gruen tent" (gezellen van de groene tent) genoemd. In stad en land van Utrecht had men er bovendien rekening mee te houden dat een deel van de bevolking Kabeljauwsgezind was en daardoor minder fanatiek gestemd jegens de bisschop en zijn vrienden. Ongeveer 50 man van de ridderschap schaarden zich openlijk aan de zijde van de bisschop.

Maximiliaan onderkende de zwakten van dienstplichtlegertjes. Hij gaf de voorkeur aan het werven van huursoldaten, wat in zijn tijd op een volledig nieuwe grondslag werd georganiseerd. Een kolonel, doorgaans een krijgsman van enig gezag, mocht op basis van een hem gegeven octrooi manschappen aanwerven en oefenen in de krijgskunde. De kolonel kreeg daarvoor een bedrag ineens. Vaak hield hij echter een deel van dat geld achter voor zichzelf en hield hij zijn mannen zoet met het vooruitzicht op een grote buit na succesvolle acties. Veel beroepssoldaten moesten zelfs hun uitrusting uit eigen zak betalen. De kolonel was in feite een militaire ondernemer. Hij benoemde zijn kapiteins, die op hun beurt hun luitenants, vaandrags, sergeanten en korporaals benoemden.³⁸ Het systeem droeg bij tot een kundiger en geroutineerder krijgsmacht, maar de greep van de huurder op zijn huurleger was nogal eens wat minder groot dan in het geval van een feodaal leger oude stijl.

Tussen dienstplichtigen en beroepsmilitairen in laveerden nog een soort kleine zelfstandige ondernemers, de *condottieri*, waarvan we er in dit verhaal ook een paar zullen tegenkomen (Jan van Middachten, Vincentius van den Zwanenburgh). De term *condottiere* stamt uit Italië, waar *condottieri* vooral in de 14de-16de eeuw veel voorkwamen. Aan het hoofd van een losvaste krijgsbende liet een *condottiere* zich gebruiken door ieder die daar geld voor over had. Uit hun handelingen werd duidelijk dat het hun vooral ging om hun brood en niet om een heldengraf. Als een ander meer geld bood, was een *condottiere* gemakkelijk

genegen naar die andere opdrachtgever over te stappen. Zijn wijze van oorlogsvoeren hield altijd wel een uitweg in, ook bij de slechtste stand van zaken. Werd hij gevangengenomen dan kende hij het tarief voor zijn vrijlating en kon hij meestal op krediet vrij komen om het losgeld te gaan ophalen. Door zijn wisselvallige loyaliteit en hang naar het eigenbelang werd nogal eens op hem neergezien, waarop vaak werd gereageerd met een verongelijkt gevoel en een hooghartige houding. Er waren veel overeenkomsten met de beroepsvoetballers van tegenwoordig.

HEER VAN IJSSELSTEIN MENGDE ZICH IN HET CONFLICT

Kort nadat Jan van Montfoort de macht in de stad Utrecht had gegrepen, zegde de heer van IJsselstein de stad Utrecht de vete aan. De molenaarsvrouw van buiten Tolsteeg bracht Jan van Montfoort de boodschap dat IJsselsteins heer der stede vijand en des bisschops vriend was. Op dat moment stonden door toedoen van IJsselsteinse krijgslieden de stadssteenovens buiten Tolsteeg al in brand en dreven ruiters het vee dat buiten de Utrechtse stadsmuren weidde als krijgsbuit bijeen tussen de Rijn en Galecop. Vier dagen later lieten IJsselsteiners ongeveer tien voorstadshuisjes tot de grond toe afbranden.

Jan van Montfoort versterkte de verdediging van Montfoort door de Geldersman Jan van Middachten met zo'n 10 à 12 man te paard in te huren. Meteen al de eerste keer dat deze huurling uitrukke, raakte Van Middachten met 11 ruiters en 7 burgers in de handen van de vijand. Die van IJsselstein trokken daarop "int lant van Montfoerde ende bernden al die huysen, die daer stonden, dat daer niet een en bleeff".⁴⁰

DE HETE ZOMER VAN 1481

Weerkundig was de zomer van 1481 nat en koud; in politiek en militair opzicht was hij zeer heet. In die zomer werden er merkwaardige en schrik aanjagende tekenen aan de hemel gezien, zegt de oude kroniek,³⁹ en vrouwen vonden een rode stof als bloeddruppels op hun witte wasgoed. De bevolking was onrustig over de dreiging die rondwaarde. In de kerk van Kockengen, gelegen in het Kockengen-De Haargerecht, werd gebeden voor vrede en voor het welzijn van de bisschop.⁴¹

Op 7 augustus 1481 werd Jan van Montfoort volledig heer en meester van de stad Utrecht. In een stormachtige zitting besloot de Raad van de stad Utrecht in te gaan op de eis van Maximiliaan van

Habsburg om alle Hoeken, die in de stad hun toevlucht hadden gezocht, uit te wijzen. Op de Stadhuisbrug stelde Van Montfoort zich met zijn strijdmakkers op. Toen de vredesgezinde leden van de Raad naar buiten kwamen, ontstond een kort maar hevig handgemeen. Daarbij slaagden de fanatieke Hoeken erin hun tegenstanders de stad uit te jagen. Zij maakten daarbij gebruik van enkele kleine kanonnen, die onder de dichtopeengepakte menigte Utrechters veel slachtoffers maakten.⁴⁴ Dit betekende een openlijke opstand tegen de bisschop en het wettige gezag, en dus burgeroorlog.

Toen de bisschop van het voorval hoorde, ging hij meteen op weg naar Utrecht. Maar al in het begin van die reis kwam hij, in Cothen, vluchtelingen tegen die hem vertelden dat de zaak in de stad al geheel beslecht was. Samen met de vluchtelingen ging de bisschop vervolgens bedroefd naar Duurstede.⁴⁴ De burgeroorlog was nu echt uitbroken.

Meteen maakte Jan van Montfoort zich op om het hele gewest Utrecht onder zijn controle te brengen, teneinde sterker te staan bij een aanval door Maximiliaan van Habsburg en zijn Hollanders die, naar men terecht vreesde, bisschop David van Bourgondië nu gewapenderhand te hulp zouden komen. Diverse kastelen van Kabeljauwse heren werden ingenomen en geplunderd of bezet.

De hoofdmacht van Jan van Montfoort trok onder zijn leiding naar het westen, waar kasteel Den Ham hun eerste doel was. Maarschalk Frederick Uten Hamme was op dat moment zelf niet op zijn veste aanwezig. De zorg voor het huis berustte bij zijn drie broers. Die sloeg de schrik om het hart toen ze de grote troepenmacht zagen die zich bij Den Ham legerde, en die uitgerust was met kanonnen en schutwanden. In ruil voor lijfsbehoud en een vrije aftocht gaf de gehele bezetting van Den Ham het kasteel over aan Van Montfoort. Die liet toe dat het werd geplunderd en in brand gestoken.⁴¹

Vervolgens trokken de troepen van Van Montfoort naar kasteel Harmelen - woonplaats van Gijsbert van Zuylen, broer van Dirk II van Zuylen van de Haar. Ook dat kasteel kon ongehinderd door hen worden bezet.⁴¹ Gijsbert van Zuylen hoopte zijn residentie ongehavend te kunnen houden als hij het Van Montfoort niet moeilijk maakte. Dat lukte aanvankelijk ook.

Dirk II wist inmiddels van de gebeurtenissen rond Den Ham en kasteel Harmelen. Toen Van Montfoort ook voor De Haar opdaagde, trad Dirk van Zuylen hem tegemoet.⁴¹ Hij was onder de indruk van de militaire voorspoed van Van Montfoort en neigde er toe te denken dat het hem zou kunnen lukken het Sticht Utrecht buiten de Bourgondische invloed te brengen. Bijgevolg liet Dirk weten het Kabeljauwse kamp te zullen verlaten en voortaan met Van Montfoort mee te werken. Op verzoek van de Montfoortse burggraaf ging hij binnen de stad Utrecht wonen.⁴¹

Kasteel Nijenrode, de residentie van een bekend Kabeljauws voorman, dat met hulp van Hollandse huursoldaten (soldeniers) in staat van verdediging gebracht was, werd in het begin van september 1481 belegerd door gewapende Utrechtse burgers, ondersteund door artilleristen voorzien van bussen en dekschermen.

Zo staat het beschreven in de oude Utrechtse kroniek: "Item die van Utrecht namen hoer bussen ende hoer scermen mede ende toghen voer Nyenrode. Ende lagen daer voor ende scoten daer doer ende weder doer, also dat die gheen, die daer op laghen, spraecLk hielden met die gheen, die daer voer laghen. Ende sy gaven 't op, behoudelick hoers lyfs. Ende hoer goet, dat most daer blyven. Ende die ruyters met die borgers van Utrecht spolieerden 't en staecten 't aen ende bernden 't. Ende dit gescieden op onser Vrouwen avont navitatis".

De bussen die in het verslag van deze gebeurtenis worden genoemd waren waarschijnlijk de al eerder genoemde primitieve kanonnetjes. Daarnaast beschikte men sinds kort ook over een musket, haakbus genoemd, als handvuurwapen. De kanonnen bestonden laat in de 15de eeuw uit kleine gietijzeren vuurmonden, die op lichte tweewielige wagentjes werden meegevoerd, want ze stonden nog niet op een eigen onderstel. Bij gebruik werden ze eenvoudig op een soort schraag gelegd. Daardoor had men geen controle over de elevatie en de terugloop. Het risico dat de helse machine vlak voor de kanonnier ontplofte was bovendien niet denkbeeldig. Met deze kleine kanonnen kon daarom wel vanuit het open veld worden gewerkt, maar niet vanuit een kasteel zoals Nijenrode. Dat was dus in het voordeel van de aanvallers. Er werden stenen kogels afgeschoten. Het gebruik van de effectievere metalen kogels begon zo'n jaar of tien na de Stichtse Burgeroorlog. Toch had het schieten met stenen meer uitwerking dan het voorheen gebruikelijke gooien van stenen met allerlei ingenieus geconstrueerde werptuigen. Ook kon men met de kanonnetjes vanaf een grotere afstand schieten.⁴² De muren van Nijenrode bleken tegen een dergelijke aanval niet bestand te zijn, want de vijand schoot "daardoor en nogmaals daardoor". Vanuit het kasteel werd met handbogen teruggeschoten. De schermen die de Utrechters bij zich hadden, boden hen een redelijke bescherming tegen de pijlen.

Door de beschieting raakte de bezetting van Nijenrode betrekkelijk snel geïntimideerd. Al op 7 september 1481, in de vooravond van het feest van Maria's geboorte, gaf men zich over, in ruil voor lijfsbehoud. Alles wat de verliezers bezaten moesten ze bij de aftocht achterlaten. De door Hoeksgezinden geleide Utrechters roofden daarop het kasteel eerst leeg en staken het vervolgens in brand. Het zou het laatste vijandelijke bezoek van Utrechters aan Nijenrode niet zijn in deze oorlog.

ROOFBUIT VOOR DE STADSKAS

Vrijwel meteen nadat het goede nieuws over de val van Nijenrode de stad Utrecht had bereikt, luidden daar de klokken. De stadsomroepers gingen rond: "Die raet laet weten ende gebiet" . . . dat de geroofde "goede van Nyenrode" nog vóór zonsondergang moesten worden ingeleverd in het huis Het Keizerrijk (op de hoek van Ganzenmarkt en Oude Gracht). De straf voor wie zich er niet aan hield, zou niet gering zijn: "correctie mitten zweerde".⁴³

Wat was namelijk het geval: de stad Utrecht had al heel snel na het uitbreken van de oorlog verboden dat mensen ten eigen bate roofden. De Raad verordonneerde dat wie "bij openbaar consente van onsen Oversten ende onsen Ritmeyster" was "uitgeweest ende eenigen roef ofte goet gehaelt" had, die roofbuit of goederen onverwijd naar de boom op de Neude diende te brengen, om het daar te overhandigen aan "onser stat butemeyster ende synen scriver". Bij die gelegenheid werd ook de strafmaat bepaald: als men niet volkomen eerlijk naar de buitmeester zou gaan "dat soude men rechten mitten zweerde ofte mitten lynen aan hoeren leven". Beurtelings moesten twee leden van de Raad der stad gedurende twee weken dienst doen als buitmeesters.

Het ingeleverde deel van de Nijenroodse buit werd in Utrecht à contant in het openbaar verkocht: opbrengst slechts 7 pond; bovendien lieten huursoldaten 17 pond achterstallige soldij wegstrepen in ruil voor het mogen behouden van hun deel van de buit. In totaal kwam dus 24 pond ten goede aan de stadskas. De afrekening van deze veiling bevindt zich nog in het Utrechtse stadsarchief. De rest van de buit was weggesleept door de anoniem gebleven krijgslieden en door het schuim, dat mee was uitgetrokken "ter gezellige plundering".⁴³ Het dreigement van de doodstraf, door onthoofding of ophanging, op het negeren van het verordonneerde stedelijke monopolie op de buit had weinig effect gehad.

Ook het dorp Breukelen kreeg het zwaar te verduren van de Utrechtse. Hetzelfde gold voor het nog vrij kleine dorp Loenen. Toen de overheid na afloop van de Stichtse Oorlog daar een inventarisatie uitvoerde, bleek het aantal "haardsteden", dus bruikbare woningen met een vuurplaats, te zijn teruggelopen van 28 tot 11.⁴⁵ Oorlog is minstens zozeer een verhaal van de angsten, de wanhoop en de walging van individuele mensen als een relaas van politieke verlangens, kriegs- verrichtingen en dromen van legeraanvoerders.

Blijkbaar brachten de rooftochten naar de dorpen en het platteland over het geheel genomen toch nog behoorlijk wat op voor de stadskas. Dat leidde tot spanningen tussen de steden Utrecht en Amersfoort, die opgelost werden met een duidelijke onderlinge afspraak over hoeveel elk van die plunderingen en afpersingen zou krijgen. Die afspraak staat genoteerd in het "dagelijksch boek" van de Utrechtse Raad, onder de dagtekening "des Donredaghes op sunte Crispinus dach", dus 25 oktober 1481. Driekwart was voortaan voor Utrecht, éénkwart voor Amersfoort.

Een van de intussen uitgevoerde Utrechtse expedities was gericht tegen IJsselstein, dat immers in het jaar daarvoor, meteen na de machtsgreep van Jan van Montfoort, de bisschop te hulp was gekomen door de stad Utrecht aan te vallen. Voor die gebeurtenis wenste men nog steeds wraak te nemen. Op 13 oktober 1481 veroverden de Utrechtse die stad, die daarna werd geplunderd. De buit werd in de Utrechtse Buurkerk tentoongesteld.⁴⁶

KOCKENGEN WERD ONTZIEN

Bij zijn mars door de provincie kwam Jan van Montfoort met zijn troepenmacht ook door Kockengen. Hij besefte dat hij daar, als heer van Kockengen-Montfoorts, voor een deel op "eigen" terrein stond. Hij verbood zijn soldaten het plunderen en riep de plaatselijke bevolking door het luiden van de kerkklok bijeen bij de kerk. Daar verplichtte hij de mensen om te kijken naar een indrukwekkend militair vertoon. Hij deed hen mee dat ze, ook al waren ze Stichtse ingezetenen, ontslagen waren van hun trouw aan de bisschop en ook de schout van Kockengen-De Haar moest trouw beloven aan de burggraaf van Montfoort. Tevens verplichtte hij de Kockenezen tot een gedwongen leverantie van graan, bier en vee. Enkele van zijn krijgslieden bleven achter om er op toe te zien dat de bevolking zich rustig hield en om te

voorkomen dat bisschopsgezinde tegenstanders zich er zouden gaan nestelen.⁴⁷

AANVAL OP KASTEEL RUWIEL

Van de Kabeljauwse en Hollandse kant kon men de anti-bisschoppelijke en anti-Kabeljauwse acties van Jan van Montfoort en de Utrechtse natuurlijk niet op zijn beloop laten. Een in opdracht van Maximiliaan van Habsburg geformeerd leger trok vanuit Duurstede naar het noorden, plunderde Hoogland, nam de stad Amersfoort in en maakte daar veel dodelijke burgerslachtoffers en gevangenen.

In Woerden, toen deel van Holland, had men voorvoeld niet buiten de strijd te kunnen blijven en was druk gewerkt aan het opknappen en versterken van de vestingwerken. Joost de Lalaing, de stadhouder van Holland, legerde een aantal ruiters in Woerden. Enkele malen voelde men de dreiging van een Utrechtse aanval op Woerden, maar steeds bleef die uit.⁴⁸ Nu echter werd Woerden door Holland in agressieve zin ingezet. Vanuit die stad werd een verrassingsaanval op kasteel Ruwiel (ten noordwesten van Breukelen) uitgevoerd, dat werd ingenomen en verbrand.⁴⁹ De Hoeksgezinde kasteelheer, Wouter III van Amstel van Mijnden van Ruwiel, lijkt geen fanatieke partijganger te zijn geweest, maar leverde als consequentie van zijn Hoekse sympathieën wel krijgslieden voor het leger van Jan van Montfoort. Nergens heb ik vermeld gevonden of en hoe de boerenbevolking in de omgeving van kasteel Ruwiel (Breukelerwaard, Oud Aa) eveneens onder de aanval te lijden heeft gehad.

KOCKENGEN TOCH NOG LEEGGEPLUNDERD

Toen de bisschoppelijke krijgsmacht zich onder maarschalk Uten Hamme in het noorden van het gewest Utrecht klaarmaakte voor een gewapend treffen en bij Vreeswijk Hollanders in het Utrechtse binnenvielen, had Van Montfoort al zijn mannen nodig en trok ook de bezetting die hij in Kockengen had gestationeerd vandaar weg.⁴⁷

In het begin van november 1481 werden de Hollanders verslagen en verdreven. Daarna waren plunderingen door Van Montfoorts soldaten niet meer te voorkomen, ook in Kockengen niet. Deze plundering kwam onverwacht. Na de vorige komst van krijgslieden naar Kockengen had men vertrouwen gehad in de invloed van de heer van Montfoort.

Aanwezige voorraden hooi en koren werden op bevel van de aanvoerders meegenomen.

men, onder het mom dat men wilde voorkomen dat proviand voor krijgsman en paard onverhoopt in handen zou vallen van de Hollanders of het bisschoppelijke leger van maarschalk Frederick Uten Hamme.⁵⁰

De individuele soldaten waren echter niet in de eerste plaats uit op voedsel, maar op alles wat tegen goed geld in de stad te verkopen was, en in karren om zoveel mogelijk buit te kunnen meevoeren. Plunderen gold als iets wat bij oorlogsomstandigheden hoorde en de aankoop van buit werd niet als heling bestraft.

Sterker nog, het openbare bestuur van die tijd maakte zelfs handig gebruik van de situatie. Nadat diverse plaatsen in de omgeving van de stad Utrecht te maken hadden gehad met plunderingen, bood de stad een wonderlijk soort verzekering aan: verdere plundering en roof konden worden afgekocht. En dat door "chantage" verkregen geld werd zonder gevoel voor schaamte in de stadsrekening verantwoord! Zeker is dat Abcoude, Nigtevecht, Loosdrecht en Kamerik, alsmede de

gerechtsheerlijkheid Mijnden, de gerechtsheerlijkheid Loenersloot-Oukoop-Ter Aa en het dorp Breukelen zulk "beschermgeld" hebben betaald, maar het moet op veel meer plaatsen zijn gebeurd. Ongeveer 8 % van de stadsinkomsten in het boekhoudkundig jaar 1482/83 werd op deze manier verkregen.⁵¹

(wordt vervolgd)

Noten

- 1 Zie bijvoorbeeld S. Muller Fz, 1888. *Gedenkschriften van Jhr. Herberen van Mijnden. Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, 11de deel, blz. 1 - 69, in het bijzonder blz. 18.
- 2 C. Dekker et al. (Red.), 1997. *Geschiedenis van de Provincie Utrecht. Uitgeverij Het Spectrum / Stichtse Historische Reeks, Utrecht. Hiervan deel 1: Tot 1528*.
- 3 P. Leupen, 1998. *Keizer in zijn Eigen Rijk. De geboorte van de nationale staat. Uitgave Wereldbibliotheek, Amsterdam, 208 blz.*
- 4 C.W. van Voorst van Beest, 1977. *De Bourgondiërs en de Lage Landen. Fibula-Van Dishoeck, Haarlem, 96 blz., in het bijzonder blz. 8 - 9.*
- 5 Van Voorst van Beest, 1977, blz. 13.
- 6 Van Voorst van Beest, 1977, blz. 14 - 15.
- 7 Van Voorst van Beest, 1977, blz. 17 - 25.
- 8 A.A. Mantén, 1996a. *Oude geschiedenis van Kockengen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 11, nr. 1, blz. 43 - 50.*
- 9 A.A. Mantén, 1994. *Leenmannen en -vrouwen van de gerechtsheerlijkheid Laag-Nieuwkoop, 1392 - 1727. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 9, nr. 4, blz. 177 - 192.*
- 10 O. Wittewaall, 1994. *Vleuten-De Meern. Geschiedenis en historische bebouwing. Uitgeverij Kerckebosch, Zeist. W.A.G. Perks, 1962. Geschiedenis van de gemeentegrenzen in de provincie Utrecht van 1795 tot 1940. Provinciale Almanak voor Utrecht 1962, Samsom, Alphen aan den Rijn, rubriek Mengelwerk, blz. 3 - 81.*
- 11 A.A. Mantén, 1997. *Het Kockengen-Montfoortsgerecht. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 12, nr. 2, blz. 98 - 104.*
- 12 J.H. Gosses en R.R. Post, 1979. *Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis der Nederlanden. Deel 1. De Middeleeuwen. Derde herdruk. Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage, 300 blz., in het bijzonder blz. 218.*
- 13 S.B.J. Zilverberg, 1978. *De Stichtse Burgeroorlog. De Walburg Pers, Zutphen, 84 blz., in het bijzonder blz. 12.*
- 14 J.E.A.L. Struick, 1984. *Utrecht door de Eeuwen heen. Uitgeverij Spectrum, Utrecht, 400 blz., in het bijzonder blz. 102 - 103.*
- 15 Zilverberg, 1978, blz. 17.
- 16 Zilverberg, 1978, blz. 18 - 19.
- 17 Struick, 1984, blz. 104.
- 18 J. Huizinga, 1997. *Herfsttij der Middeleeuwen. 22ste druk (1ste druk 1919), met illustraties bezorgd door A. van der Lem. Uitgeverij Contact, Amsterdam, 416 blz., in het bijzonder blz. 168.*
- 19 Mantén, 1997, blz. 101 - 102.
- 20 Zilverberg, 1978, blz. 20.
- 21 A.A. Mantén, 1996b. *De oude band van Kockengen en Spengen met kasteel De Haar. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 11, nr. 5, blz. 249 - 257, in het bijzonder blz. 250. Idem, 1998. De oude band van kasteel De Haar met Kockengen en Spengen. Historische Vereniging Vleuten De Meern Haarzuilens, jaargang 18, nr. 3, blz. 60 - 65, in het bijzonder blz. 61.*
- 22 J.J. de Geer, 1851. *Proeve eener geschiedenis van het geslacht Van Nyenrode. Uit oorspronkelijke stukken bewerkt. Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht, vierde deel, eerste stuk, blz. 3 - 124.*
- 23 A.A. Mantén, 1998. *Portengen-Nijenrodesgerecht. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 13, nr. 1, blz. 20 - 28.*
- 24 Mantén, 1994, blz. 182 - 183.
- 25 Over Karel de Stoute: R. Vaughan, 1973. *Charles the Bold, The Last Valois Duke of Burgundy. Longman, London, 491 blz.*
- 26 Zilverberg, 1978, blz. 21.
- 27 Zilverberg, 1978, blz. 21; Struick, 1984, blz. 106.
- 28 Struick, 1984, blz. 106. Zie hierover ook M. Vergouw en P. Siccama, 1993. *Eyteren bij IJsselstein. Uitgave Comité van O.L. Vrouw van Eiteren, IJsselstein, 102 blz., daarvan vooraf blz. 44 - 47.*
- 29 J. Baerten, 1970. *Karel de Stoute, mens en vorst. Spiegel Historiaal, jaargang 5, nr. 2, blz. 105 - 109, 127.*
- 30 Zilverberg, 1978, blz. 23 - 25.
- 31 Zilverberg, 1978, blz. 26.
- 32 Zilverberg, 1978, blz. 26; Struick, 1984, blz. 108.
- 33 Zilverberg laat wat verwarrend zijn hoofdstuk "Jaren van macht" (blz. 17 - 26) doorlopen tot 1481, terwijl Davids jaren van macht het duidelijkst worden begrensd door het sneuvelen van Karel de Stoute in 1477. Zilverberg geeft dat ook zelf aan door het volgende hoofdstuk te wijden aan "De crisis van 1477".
- 34 Over haar gaat het sterk anekdotische en geromantiseerde boek van M. Janssonius, z.j. (1980?), *Maria van Bourgondië. Bruid van Europa. Uitg. Thieme, Zutphen, 120 blz.* Er zitten ook nogal wat geschiedkundige fouten in dit werk.
- 35 Zilverberg, 1978, blz. 27 - 32.
- 36 S.P. Wolfs, 1943. *De Utrechtsche predikbroeder Jan (Houdaen) (c. 1433 - 1503). Jaarboekje van 'Oud-Utrecht', 1943, blz. 19 - 63.*
- 37 W. van de Pas, 1952. *Tussen Vecht en Oude Rijn. Beschrijvende geschiedenis van Noordwest Utrecht naar aanleiding van het eeuwfeest der R.K. parochie. Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht, 254 blz., in het bijzonder blz. 57.*
- 38 H.W. Koch, 1980. *Over Hellebaarden, Donderbussen en Huurlingen. Het krijgsbedrijf in de Middeleeuwen. Elsevier, Amsterdam, 259 blz., in het bijzonder blz. 192 - 193.*
- 39 Anoniem, ca. 1483. In: *Bisschop David van Bourgondië en zijn stad, Utrechts-Hollandsche Jaarboeken 1481 - 1483 van de hand van een onbekenden, gelijktijdigen schrijver. Naar den eersten druk van Antonius Matthaeus' Analecta, 1698, opnieuw uitgegeven en van uitleg voorzien door Dr N.B. Tenhaeff. Herdrukken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, nr. 2, Utrecht, 1920.*
- 40 N. B. Tenhaeff, 1918. *Het Stichtse platteland in oorlogstijd (1481 - 1483). Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap 'Niflarlake', 1918, blz. 6 - 32, in het bijzonder blz. 13. Herdrukt in N.B. Tenhaeff, 1949. *Verspreide Geschriften. Noordhoff, Groningen/Batavia, deel I, blz. 95 - 118.**
- 41 Van de Pas, 1952, blz. 58.
- 42 Koch, 1980, blz. 203, 206, 208, 213 - 214.
- 43 Tenhaeff, 1918, blz. 15.
- 44 Struick, 1984, blz. 111 - 112.
- 45 S. van der Linde, 1954 (ongewijzigde herdruk 1978). *1000 Jaar Dorpsleven aan de Vecht. Loenen aan de Vecht 953 - 1953. Uitgave Drukkerij Van Kralingen/Kantoorboekhandel Joop Lamme, Loenen aan de Vecht, 151 blz., in het bijzonder blz. 29 - 30.*
- 46 Vergouw en Siccama, 1993, blz. 47.
- 47 Mantén, 1997, blz. 102.
- 48 N. Plomp, 1972. *Woerden 600 Jaar Stad. Stichtshollandse Bijdragen, 13. Uitgave Stichting Stichtshollandse Bijdragen, Woerden, 150 blz., in het bijzonder blz. 74.*
- 49 A.A. Mantén, 1991. *Het geslacht Van Mijnden en kasteel Ruwiel, 4. 1472 - 1563. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 6, nr. 3, blz. 140 - 155 (correctie: op blz. 143 staat abusievelijk dat kasteel Ruwiel aan de bisschoppelijke kant diende; de opeenvolgende heren Van Mijnden van Ruwiel waren echter Hoeksgezind en door David van Bourgondië, de eerste bisschop die aan de Kabeljauwse kant stond, kwam men ongewild in het anti-bisschoppelijke kamp terecht).*
- 50 Van de Pas, 1952, blz. 59. Ook: J.H. Huiting, 1999. *Frederik Uten Ham (1441 - 1482), kasteelheer, schout, kastelein, maarschalk. In: W.R.C. Alkemade et al. (Red.), Utrechtse Biografieën - Langs de Oude Rijn, Uitgave SPOU, Utrecht, blz. 176 - 180.*
- 51 Van der Linde, 1954, blz. 30; Struick, 1984, blz. 115.

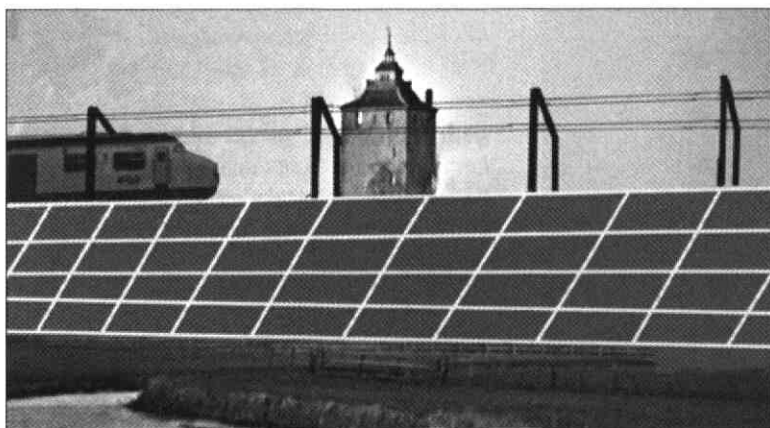
OVER SPOREN EN WEGEN

Transformatie 7, van historische dorpen tot modern Leidsche Rijn

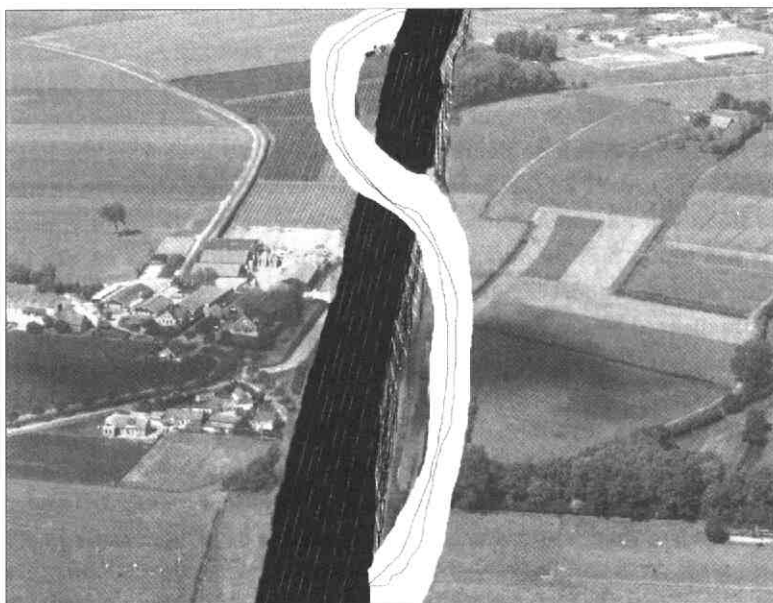
Na maanden radiostilte zijn op 15 maart jongstleden de tracés van de noordelijke stadsas en de spoorverdubbeling gepresenteerd. De keuzen die gemaakt zijn hebben verregaande consequenties voor de historische waarden in het gebied. Vooral de keus om nagenoeg het gehele tracé van de spoorbaan op een 6,5 meter hoge dijk uit te voeren (minus 800 en hopelijk 1200 meter 'op poten') is een breuk met de oorspronkelijke plannen. Op pagina 29 van de ontwikkelingsvisie Leidsche Rijn (jan. 1997) staat: 'Voor de spoorverdubbeling wordt ervan uitgegaan dat de uitbreiding ten zuiden van het huidige tracé wordt gerealiseerd en dat de verdubbelde spoorlijn op poten wordt gezet'. In de Actualisatie Ontwikkelingsvisie (mrt. 1999) staat geschreven: 'Uit kostenoverweging is een verhoogde en volledig transparant uitgevoerde spoorverdubbeling niet realistisch gebleken. Overleg vindt nu plaats over de hoeveelheid aan transparantie'. Opgeteld kwam men destijds aan 1071 meter. Inmiddels is 800 meter redelijkerwijs veiliggesteld en wordt naarstig naar fondsen gezocht voor 400 meter aan extra transparantie, te betalen door de gemeente Utrecht. De noordelijke stadsas (die direct ten zuiden van het spoor komt) was initieel bedoeld als weg met 2x1-rijbanen. Inmiddels blijkt dat niet haalbaar, en zal de weg 2x2-rijbanen meten. Op de volgende pagina's volgt een visueel overzicht van de veranderingen die aanstaande zijn.

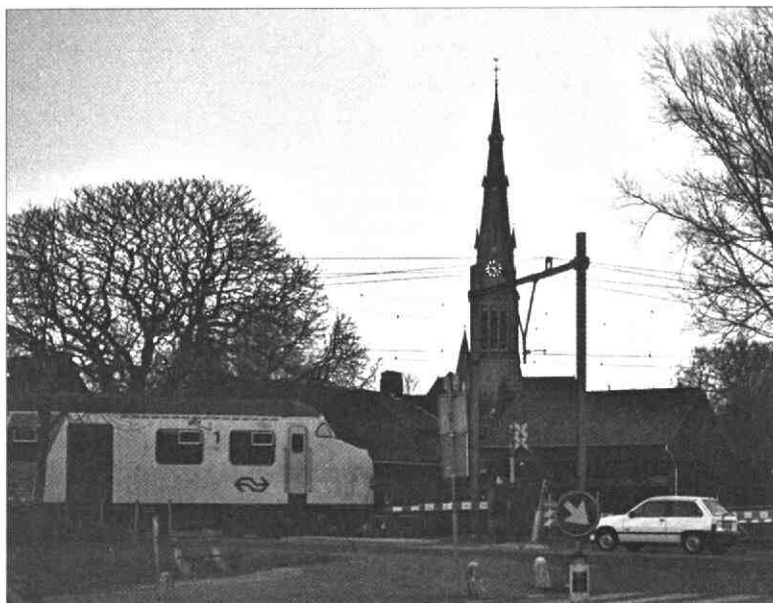
Een compilatie van 3 luchtfoto's uit 1936 (Topografische Dienst, Emmen). De gehele loop van het huidige spoor is te volgen, alsmede de kronkelige loop van de restgeul van de Ouder Rijn. Veel van de bochten die de zuidkant van het spoor raken, zullen verdwijnen onder de hoge en brede spoordijk en de 2x2-baans stadsas. Het kasteleiland van Ridderhofstad Huis te Vleuten zal definitief ten onder gaan. Het kasteleiland van Ridderhofstad Den Hoed blijft bestaan, maar de stadsas mist ter nauwe nood de boerderij.

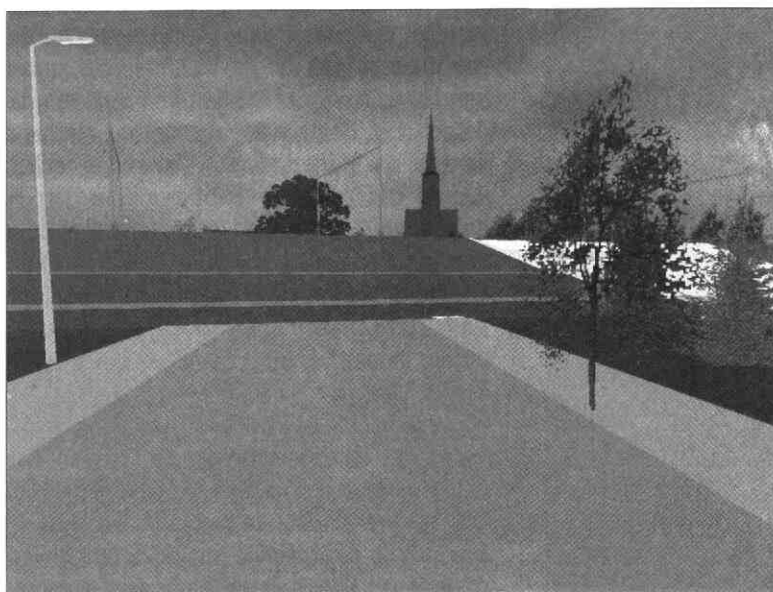
De foto's links geven een aardig beeld hoe de situatie ten zuiden van Ridderhofstad Den Ham eruit komt te zien. Vanuit Vleuterweide zal het zicht op deze prachtige toren voor een belangrijk deel worden weggenomen. De spoordijk wordt 6,5 meter hoog. Op de foto van de oude situatie is de trein nog juist tussen de bomen (links) zichtbaar, maar valt nauwelijks op. In de nieuwe situatie is de trein niet meer over het hoofd te zien. Erg jammer dat de nieuwe bewoners van de 6.500 woningen die in Vleuterweide zullen komen, veel minder kunnen genieten van de enige nog bestaande woontoren van een voormalige Ridderhofstad. Een stukje rechts van de onderste foto komt een doorgang in de spoordijk om een weg aan te leggen tussen de noordelijke stadsas en de huidige Parkweg. De breedte van deze onderdoorgang zou het zicht op de toren moeten waarborgen. Links van de foto moet een fly-over komen (ter hoogte van 't Hoogt). Deze is nodig om een keerpunt te maken voor de trein. Het is de bedoeling om tussen dat punt en Houten (via Utrecht) acht maal per uur een verbinding te hebben. De fly-over (zie foto op de volgende pagina) torent boven de trein uit. Foto's en animatie door auteur.

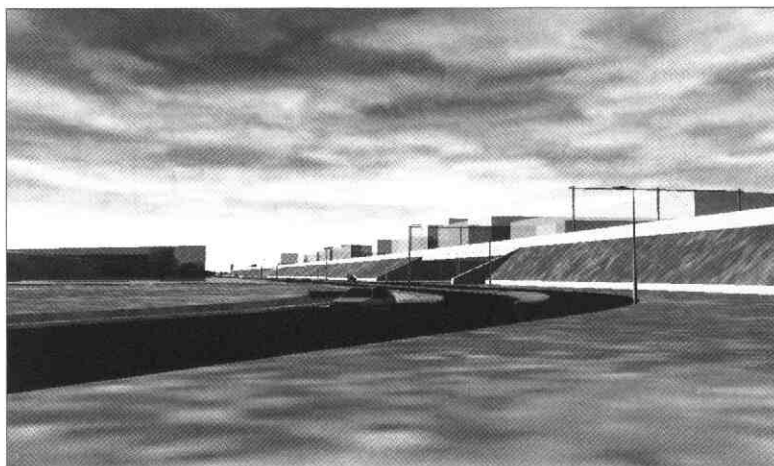
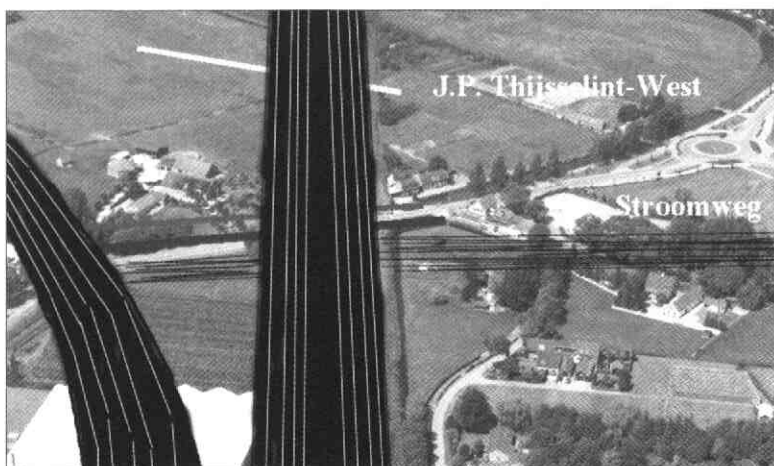
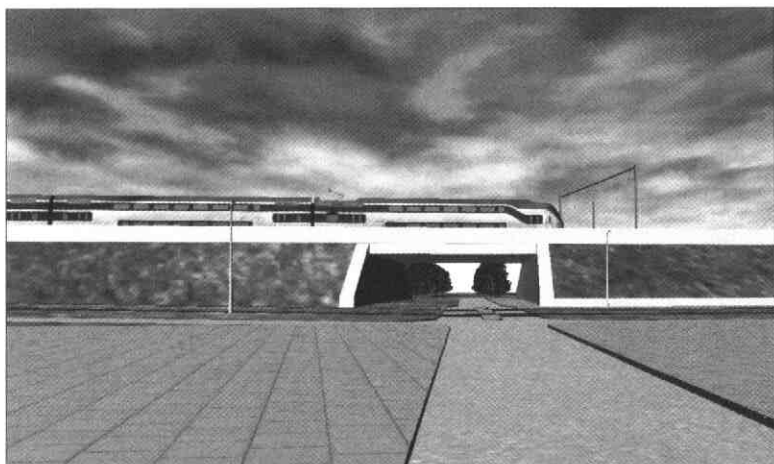

Links de situatie juist ten westen van Den Ham, rond 't Hoogt. De witte slinger moet de fly-over voorstellen die er voor zorgt dat een trein komende uit Vleuten, via de fly-over, weer naar de andere zijde kan worden gebracht om zodoende via het rechter spoor weer terug naar Vleuten te kunnen rijden. Alleen op deze wijze kunnen tussen Vleuten, Utrecht en Houten acht treinen per uur gaan rijden. De schoonheidsprijs zal er echter niet voor uitgereikt worden. Graag zou ik ook een animatie zien vanaf het maaiveld. Pas dan kan echt duidelijk worden hoe dit 'kunstwerk' er in de praktijk uit zal gaan zien. Animatie ontvangen van Railinfrabeheer, Ems Peters, aangepast door auteur.

Links de situatie rond de spoorovergang in het dorp. Zoals Johan Cruijff zegt: 'Heb ieder nadeel z'n voordeel!'. Ontegengesteld is een groot voordeel van de hoge spoordijk, dat er in het dorp nooit meer een auto voor de trein zal hoeven wachten. Voorts zal er ook nooit meer iemand onder de trein kunnen lopen, iets wat mijzelf een jaar of twintig geleden op deze plek bijna overkwam. Toch kleven er volgens mij ernstige bezwaren aan een soort Deltadijk tussen het oude dorp en Vleuterweide. Misschien is dat vals sentiment van mijn zijde, maar je zult maar de hele dag tegen zo'n ellendig ding aan zitten turen. Verder zullen er redelijk wat huizen afgebroken moeten worden. Toch raar dat uiteindelijk de variant van het 'op poten zetten' van het spoor zo eenvoudig van tafel is geschoven. Je ziet maar weer hoe burgers steeds op het verkeerde been worden gezet. Eerst maken we een prachtig marketingplan (Masterplan), om gaandeweg de aardige uitgangspunten steeds verder uit te kleden. Als je daar een vraag over stelt, krijg je steeds hetzelfde antwoord. 'Maar u kon toch ook wel inzien dat zo iets onbetaalbaar was!'. Ik denk dan altijd: 'zet het dan niet in de plannen, dan hoeft je er ook niet op terug te komen'. Kennelijk is dat een vreemde gedachte. Het is echter heel vervelend dat Leidsche Rijn nog talloze planonderdelen bevat, waar we straks om financiële redenen een stapje terug gaan doen. We zullen er aan moeten wennen! Bedenk bij de animatie dat het 'foto-punt' een paar honderd meter zuidelijker ligt dan bij de foto. Anders was er van de kerktoren en de kastanjeboom niets meer te zien. Foto door auteur, animatie door Martin de Wildt, MCW Studio's.

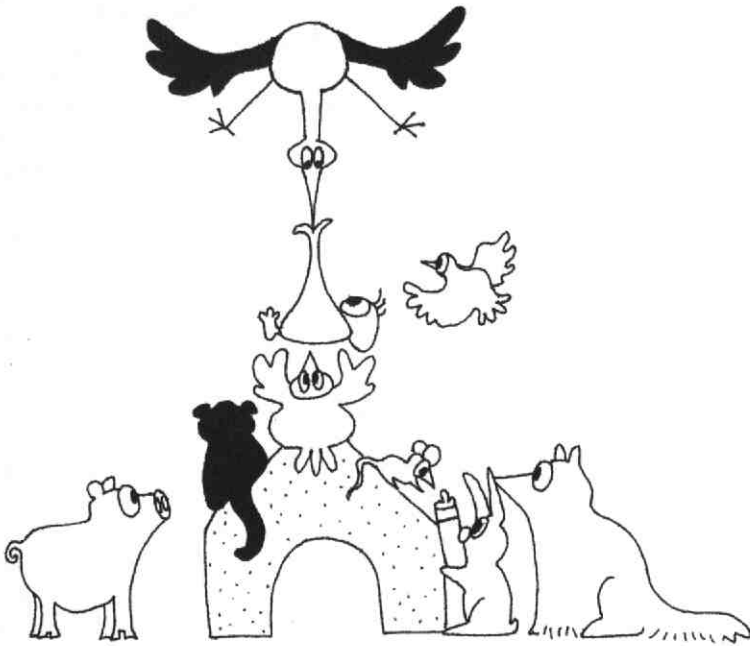

De eerste foto links betreft de Enghlaan, maar dan het gedeelte tussen de Utrechtseweg en het spoor. Ooit was dit de toegangsweg naar Ridderhofstad Den Engh. Op deze plek is enige winst te behalen, omdat de twee delen van de Enghlaan weer met elkaar kunnen worden verbonden. Echter, het is maar de vraag of deze onderdoorgang er ook zal gaan komen. 800 meter van het spoor tussen de A2 en het westen van Vleuten zal als onderdoorgang worden uitgevoerd op kosten van het Rijk. De gemeente Utrecht zal fondsen moeten vinden voor 400 meter 'transparantie'. De onderdoorgang bij de Enghlaan zit in deze 400 meter. Het zal dus duimen worden. Overigens, op de voorgrond zal de noordelijke stadsas 2x2-rijbanen breed voorbij razen. Het was aardig geweest een paar autootjes in de animatie bij te voegen, dat zou de toekomstige werkelijkheid wat adequater weergeven. Foto auteur, animatie door Martin de Wildt, MCW Studio's.

Hier een luchtfoto van de omgeving rond spoorwegovergang De Tol. Links de loop van de noordelijke stadsas, rechts het verdubbelde spoor. Het Kasteleiland van Ridderhofstad Huis te Vleuten is verdwenen, de boerderij ligt ingeklemd tussen spoor en stadsas. De ROB moet vergunning verlenen voor deze oplossing, gezien de status van het eilandje. Railinfrabeheer voelt zich ook niet lekker bij deze oplossing en broedt op een manier om het verdwenen eilandje te visualiseren in het talud. Illustratie ontvangen van Railinfrabeheer, Ems Peters. Aangepast door auteur.

Hier een blik naar het westen vanaf ongeveer Ridderhofstad Den Hoed, die net van de linkerkant van de foto is 'afgevallen'. Het Kasteleiland van Ridderhofstad Den Hoed blijft bestaan, maar de stadsas nadert de boerderij tot op enkele meters. Op de noordelijke stadsas zullen dagelijks 20 tot 28 duizend autobewegingen per etmaal plaatsvinden. Animatie door Martin de Wildt, MCW Studio's.

Muizen

In een boerendorp raak je al heel jong vertrouwd met allerlei gewoonten en gebruiken, maar ook raak je vertrouwd met alle soorten dieren. Bij ons thuis hadden wij een varken, twintig kippen, tien konijnen, drie katten, een hond en een koerduif.

Met al deze dieren gebeurde in de loop van het jaar wel wat. Het varken kreeg een jaar lang heel goed te eten, zodat hij na een jaar vet genoeg was om geslacht te worden. Dat was altijd weer een trieste maar noodzakelijke gebeurtenis, maar door een varken te slachten hadden wij het hele jaar door spek, worst en vlees voor het hele gezin.

Ook de konijnen werden vet gemest, maar zij moesten, voordat ze geslacht werden zich eerst nog heel wat keren vermenigvuldigen. De kippen zorgden voor de eieren, maar als ze die niet genoeg meer konden produceren, gingen zij ook stuk voor stuk de pan in.

Met de katten ging het anders, zij waren onze trouwe huisdieren, zij waren niet verplicht om voor nageslacht te zorgen, maar deden dit onder luid gejam soms wel twee keer per jaar.

Onze hond bewaakte huis en erf en was onze trouwe huisvriend. Hij was van het mannelijk geslacht, en was soms wel dagen van huis om de vrouwelijke honden te laten zien dat hij een echte kerel was.

De koerduif zat in een kooi de hele dag te lachen en te koeren. Zo was er in en om het huis altijd wel leven, en ook af en toe weer nieuw leven.

Op een dag was er wel heel bijzonder nieuw leven. Onze huiskamer werd steeds na wat jaren opnieuw behangen, dat was altijd een heel karwei, de muren van de kamer waren erg ruw en ongelijk. Om het behang strak op de muren te krijgen moesten de muren betengeld worden. Er werden dan latten tegen de muur gemaakt, daar overheen werd dan jute gespannen, daarover kranten geplakt en dan het behang. Tussen de muur en het behang was zodoende een behoorlijke ruimte. Hiervan hadden de muizen in ons huis dankbaar gebruik gemaakt, en in die ruimte een nest gebouwd.

Al vroeg in het voorjaar hoorden we veel geritsel achter het behang, er zat dus een behoorlijk nest jonge muizen.

Vader had ons ook verteld dat er misschien nog meer jong leven in huis zou komen. Er zou misschien door de ooievaar een nieuw broertje of zusje gebracht worden.

Het ledikant van vader en moeder was daarvoor in de voorkamer geplaatst, want als de ooievaar 's nachts zou komen hoefde hij niet met het kindje de smalle trap op naar boven te klimmen.

Vader en moeder sliepen slecht beneden, de hele nacht hoorden ze de muizen heen en weer lopen achter het behang.

De volgende dag zei pa: "Ik heb die muizen eerst maar eens uitgeroeid".

Nee, we mochten niet weten hoe, en we mochten ze ook niet meer zien. De nacht daarna had de ooievaar het beloofde broertje gebracht.

Iedereen was erg blij met dit nieuwe leven in huis en het was dan ook groot feest.

Aan ons werd wat minder aandacht geschonken, alleen vertelde pa ons; "morgen krijgen jullie lekker beschuit met muisjes".

Wij konden ons echt niet voorstellen dat pa de jonge muisjes bewaard had om ze ons te laten opeten!

Gelukkig was dat niet zo, uit een mooi pakje kwamen mooie gekleurde rondjes en die smaakten erg lekker.

Moeder lag ziek op bed, maar ze beloofde ons; "als ik weer beter ben krijgen jullie een keer gestampte muisjes op brood".

Het smaakte ook weer erg lekker, maar ik blijf het toch maar verdacht vinden dat mijn vader niet wil zeggen waar de muizen die achter het behang zaten zijn gebleven.

De Meern, april 1937

Theo van den Berg

Illustratie;

Barbara Gravendeel

HISTORISCHE VERENIGING
VLEUTEN-DE MEERN-HAARZUILENS

Colofon

Tijdschrift van de Historische Vereniging
Vleuten, De Meern, Haarzuilens.
Verschijnt 4 keer per jaar. ISSN 0928/4893
21e jaargang no. 2 juni 2001

De vereniging is ingeschreven in het
verenigingsregister van de KvK Utrecht
eo. onder nummer V 479360

Correspondentieadres

Dorpsstraat 1 3451 BH Vleuten
<http://come.to/histvervdm>

Dagelijks bestuur

Dr. Ir. P.K. Schenk / voorzitter
Telefoon 030 - 6774915

F.C.G.M. Besouw / secretaris
Telefoon 030 - 6773000

R.W. Pouw / penningmeester
Telefoon 030 - 6772590

Ereleden

Mevr. Prof. Dr. C. Isings / Soest
Dr. D.W. Gravendeel / Laag Keppel
A.J. van Zoeren / Vleuten

Gebouwen

Vleuten Broederschapshuisjes
030 - 6774222
De Meern Het Kabinet

Contributie (inclusief tijdschrift)

f 35.00 per jaar, per post f 13.00 extra
Losse nummers tijdschrift:
f 10.00 leden / f 12.50 niet-leden

Bankrelaties

ABN-AMRO Bank De Meern
rek. 55.66.33.040
Rabobank Vleuten, rek. 36.75.17.574
Postbank, rek. 2689200

Redactiecommissie

H.E.J. van Essen, J.H.P. Heesters,
W.H. de Heus
Mauritslaan 17, 3454 XP De Meern
Telefoon 030 - 6662992

Ontwerp omslag

Peter de Vries

Ontwerp binnenwerk

Frank Moed

Druk

Jan Evers / De Meern

Van de voorzitter

De grote veranderingen in onze omgeving en de overgang van dorp naar wijk in Utrecht, hebben de vraag opgeroepen of er ook in de toekomst een taak voor onze thans 20- jarige vereniging is weggelegd. Het bestuur heeft daar weinig twijfel over laten bestaan: het is van mening dat het juist in de komende jaren van groot belang is de eigen identiteit te bewaren. Kennis van de geschiedenis is daarbij een van de wezenlijke zaken en daarvoor staat de vereniging. En dat niet alleen voor de oude bewoners, ook voor de nieuwkomers is het van belang te beseffen dat zij wonen in een gebied met een rijke historie. Meer dan in het verleden zal het bestuur zich ook op de tweede categorie bewoners richten.

Twee hoofdthema's staan de komende jaren centraal. In de eerste plaats voortgezette studie van het woongebied en van de mensen die hier hebben gewoond en gewerkt. Het resultaat wordt vastgelegd en toegankelijk gemaakt voor ieder die daar belangstelling voor heeft. Het Documentatiecentrum, ons tijdschrift in nieuwe uitvoering, boekwerken, folders, en exposities zullen daarin blijvend een centrale rol spelen. Een punt van zorg vormt hier de Oudheidkamer, die niet in het Kabinet kan worden gehandhaafd.

In de tweede plaats zal het streven, meer dan in het verleden, worden gericht op behoud en herstel van waardevolle zaken en elementen in het landschap en het stedelijk gebied, die in de nieuwe situatie een blijvende herinnering kunnen vormen aan wat vorige geslachten hebben opgebouwd en die het eigen karakter van deze regio kunnen weerspiegelen. Overigens, grote veranderingen kunnen ook leiden tot herstel van wat ooit is verdwenen. In de planvorming rond Leidsche Rijn en Rijsche Park zijn daarvan gelukkig voorbeelden te vinden. Laten we hopen dat de goede wil stand houdt als rekenmeesters bezwaren maken.

Onze vereniging heeft zelf uiteraard slechts beperkte middelen en praktisch geen mogelijkheden. Wat wij kunnen is bij de verantwoordelijke instanties onze kennis inbrengen, adviseren hoe in gigantische en complexe veranderingsprocessen het cultureel erfgoed kan worden meegenomen. Wij doen dit ook niet alleen. We werken samen met veel organisaties die door dezelfde idealen worden geleid, zoals onder meer Oud Utrecht, de Vereniging voor Heemkunde en de Archeologische Werkgemeenschap.

Wij dromen van een toekomstige bewoner die dwalend door onze streek zijn voet kan zetten op de weg waarop ooit Romeinse legionairs marcheerden, hun badhuis kan bezichtigen, een schip kan bewonderen dat in het jaar 130 eiken palen aanvoerde voor bruggen en dammen. Op dezelfde wandeling kan de toekomstige bewoner langs het Jack P. Thijsselint kennis nemen van de ontginningen in de Middeleeuwse periode, de ridderhofsteden die hier ooit stonden en de zandwegen die ze met elkaar en met de buitenwereld verbonden. Uit een latere periode ziet hij prachtige oude boerderijen die herinneren aan de agrarische periode en tenslotte rust hij uit in een stadstuinderij waar schoorstenen, kassen en een uniek waterreservoir herinneren aan de tijd dat de tuinbouw hier een bron van welvaren vormde. Daar willen wij met u aan werken!

P.K. Schenk

Inhoud

	blz.
Van de voorzitter	27
Verenigingsberichten en bezoek De Ham	28 en 45
De Stichtse Burgeroorlog (2)	29
Kosters en schoolmeesters in de 17e eeuw (2)	40
De Transformatie (8)	46
Schatkamer Leidsche Rijn (1)	49
Opa's ie-meel	52

Verenigingsberichten

WIJZIGINGEN IN BESTUUR

Door de algemene ledenvergadering is op 24 april j.l. de heer R.W. Pouw te Vleuten benoemd tot bestuurslid. Met dank van het bestuur en de vereniging is afscheid genomen van de aftredende bestuursleden mevrouw N. de Rooij-Goes en de heren J.F.K. Kits Nieuwenkamp, A.W. Koot en A.J. van Zoeren. In de bestuursvergadering van 14 mei j.l. is de heer T.P.J. van Dijk aangewezen als plv. voorzitter, de heer R.W. Pouw aangewezen als penningmeester, de heer P. de Rooij aangewezen als plv. penningmeester en de heer J.W. Schoonderwoerd aangewezen als plv. secretaris.

BENOEMING ERELID

Door de algemene leden vergadering is op 24 april j.l., voor zijn inzet als mede-initiatiefnemer, mede- oprichter en bestuurslid de heer A.J. van Zoeren met algemene stemmen benoemd tot erelid van de vereniging.

CURSUS GENEALOGIE

"Genealogie is een boeiende bezigheid, maar je moet een beetje de weg weten". Onder dit motto wordt er, evenals in voorgaande jaren, voor degenen die willen beginnen (of al begonnen zijn) met familieonderzoek, in november door onze vereniging, in samenwerking met het Kursusproject Vleuten-De Meern, weer een cursus genealogie voor beginners gegeven en wel op de dinsdagavonden 6,13, en 20 november in de Broederschapshuisjes in Vleuten.

Aanmelding voor deze cursus dient te geschieden op het tijdstip dat daarvoor is vermeldt in het rode cursusboekje van het Kursusproject Vleuten-De Meern, dat huis aan huis wordt bezorgd. Als u interesse heeft houdt dat boekje dan in de gaten.!

"VAN DE BRUG AF GEZIEN, SPROKKELINGEN VAN EEN MERENEES, DEEL 2"

Dit door Th. van den Berg geschreven boekje werd op 20 april j.l. door de vereniging gepresenteerd en het eerste exemplaar werd door de auteur aan mevrouw mr. A.H. Brouwer, burgemeester van Utrecht, overhandigd.

De enorme vraag naar het uitverkochte eerste deel heeft de vereniging doen besluiten een beperkt aantal van het eerste deel uit te brengen als herdruk.

De boekwerkjes zijn - zolang de voorraad strekt - bij boekhandel Visscher in de Meern te koop voor f. 24,50. Voor leden van de vereniging is het voor f. 22,— verkrijgbaar in de Broederschapshuisjes.

IN MEMORIAM JOOP VAN DER POEL

Op 2 juni j.l. is op 82 jarige leeftijd overleden de heer J.H. van der Poel, die gedurende vele jaren het merendeel van zijn vrije tijd voor onze vereniging heeft gewerkt.

Duizenden uren heeft hij besteed aan het verzamelen, overschrijven en transcriberen van in het Utrechts Archief aanwezige oude akten, die betrekking hebben op de geschiedenis van Vleuten-De Meern. Daarmee heeft hij onze vereniging een rijk bezit verschaft, waar onderzoekers van kunnen profiteren.

In 1999 werd hem door het bestuur de Dr.D.W.Gravendeelprijs van de vereniging toegekend als waardering voor zijn werk. Vorig jaar werd hem de koninklijke onderscheiding als lid van de Orde van Oranje Nassau toegekend.

Wij zijn de heer van de Poel, die lange tijd in Maarssenbroek en nu ruim een jaar in Huize Jozefzorg woonde, dankbaar voor al hetgeen hij voor onze vereniging gedaan heeft. Wij hopen dat hij nu geniet van een verdiende rust, samen met zijn vorig jaar overleden vrouw.

NIEUWE LEDEN (VAN 16-9-2000 T/M 1-6-2001)

1477	A.H.C. van Wersch	Vleuten
1478	A. Vas	De Meern
1479	C.M.A. Oppatja-Teunen	Vleuten
1480	N.L.J. van Maarseveen	Vleuten
1481	J.A.M. van Oostrom	Utrecht
1482	G.S. Caffé	Vleuten
1483	G.C. van Schaik-v.d. Brink	De Meern
1484	A.J.A. Koot	De Meern
1485	A. de Wit-Ebskamp	Harmelen
1486	H.M. Vanisselroij-Veenbrink	De Meern
1487	L. Scargo	Vleuten
1488	J.W. van der Wal	Vleuten
1489	S.M.H. van Andel	Vleuten
1490	J. Verheijen	Vleuten
1491	A.N.M. Nooij	Vleuten
1492	R. Bakker	Vleuten
1493	R. Wethly	Vleuten
1494	E.G.A. Casteleijn	Vleuten
1495	H.J. Jongerius	De Meern
1496	J.L.P. Leijten	Vleuten
1497	J. de Leeuw	Dordrecht
1498	J.P.M. Miltenburg	Utrecht
1499	H.C. Wibbeke	Vleuten
1500	C. Brouwer	De Meern
1501	J.A.C.M. Rijnhart	De Meern
1502	J.W. Hamminga	Vleuten
1503	J.B. van Dijk	Vleuten
1504	J.G.J. Verdam	Vleuten
1505	C.J.P. Huijsman	De Meern
1506	A.A.M. Wolswijk	Montfoort
1507	L. Ravestein-Kloosterman	De Meern
1508	C.W.M. Rasch	De Meern
1509	T.C. van Zuijlen	Harmelen
1510	J.E. Boonstra	Vleuten
1511	R. van Veen	Vleuten
1512	P.J. Poelwijk	Vleuten
1513	W.M. van der Vorm	Vleuten
1514	G. Bogaards	Vleuten
1515	A.C. Veldhuizen	De Meern
1516	C.A.J. Verhoef	Haarzuilens
1517	G.A.J. Verhoef	Vleuten
1518	H. Evers	Houten
1519	C.J. de Groot	Geldermalsen
1520	D. van Spanje	Vleuten
1521	D.J. de Boer	Vleuten
1522	K.F.W. de Rijk	Utrecht
1523	H.W. Piekaar	Utrecht
1524	J.W. Weergang	Vleuten
1525	W.A.M. Vernooij-Looman	De Meern
1526	H.C. van Dijk	Dordrecht
1527	F.A. van Mens	De Meern
1528	K.H. van de Wetering	De Meern
1529	J.J.M. Haverkamp	Vleuten
1530	T.M. Koster	Vleuten
1531	G. Nieuwendijk	Vleuten
1532	N.W. Buijs	Utrecht
1533	R.J. Oelderik	Vleuten

DODENDANSEN

De Stichtse Burgeroorlog (2)

In het eerste deel van dit verhaal, verschenen in het vorige nummer van dit tijdschrift, werd verteld over een belangrijke machtswisseling in het bisdom Utrecht. Achtereenvolgende vorst-bisschoppen hadden de conservatieve Hoeksgezinde partij gesteund. In 1456 kwam onder Bourgondisch-Hollandse druk echter David van Bourgondië op de Utrechtse bisschopszetel, die de opvattingen van de hervormingsgezinde Kabeljauwen deelde. De meerderheid van de Stichtse landadel behoorde tot de Hoeken en verzette zich tegen hem, hoofdzakelijk uit eigenbelang. Hun belangrijkste aanvoerder was burggraaf Jan van Montfoort. De maarschalk van de bisschop was Frederick Uten Hamme, heer van kasteel Den Ham. De spanningen liepen steeds meer op, en leidden tenslotte in de zomer van 1481 tot een echte burgeroorlog binnen het Sticht Utrecht, al bleef Holland daarbij niet afzijdig.

BIJZONDERE AANDACHT VOOR DE DOOD

Ik wil het nu hebben over een schijnbaar heel ander onderwerp: de kunstzinnige verwerking van de confrontatie met de dood. Hoe dit thema past in het verhaal over de Stichtse Burgeroorlog zal gaandeweg duidelijk worden.

Een van de opmerkelijke verschijnselen uit de Middeleeuwen is de dodendans. In feite stamt dat begrip al uit een veel oudere tijd. Reeds in de voor-christelijke periode dacht men hier dat de doden 's nachts uit hun graven kwamen en rondansten. De kerstening slaagde er niet in die gedachte uit te roeien. Zelfs nog na de Middeleeuwen vermeden mensen om in de nacht in de buurt van een kerkhof te komen, uit vrees dat men dan "de dans niet kon ontspringen" en door de doden zou worden meegevoerd.

Op tijdstippen en plaatsen die men minder gevaarlijk vond, werd de dodendans door de levenden geïmiteerd. Zo werd de dans gebruikt om de mensen te wijzen op het voor iedereen onvermijdelijke sterven en probeerde men de angst voor het onverwachte van de dood wat weg te nemen.⁵²

Een predikorde als die van de Dominicanen schonk op een veelheid aan manieren aandacht aan het sterven en wat erop volgde. Al in de 12de eeuw werd het motief gebruikt in de zogenaamde *Vado Mori* gedichten, waarin men personen uit alle maatschappelijke rangen, van paus tot bedelaar, liet vertellen hoe nutteloos aardse rijkdommen zijn. Het bekende Laat-Middeleeuwse drama *Elckerlyc* is erop gebaseerd.

Afb. 5. Het gedeelte linksboven van het fresco van de drie levenden en de drie doden in de kerk van Westbroek, achtergrond van het deel met de drie doden. Omdat dit hoog op de muur staande deel moeilijk goed te fotograferen bleek, maakte op verzoek van de auteur Martin Verweij daarvan deze schetstekening. Het toont diverse elementen die ontleend zijn aan de bebouwing in de stad Utrecht. Rechts het torentje van de Jacobikerkerk, daarnaast de Domtoren; midden boven een stads kasteel.

Ook schijnen predikers als ondersteuning van hun verkondiging dodendansen te hebben laten uitvoeren, waarbij geestelijken en burgers van alle rangen door als de dood verklede personen werden meegevoerd in een rondedans.⁵³

De dodendans werd ook vastgelegd in afbeeldingen, eerst als muurschilderingen, later tevens in houtsneden. Het is bekend dat op verschillende kerkhoven in de 15de eeuw, en mogelijk al wel eerder, sculpturen van de dodendans te zien zijn geweest, maar door sloop of oorlogsgeweld zijn die overal verloren gegaan. Wel bewaard gebleven zijn fresco's in een aantal kerken en afdrukken van houtsneden, die de dodendans verbeelden. De dood wordt daarin vaak afgebeeld met een zeis of met een wapen zoals een speer of een pijl en boog. Ook was de schop, het gereedschap van de doodgraver, nogal eens bij een dodendans te zien. Muziekinstrumenten van de dood zijn trommels, trompetten (verwijzend naar de bazuinen waarop geblazen zal worden op de jongste dag), doedelzakken (vaak pijpzak of piepzak genoemd) en fluiten (pijpen genaamd). De uitdrukking "naar het pijpen dansen" zou in oorsprong verwijzen naar de dodendans.⁵³ Ook het kind werd opgenomen in afbeeldingen van de dodendans.⁵⁴

Een ander bekend Middeleeuws thema is de onverwachte ontmoeting, tegen het vallen van de duisternis, van drie levenden met drie doden, die hen adviseren zich op hun levenswijze te bezinnen voordat het te laat is. Men ziet het op indrukwekkende wijze afgebeeld op een grote muurschildering in het Campo Santo in Pisa, Italië. Ook zijn fresco's met dit onderwerp bekend uit Frankrijk, Duitsland, Engeland en Nederland (muurschilderingen in Zaltbommel, Naarden en Zutphen). Het thema is eveneens terug te vinden op schilderijen en in illustraties in Middeleeuwse manuscripten en werd bovendien verwerkt in de literatuur uit die tijd.⁵⁵

FRESCO'S IN DE KERK VAN WESTBROEK

Een van de bewaard gebleven fresco's die een duidelijke verwijzing naar de dood bevat, is te zien in de oude dorpskerk van Westbroek, in de doopkapel aan de zuidkant.^{56,57}

Deze wandschildering heeft als centraal thema het zojuist genoemde verhaal van de drie levenden en de drie doden. Het is in dit geval echter gewoon midden op de dag. Drie vorsten ontmoeten tijdens een jachtpartij, bij het passeren van een kerkhof, drie overleden vorsten, die uit hun graven zijn gekomen om - zo lijkt het - te waarschuwen tegen een al te losbandige levenswijze van de jagers.

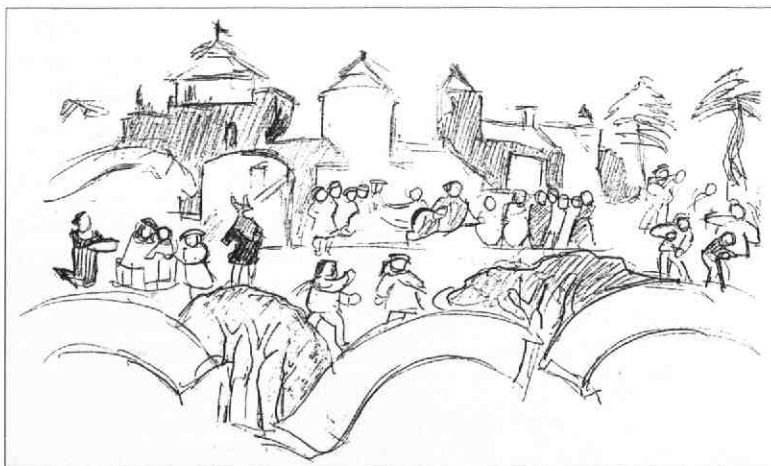
De drie doden zijn heel herkenbaar, maar een beetje schematisch weergegeven. Alle drie dragen zij hun eigen lijkst. Vergeleken met de levende personen zijn ze reusachtig van afmeting. De meest linkse dode stapt naar voren en doet door gebaren en kleed denken aan een klassieke redenaar. Met een linkshandig gebaar richt ook de meest rechtse van de drie doden zich tot de levenden. De middelste dode toont de toeschouwer het ongedierte dat van zijn lichaam bezit heeft genomen.

De levenden zijn levensecht geschilderd. Ze dragen zwierige kleren. Hun paarden steigen van schrik. De jachthonden willen wegvlugten. De voetknechten in het gezelschap knijpen hun neuzen dicht vanwege de stank.

Vergeleken met andere afbeeldingen van het thema van de levenden en de doden zijn er een paar opmerkelijke verschillen.

Elders verkeren de drie lijken duidelijk in verschillende stadia van ontbinding. Eén dode is nog betrekkelijk gaaf, een is halfvergaan en van de derde rest nauwelijks meer dan het skelet. De drie doden die in Westbroek staan afgebeeld, zijn daarentegen in ongeveer dezelfde fase van lijkontbinding; ze moeten min of meer gelijktijdig aan hun levenseinde zijn gekomen.⁵⁸ Ze staan ook alle drie, leunend op de rechtep op de grond geplaatste vrij korte deksels van hun doodskisten.

Specifiek en opmerkelijk in deze muurschildering is verder dat op de achtergrond de stad Utrecht te zien is.⁶⁰ Op het linker deel, dat met de drie doden, staat de Utrechtse Domtoren. Daarnaast het spitse torentje van de Jacobikerk, die de parochiekerk van de Westbroekers was in de tijd waarin Westbroek nog niet zelf een parochie was. Meer naar links zien we de veel wereldser buitenkant van de stad Utrecht. De toren van de Buurkerk is daar op de achtergrond te herkennen. Nabij

Afb. 6. De achtergrond van het rechterdeel van de muurschildering van de levenden en de doden in de oude dorpskerk van Westbroek, boven het deel met de drie levenden, nagetekend door Martin Verweij.

Dit deel van de muurschildering is minder karakteristiek, vager bewaard gebleven en moeilijker te interpreteren dan het deel in Afb. 5. Duidelijk is dat de nadruk overal ligt op mensen die vermaak bieden of zich vermaken en genieten van het zorgeloze leven. Links boven de toren van de Utrechtse Buurkerk.

een poortgebouw in de stadsmuur liggen, geheel links, rivierschepen afgemeerd. Rechts van het poortgebouw staat een groot diep huis, met het karakter van een stadskasteel zoals er verscheidene in het hart van Utrecht aan Oude Gracht en Neude werden aangetroffen. Denk bijvoorbeeld aan het Utrechtse huis Oudaen. Op het terrein buiten de stad is een jachtpartij in volle gang.

Op de rechter muurhelft, achter de drie levenden, laat de schildering onder andere dames van lichte zeden zien, die staan voor een kroeg met een zwaantje op het uithangbord, een man in een narrenpak en mensen die met pijl en boog aan het schieten zijn.

Zowel boven de doden als boven de levenden zweven tekstbanden. Het lijkt op een soort stripverhaal, maar de teksten zijn helaas niet meer leesbaar. Onder deze voorstelling heeft een uitgebreide tekst gestaan. De letters daarvan zijn slechts vaag zichtbaar en maar een paar woorden zijn met moeite nog te lezen.

De Westbroekse dorpskerk bevat meer muurschilderingen uit dezelfde tijd.

Rechts onder de schildering van de levenden en de doden staan zes heiligen ten voeten uit afgebeeld, te weten Sint-Apollonia (onder andere patrones van een haar toegewijd gasthuis in Utrecht, gesticht door de heren Van Zuylen die ook gerechtsheer waren van Westbroek; later is het omgezet in het Sint-Bartholomeusgasthuis), Sint-Werenfridus (heilig verklaarde missionaris, helper van Willibrord), Sint-Laurens (beschermert tegen brand en helper van de nooddruf-tigen; patroon van de benedictijner abdij Oostbroek bij De Bilt), Sint-Engelmundus (evenals Werenfried een gezelschap van Willibrord, patroon van zowel het benedictijner klooster als de kerk van Velsen), Sint-Rosalia of -Euphrosyna (beschermster van vrouwen in barensnood; de enige afbeelding van haar die uit Nederland bekend is) en Sint-Brigida of -Brigitta (patrones van de veehouders).⁵⁶ Vermoedelijk waren het er eerst vier, die met elkaar op één groen voetstuk staan, en zijn de twee laatstgenoemden er pas bij nadere overweging alsnog aan toegevoegd. De eerste vier duiden op een zekere relatie tussen Westbroek, de kerk van Utrecht en de abdij Oostbroek. De beide laatstgenoemden verwijzen vrijwel zeker naar een ingrijpende gebeurtenis in Westbroek, waar ik later in dit verhaal op terugkom.

Verder noem ik hier de afbeelding van het Laatste Oordeel op de binnenkerkse noordmuur van de toren (binnenkerks gelegen omdat de zijbeuk van de kerk werd verlengd toen een buiten de toren gelegen torentrap

moest worden aangelegd). Dat fresco, dat eveneens duidelijk verband houdt met reflecties over de dood, laat de aartsengel Michael zien als zielenweger en Christus, rechtsprekend, op de regenboog. Rechts van Christus is de hemel afgebeeld als een veilige ommuurde ruimte. Links van Hem is veel drukte te zien bij de ingang van de hel.⁵⁷ Ook deze muurschildering is vrijwel zeker even oud als die met de levenden en de doden, maar moet zijn gemaakt door een andere, wat ouderwetser werkende schilder.⁵⁹

De verklaring van deze opmerkelijke schilderijen in de dorpskerk van Westbroek vinden we in gebeurtenissen die zich rond Sint-Stevensdag 1481 in dit dorp voltrokken. De dag van de heilige Stefanus is 26 december. In 1481 kon men die Tweede Kerstdag in onze omstreken geen feestdag noemen.

NAARDEN DUBBEL GEDUPEERD

De aanloop tot het drama begon in de nacht van 10 op 11 november 1481, toen in het kader van de Stichtse Burgeroorlog een gezamenlijk Utrechts/Amersfoorts leger van ongeveer zeshonderd man zich verdekt opstelde in de boomgaarden buiten de omwalling van de stad Naarden. Drie soldaten hadden zich verkleed als vrouwen en deden voorkomen alsof zij eieren en boter op de markt wilden brengen. Voor de zekerheid hadden ze een "echte" vrouw meegenomen die de poortwachter van Naarden verzocht de poort te openen. Toen dat was gebeurd, doodden de als vrouwen vermomde soldaten de poortwachter door hem zijn keel te doorsteken. Daarna gaven zij een teken aan hun achtergebleven makkers die daarop de stad binnenstormden en iedereen die zij op hun weg ontmoetten van het leven beroofden. Nadat de stad zo bij verrassing was ingenomen, gingen de huursoldaten die deel uitmaakten van het Utrechts /Amersfoortse legertje over tot plundering. Niet alleen burgerhuizen, maar ook kerken en kloosters werden beroofd van alles wat maar enigszins van waarde leek. De buit was zo omvangrijk dat het een probleem was hoe men al die goederen moest transporteren. Ze stalen alle wagens die ze vonden, die zo volgestouwd werden dat enige ervan onderweg in het veen dreigden weg te zakken.⁶¹

Achteraf bleek deze bravouredaad van de Utrechtse niet zo verstandig. Na de overwinning op de Hollanders bij Vreeswijk stelden de Utrechtse er een eer in te laten zien dat ze hun tegenstander ook op diens eigen grondgebied durfden tarten. Maar actie riep natuurlijk reactie op en zo begon een keten van gebeurtenissen die uiteindelijk de Utrechtse zwaar opbrak.

Al snel waren Hollandse krijgslieden uit Amsterdam en omliggende plaatsen op weg naar Naarden. Omdat de daar achtergebleven Utrechtse en Amersfoortse weinig nut zagen in het verdedigen van de stad, ontruimden ze op 13 december 1481 Naarden. De troepen van de Hollandse stadhouder Joost van Lalaing pakten eerst Eemnes en Soest aan, om geen risico te lopen vanuit het gewest Utrecht in de rug aangevallen te worden. Dat betekende overigens niet een simpele bezetting. Maar liefst zo'n vier- à vijfduizend man overweldigden Eemnes en "sloeghen der veel doot . . . Ende sy plonderden 't ende sy staken 't aen ende bernden 't al op vier huysen na of vijf".⁶²

Na die aanval op Eemnes en Soest troffen de Hollanders tot hun verbazing een onverdedigd Naarden aan, zodat ze meteen na het binnendringen van de stad met roven en plunderen konden beginnen. Zonder scrupules zetten ze de terreur voort waarmee de weggetrokken Utrechtse troepen hadden moeten ophouden. De inwoners van het in Holland gelegen Naarden, die dus totaal niets met de burgeroorlog in het Sticht Utrecht van doen hadden, moesten zich temidden van dat wisselend krijgstoneel wel heel erg ongelukkig hebben gevoeld.⁶¹

De Hollandse troepen, overmoedig geworden door het gemak waar-

mee ze hun gang konden gaan, zouden het niet bij hun acties in Eemnes, Soest en Naarden laten.

ENGELBERT VAN KLEEF AANGEWORVEN ALS RUWAARD

Intussen was Jan van Montfoort erin geslaagd Engelbert van Kleef over te halen om aan zijn zijde ruwaard, landvoogd, van het Sticht Utrecht te worden.⁶³ Dat betekende in feite dat hij zich voor de Hoekse partij wat het wereldlijke bestuur betreft als "tegenbisschop" beschikbaar stelde. Deze zet van Hoekse zijde maakte deel uit van hun pogen aan de opstand een wettig karakter te geven.

Jan van Montfoort kon vervolgens proberen ook het Oversticht (Overijssel) mee te krijgen. Dat bleek echter niet eenvoudig. De mensen die in het Oversticht wat te zeggen hadden, mochten dan eveneens allerlei grieven tegen hun bisschop hebben, maar in opstand komen tegen hem ging hen te ver. Ze kozen voor een bemiddelende rol tussen de in het Utrechtse strijdende partijen, in de hoop dat zij in een succesvolle afloop daarvan ook voor zichzelf voordelen konden behalen. Helaas echter slaagden ze er niet in beide partijen nader tot elkaar te brengen.

Op weg naar Utrecht kwam de 18-jarige Engelbert van Kleef op 23 december 1481 in Amersfoort aan. De dag daarop begon hij aan het laatste stuk van zijn reis naar de stad Utrecht. Onderweg zag hij, ter hoogte van de Amersfoortse berg, dat de Hollandse troepen van Joost van Lalaing bezig waren Baarn in brand te steken. Hij beschouwde dat als een kleinigheid, die nu eenmaal bij een oorlogssituatie hoorde, en nam geen initiatief tot een tegenactie.⁶⁴ Had hij dat nou maar wel gedaan . . . De krijgshaftiger en ervarener Jan van Montfoort zou in die situatie vermoedelijk daadkrachtiger hebben gereageerd.

Onverstoord reisde Engelbert van Kleef met zijn gevolg evenwel door naar Utrecht, waar hij zijn intrek nam in de Bisschopshof.

Jan van Montfoort heeft geruime tijd ook gehoopt steun te kunnen verwerven van koning Lodewijk XI van Frankrijk, die een fanatieke vijand was van de Bourgondische staat. Maar van diens kant is nooit een teken van belangstelling voor de oorlog van de Stichtenaren gekomen. Omdat in die tijd ook de Frans-Bourgondische oorlog nog aan de gang was, welke zich toen in belangrijke mate afspeelde langs de grenzen van de Zuidelijke Nederlanden, werden wel veel Bourgondische troepen in het zuiden vastgehouden, ver van Utrecht.

DE SLAG BIJ WESTBROEK

Weliswaar langzamer dan Engelbert van Kleef en zijn gevolg, trok ook de legermacht van de Hollands-Bourgondische stadhouder Joost van Lalaing verder in de richting van de stad Utrecht. Ze was nog steeds zo'n vier- tot vijfduizend weerbare mannen groot. Op 26 december 1481, "Sint-Stevensdag", Tweede Kerstdag, bereikten ze Westbroek. Het hele dorp werd in brand gestoken, behalve de huizen waarin de soldaten een kraamvrouw of een stervende aantroffen⁶⁵ ("behalven die cramen ende daer den heyligen oly was"), en veel dorpingen lieten het leven.⁶⁶ Alleen zij die tijdig hun toevlucht hadden weten te nemen in de kerktoeren, die van oorsprong een donjon, een zware verdedigingstoren, was, zaten redelijk veilig. Men komt in woord en geschrift nogal eens de opvatting tegen dat heel lang oorlogen vooral een strijd waren tussen twee militaire kampen en dat pas in de 20ste eeuw ook veel slachtoffers vielen onder de burgerbevolking. De Stichtse Burgeroorlog levert diverse voorbeelden die mij veel genuanceerder tegen die opvatting doen aankijken.

Meteen toen men in de stad Utrecht te horen kreeg wat er in Westbroek gaande was, luidde men daar de noodklok ("die banclock"). Burgers en huursoldaten grepen hun wapens en holden de stad uit, in de richting van het zo geteisterde dorp. Er was in het geheel geen sprake van een geordende krijgstoct. Wie het hardst liep, vond zichzelf het dapperst. In de woorden van de Utrechtse burger, die kort na het gebeurde daar een verslag van op papier zette:⁶⁷ "ende die burgers ende die ruters⁶⁸ liepen uyt na den Westbroeck, sonder ordenancy, wie dat seerst gelopen kost, was de vroomste, als hem docht". Bij Westbroek verzamelden zij zich om de Hollanders aan te vallen en gevangenen te maken. Dichtbij gekomen, ontdekten ze tot hun schrik wat het inhield met goed gewapende mannen te maken te hebben. Deze ving hen standvastig op en kwamen in gesloten slagorde op hen af.⁶⁹ Toen een van de Utrechtse voormannen, de burgemeester Aernt Ruys, deze Hollandse overmacht zag, verscheurde hij de Utrechtse stadswimpel en riep hij verschrikt "Weerom, weerom, dat volck is ons te groot ende te veel". De ritmeester Vincentius van der Zwanenburch, een Gelders beroepsmilitair in Utrechtse dienst, besefte onmiddellijk het gevaarlijke van die kreet: "Laet ons bliven staen, want vlieden wij, wij sijn daer alle doot of gevangen om". Maar het was al te laat, de Utrechtse waren reeds op de vlucht geslagen.

De Hollanders zagen het gebeuren en achtervolgden de vluchtenden. Iedereen die ze op hun pad aantroffen, werd op gruwelijke wijze doodgeslagen: plattelanders, stedelingen, huursoldaten en zelfs uit nieuwsgierigheid meegelopen kinderen, die wel eens van dichtbij een echt gevecht hadden willen zien. Het aantal doden bedroeg ongeveer 1500. Onder hen bevonden zich veel vooraanstaande Utrechtse burgers, waaronder de burgemeesters Bernt van Everdinghen⁷⁰ en Aernt Ruys en Steven van Zuylen, de belangrijkste overman van de gilden. Ook waren er zo'n 500 à 600 vermisten, waarvan een deel door de dunne ijslaag op de sloten en weteringen was gezakt en een ander deel slachtoffer werd van de nachtelijke vrieskou ("Aldus bleef daer veel volcks in die wiken int veen ende in die weteringen, die daer meenden over te lopen, mer sij braken daer in ende verdroncken, of sy storven van koude doot, also die nacht aen quam, want deze slach gesciede omtrent te vier uren des avonts [16 uur]. Ende oock bleefter veel doot, die een luttel gewont waren, ende hadden hem geborghen in hegghen, die hem doot bloeden, want sy heet gelopen waren ende vercouden daer weder op"). Het slechte weer en de dood zijn er voor iedereen; ze komen meestal onverwacht en soms ook nog eens gelijktijdig.

Dominicaner en Franciscaner monniken en Cellebroeders verzamelde de lijken. De gesneuvelden die zo gewelddadig toegetakeld waren dat men ze niet kon herkennen, werden in een massagraf in Westbroek

Afb. 7. Sterfbed van een man, voorzien van het sacrament der stervenden. Houtsnede, in 1490 in Augsburg in een geïllustreerde boekuitgave, *Versehung Leib Sele Ere und Gut, in druk verschenen*.

begraven. De doden die men wel kon herkennen, kregen een individuele begrafenis in de stad. Veel vrouwen die hun eigen man gesneuveld hadden teruggevonden, zorgden zelf voor zijn thuisreis, soms op een kruitwagen, in andere gevallen in een kar ("Ende veel vrouwen brochten hoer man elcx, die een op een kroeywaghen, die ander op karren"). De naamloze lijken die niet heel ernstig verminkt waren en dus nog geïdentificeerd konden worden, bracht men eveneens naar Utrecht. Deze werden in de vrieskoude binnen de stad op de Neude neergelegd, zoals - zo schreef iemand die het had meegemaakt - "visschen op een banck", dus zoals men op de vismarkt vissen voor de verkoop op een toonbank te kijk legt.⁷¹

Bovenop deze grootste ellende waren ook nog ongeveer 50 Utrechtse in Hollandse gevangenschap geraakt. Het zou een flink losgeld gaan kosten om die weer vrij te krijgen.

In de kerk van Westbroek werden de muurschilderingen van het Laatste Oordeel en van de drie doden en de drie levenden een antwoord op de gapende leegte die de bloedige slag bij Westbroek voor de nabestaanden achterliet.⁷² Bijzonder interessant is in dit verband bovendien de zesde in het rijtje heiligen of noodhelpers op dezelfde muur als het fresco met de levenden en de doden. Nergens elders staat Sint-Brigida afgebeeld als in Westbroek, met aan weerszijden van haar een os en een ezel en op haar arm een

kind. Het is daardoor een combinatie van de beschermster van de agrariërs en hoofdelementen uit het kerstverhaal. Dat moet wel een verwijzing zijn naar de Tweede Kerstdag 1481.

We mogen de Westbroekse muurschilderingen dus vrijwel zeker interpreteren als een oorlogsgedenkteken. Ik denk daarbij in de eerste plaats aan een geste - gemaakt enige tijd na afloop van de Stichtse Burgeroorlog - van de zijde van de stad Utrecht en/of daar gevestigde instellingen. Het zijn schilderijen van een zodanige kwaliteit en professionaliteit, dat ze zeker zullen zijn aangebracht door schilders van elders.

ENGELBERT VAN KLEEF OFFICIEEL HEER VAN HET STICHT

In de stad Utrecht sloeg na de gebeurtenissen bij Westbroek het pessimisme grondig toe. Er was droefheid over de vele gevallen en gevangenen. Weduwe geworden echtgenotes scholden Jan van Montfoort uit voor een "bloetsuper", een "bloedzuiper". Voedselschaarste en armoede deden zich voelen. Dagelijks stierven binnen de stadsmuren dertig tot veertig mensen van de honger ("aen dat buyckoevel"). Men was somber over de nabije toekomst.

Engelbert van Kleef had zijn benoeming tot ruwaard te danken aan de wereldlijke machthebber Jan van Montfoort, maar de geestelijkheid had het moeilijk met deze man in de Bisschopshof. Van Montfoort probeerde de kapittels die een rol speelden in de bisschopskeuze te bewegen om zich achter Engelbert van Kleef te scharen en de bisschop te laten vallen. Hij legde hun een indrukwekkende lijst voor van de misdrijven die volgens hem sedert 1462 door bisschop David van Bourgondië waren begaan. Maar de kapittels vonden het toch een te grote stap om de bisschop uit zijn ambt te ontslaan. Daarvoor diende bovendien een zware procedure te worden doorlopen.

Van Montfoort moest dus tot krachtige maatregelen overgaan. Op 1 februari 1482 liet hij een aantal soldaten, gewapend met geladen haakbussen (musketten), in de vergaderzaal van het Domkapittel binnenvallen om de aanwezige prelaten te dwingen een stuk te bezegelen waarin de paus werd gevraagd om een andere beschermster en bestuurder van het Sticht Utrecht. De geïntimideerde geestelijken gingen uiteindelijk overstag en zegden toe voortaan Engelbert van Kleef te zullen steunen, zelfs tot in hoogste instantie, te weten een algemeen concilie. Op 24 februari legde Engelbert de eed af waarin hij bezwoer de privileges en de rechten der Staten van Utrecht te zullen eerbiedigen. Twee dagen later zond Van Montfoort de officiële ontslagbrief aan bisschop David van Bourgondië naar diens verblijfplaats te Duurstede.⁷³

NOG MEER OORLOGSSCHADE

De oorlogshandelingen bleven doorgaan. Meestal bestonden die uit roofovervallen op elkaars gebied, door Kabeljauws/Lockhorstsgesinden op bezittingen van Hoekse/Van Montfortsgesinden en omgekeerd, en van Utrechtse op Hollands territorium en door Hollanders in Utrecht. Daarbij werd bijna altijd de grootste schade geleden door totaal onschuldigen.

De boeren bevonden zich in de meest belabberde situatie van allemaal. Zij hadden niet te lijden van één der beide strijdende partijen, maar door de slechte voedselsituatie, als gevolg van de zich voortslepende oorlogsellende, vormden zij een begeerde prooi voor allebei.

Op 31 januari 1482 reden ongeveer 150 Utrechtse ruiters naar Breukelen op zoek naar hooi voor hun paarden. Zij kregen er toevallig lucht van dat Frederick Uten Hamme zojuist met een begeleiding van 20 man aangekomen was op Nijenrode.

Begin februari 1482, op de dag vóór Maria Lichtmis, werd daarop een gewapende actie ondernomen tegen Nijenrode en zijn Kabeljauwsgezinde heer Gijsbrecht III van Nijenrode. Dat gebeurde op

een moment dat Frederick Uten Hamme, heer van Portengen-Zuideinde en Laag-Nieuwkoop, maarschalk van bisschop David van Bourgondië, daar met een klein gevolg verblijf hield. Bij die verrassingsaanval werd Uten Hamme gevangen genomen en tussen tientallen ruiters in, om te voorkomen dat hij onderweg zou worden aangevallen en vermoord, meegevoerd naar de stad Utrecht. Daar werd het gebeurde door de stadsraad met veel voldoening aangehoord.⁵⁰ Jan van Montfoort liet hem gevangen zetten in de Catharijnepoort. De behandeling die hij kreeg was hardvochtig. Als een bijzondere gunst mocht hij op paasdag 2 april even wat rondlopen, maar met twee voetboeien aan.

Door een merkwaardige samenloop van gebeurtenissen werd op dezelfde dag waarop Frederick Uten Hamme gevangen werd genomen, zijn buurman-kasteelheer Dirk II van Zuylen van de Haar gekozen tot schepburgemeester van de stad Utrecht.⁵⁰

De gevestigde bevolking van de stad Utrecht en een belangrijk deel van zijn leidslieden bleef hopen op een akkoord met het door Maximiliaan van Habsburg geleide Holland.⁷⁴ Eind februari 1482 kwam het tot onderhandelingen tussen een Bourgondisch-Habsburgse delegatie met in hun midden Joost van Lalaing en vertegenwoordigers van de Hollandse steden, en een Utrechts-Amersfoortse delegatie met als woordvoerder de Dominicaan Jan van Oudaen, doctor in de godgeleerdheid. Hij probeerde de

Afb. 8. De muren van de stad Utrecht worden gerepareerd en versterkt. Houtsnede uit *Fasciculus temporum*, 1480 (Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht, inv. ABM nr. 19).

tegenpartij duidelijk te maken dat zijn delegatie er op uit was met de aartshertog vrede te sluiten, waarbij hij nadrukkelijk naar voren bracht dat Engelbert van Kleef zich nooit als een vijand van Maximiliaan had beschouwd. Zijn geloofwaardigheid werd echter zeer ernstig aangetast toen Van Lalaing hem een brief liet lezen, waaruit bleek dat Engelbert van Kleef aan Maximiliaan de oorlog had verklaard. Iemand die over die bijeenkomst goed was ingewijd, schreef: "Doe meyster Jan van Houdaen desen brief gelesen hadde, doe ginck hy sitten ende sprac geen woort meer ende was seer bescaemt, want hy anders gesproken hadde dan 't was".⁷⁵ De onderhandelingen mislukten, evenals enkele volgende gesprekken tussen de twee partijen in Woerden, Den Haag en Arnhem.

Een belangrijke gebeurtenis was de inneming op 17 maart 1482 door de Utrechtse van de stad Vianen. Deze was een gevolg van verraad. Burgemeester Dirk van Zuylen van de Haar was weliswaar niet bereid geweest mee te werken aan het complot, maar Vincentius van der Zwanenburch toonde minder scrupules en zette door. Hij liet zich bovendien kennen als een gewetenloze plunderaar.⁷⁶

FREDERICK UTEN HAMME ONTHOOFD

Op de dinsdag na Beloken Pasen (11 april) 1482 werd Frederick Uten Hamme berecht. Burgemeester Dirk van Zuylen van de Haar stelde tijdens het proces voor om Uten Hamme tegen een borgtocht van tweeduizend Rijnse guldens buiten stad en gewest Utrecht te verbannen, kennelijk met het doel op die manier de maarschalk het leven te redden. Van Montfoort wilde daar niet van weten en de vertegenwoordigers van de gilden, die in deze periode sterk onder zijn invloed stonden, evenmin. Uten Hamme weigerde standvastig om over te lopen en de zijde van Jan van Montfoort te kiezen. Dat betekende zijn doodvonnis.⁷⁷ Ongekend snel ging het bericht in de stad rond. Nog diezelfde middag, om 2 uur, werd hij in het openbaar op de Plaetse (dat is de Neude) met het zwaard onthoofd. Veel volk stroomde toe om daarvan getuige te zijn, verscheidenen al geruime tijd tevoren om vooral deze sensatie niet te missen. Een belangrijk persoon zien sterven heeft de mensen altijd gefascineerd. Het barbaarse in het menselijke karakter lijkt onuitroeibaar.

Dirk van Zuylen van de Haar had niet alleen geprobeerd Uten Hamme te laten verbannen, hij weigerde ook in te stemmen met het doodvonnis. Zijn afwijkende standpunt in het complot tegen Vianen had hij, in de ogen van de fanatieke Hoeksgezinden, door zijn gedrag daarna weer goed kunnen maken. Ditmaal zat dat er niet in. Dirk was schepenburgemeester geworden op de dag waarop Frederick Uten Hamme gevangen was genomen en werd, ruim 2 maanden later, als zodanig ontslagen op de dag waarop Uten Hamme ter dood werd gebracht. Een opmerkelijke lotsverbondenheid van twee kasteelheren uit het Vleutense gebied, die politiek in tegenover elkaar staande kampen waren terechtgekomen, maar elkaar daardoor toch niet onverschillig werden. Sedertdien gold Dirk van Zuylen van de Haar als een persoon waar je geen staat op kon maken.⁷⁸

KASTEEL DE HAAR VERWOEST

De situatie werd erger en erger. Verscheidene voedseltransporten over land vielen in handen van bisschoppelijke huursoldaten. Overijsselse schepen met graan die via de Zuiderzee de Eem wilden opvaren, werden eveneens door hen buitgemaakt. De honger in de stad Utrecht was zo nijpend geworden, dat Jan van Montfoort besloot om van zijn eigen voorraad in de burcht van Montfoort 45 mud tarwe met schuiten over te laten brengen naar Utrecht. De Hollandse Woerdenaren kregen lucht van dat transport en 70 van hun poorters wisten de schuiten buit te maken.

Daarvan hoorde Dirk van Zuylen van de Haar, die toen in halve ongenade op zijn kasteel verbleef. Hij mobiliseerde een aantal mannen en ontvoerde de kostbare tarwe uit Woerden. Hij stuurde dat voedsel vervolgens echter niet naar Utrecht, maar bracht het naar De Haar, waar hij het liet uitdelen aan zijn personeel en aan gezinnen in de omgeving. De eis van Van Montfoort om de tarwe aan hem af te staan, had Dirk genegeerd. De burggraaf was daar zeer verbolgen over ("ende die borchgrave was seer toornich").⁷⁸

Na de vernederingen door de val van Vianen en de dood van Frederick Uten Hamme werd in de zomer van 1482 door Holland en zijn Kabeljauws/Lockhorstse bondgenoten met succes teruggeslagen. In het bijzonder kreeg kasteel Harmelen, bewoond door Gijsbert, broer van Dirk van Zuylen van de Haar, te maken met de wraak van de Hollanders. Men was boos dat de als Kabeljauwsgezind bekend staande Gijsbert van Zuylen zijn huis, zonder het eerst tot het uiterste te verdedigen, in het vorige jaar lafhartig had opengezet voor de Hoekse strijdmacht van Van Montfoort. De Hollanders namen het in, plunderden het, staken het in de fik en lieten het afbranden ("spoleerdent ende stakent ende bernet").⁷⁹

Kort daarna kwam kasteel De Haar aan de beurt. Na een korte beschieting moest ook de bezetting daarvan, 39 man sterk, zich overgeven. Dirk van Zuylen van de Haar was nog naar de stad Utrecht gegaan om hulp te zoeken, maar tevergeefs, "die van Utrecht wilden heer Dirc niet volghen". Daar zal Jan van Montfoort wel mede de hand in hebben gehad, die hem het gebeurde met de Montfoortse tarwe niet kon vergeven. De Haar werd geplunderd en verbrand.⁷⁸ Burgers uit Woerden kregen de opdracht de restanten van de kastelen Harmelen en De Haar te slopen, wat ze met genoegen deden. Met spoed werden de nodige voorbereidingen getroffen, zoals het inkopen van breekbijlen en 200 pond kruit en het al tevoren op wacht zetten van 20 man onder Montfoort en 20 man onder Utrecht om verrassing door de vijand te voorkomen. In de nacht gingen ze op weg: 300 mannen uit de burgerij, 5 timmermeesters en 2 meesters met elk 6 vizels om de muren neer te halen. De gereedschappen en een groot deel van de manschappen werden vervoerd met 6 schouwen en 10 andere schuiten, waarmee ook brood, zuivel en drank werd meegenomen. De Woerdenaars gingen bij het slopen zo gehaast te werk dat vijf mannen onder neerstortend puin werden bedolven, vier ladders braken en drie repen (kostbare hennepka-

bels) bleven bij het met vijzels omtrekken van de muren onder het gevallen puin achter.⁸⁰

Kockengen werd op 15 en 16 juli 1482 met toestemming van De Lalaing opnieuw geplunderd en in brand gestoken; alleen de vrouwen en de kinderen liet men ongehinderd. Slechts de kerk en een hoogst-enkel huis bleef overeind. Het boerenland in de nabije en wijde omgeving werd doelbewust geruïneerd om de voedselvoorziening van Utrecht zo grondig mogelijk te ondermijnen. Daarbij kreeg hij assistentie. Leiden stuurde 150 man, Gouda 100 man, allen met de speciale opdracht "om 't coren aldair te destrueren", dus te vernielen.⁸¹

AANVALLEN OP BARNEVELD EN HOORN

In stad en land van Utrecht nam de ontevredenheid over de oorlogspolitiek van Jan van Montfoort en de zijnen voortdurend toe. Van Montfoort probeerde die ontwikkeling op zijn eigenzinnige manier om te buigen, door te streven naar eigen militaire successen.

Een van de gewapende acties van de mannen van Jan van Montfoort was gericht tegen Barneveld. Daarbij vond een ritmeester van bisschop David van Bourgondië, Jan van Schaffelaar, de heldendood. Het verhaal luidt dat hij zijn soldaten vrije aftocht bezorgd heeft door van de Barneveldse kerktoeren naar beneden te springen, waar hij middenin de omhooggeheven lansen van zijn belegeraars terechtkwam.⁸²

Een verrassingsaanval van Hoekse ballingen op Hoorn, dat werd ingenomen en geplunderd, noodzaakte Joost van Lalaing zijn beleg van het in Hoekse handen geraakte kasteel Den Ham, woonplaats van Uten Hamme, af te breken om in de kop van Noord-Holland orde op zaken te gaan stellen. Omdat de Hoeken de stad Hoorn niet vrijwillig wilden overgeven, liet Van Lalaing zijn troepen op drie plaatsen de aanval inzetten. Op 20 juni 1482 namen zij Hoorn in en konden de Kabeljauwse overwinnaars het plunderen overnemen. Alles wat enige waarde had werd meegenomen. Als een kras staaltje van de oorlogsverschrikkingen wist een kroniekschrijver te melden dat zich in het haastig geroofde en dichtgebonden beddegoed nog kleine kinderen bevonden, die uiteraard een verschrikkelijke verstikkingsdood stierven.⁸³

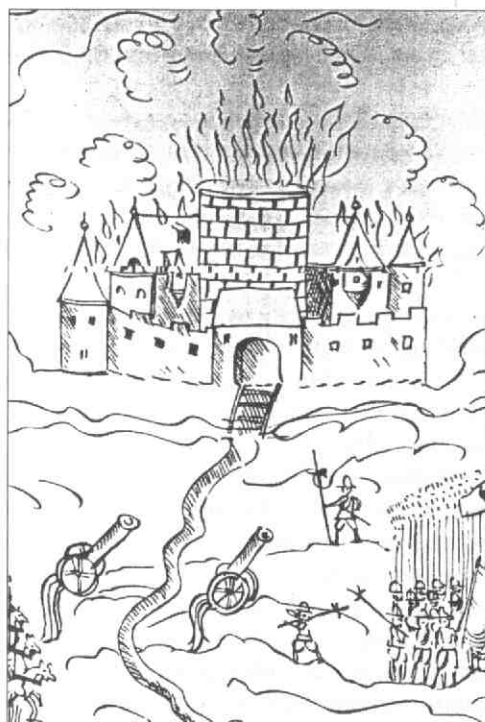
BEGIN VAN EEN KENTERING IN DE VERHOUDINGEN

Bisschop David van Bourgondië was door de loop der gebeurtenissen van een hoofdrolspeler tot een toeschouwer geworden. De jicht die hem kwelde, maakte hem het leven nog ongemakkelijker. Even monterde hij op, toen paus Sixtus IV een bul uitvaardigde waarbij Engelbert van Kleef en de stad Utrecht onder het interdict werden geplaatst. Dat was een kerkelijke straf die de betrokkenen bepaalde rechten ontnam zonder dat de gelovigen van de kerkelijke gemeente werden uitgesloten. Engelbert van Kleef mocht echter de sacramenten niet meer ontvangen. De nog jeugdige Engelbert raakte hiervan diep onder de indruk en het zag er korte tijd naar uit dat hij de Bisschopshof in Utrecht zou gaan ontruimen. Al spoedig ging evenwel het leven in de stad verder alsof er nooit van een interdict sprake was geweest.⁸⁴

Toch liet bisschop David zich niet zomaar van het politieke toneel vegen. Hij kreeg voldoende informatie uit de stad Utrecht om te beseffen dat veel stedelingen oorlogsmoe waren. Als hij het gematigde deel van de stadsbevolking voor zich zou kunnen winnen, dan moest een oplossing van het conflict mogelijk zijn.

Bij zijn tegenspeler Engelbert van Kleef rijpten vergelijkbare gedachten. Het was hem duidelijk geworden dat hij zich in een wespennest had gestoken en hij begon zich af te vragen of het niet verstandig zou zijn te proberen met David van Bourgondië op eervolle wijze tot een akkoord te komen.

Ritmeester Vincentius van den Zwanenburgh, de Gelderse condottiere, zag het hopeloze van de zaak in en trok met zijn ruiters terug naar

Afb. 9. Prent van infanteristen die het beleg slaan voor een stad, waarbij gebruik gemaakt wordt van enkele kanonnen (Koch, 1980, blz. 185).

zijn eigen kasteel.

Jan van Montfoort was evenwel nog lang niet zover. Hij en zijn Hoekse vrienden voelden niets voor een compromis-oplossing. De hertog van Kleef, Engelberts broer, bleef aan Van Montforts kant staan. Hij stuurde een troepenversterking, waaraan Engelbert Utrechtse strijders toevoegde, om op 26 augustus 1482 de stad IJsselstein te gaan belegeren. Vanuit het klooster Mariënborg beschoten zij de stad. De onderneming werd een mislukking. Op 6 september besloot hij al, na zware verliezen, de aftocht te blazen.⁸⁵ Op het kloosterterrein van Mariënborg werden ongeveer 150 gesneuvelde belegeraars begraven. Om een aanval vanuit het klooster in het vervolg te voorkomen, sloopten de IJsselsteiners Mariënborg, om het tenslotte binnen de stadsmuren weer op te bouwen. Rond die tijd moet er in de IJsselpoort een gedenksteen zijn aangebracht waarop het Utrechtse stadswapen stond afgebeeld, vastgehouden door twee hazen. Een hatelijke tekst completeerde het geheel:

Swijgh Wtrecht mit dyn toeten en(de) blasen
Doe uijt twee leeuwen en(de) set twee hasen
Want doe die van IJsselstein quamen in 't velt
Hebben die van Wtrecht 't op een lopen ghestelt.
Deze steen werd in 1795 door Utrechters uit de IJsselsteinse muur gewikt en in de stadsgracht gesmeten. Hij is nooit meer teruggevonden. In 1985 werd een vervangende steen geplaatst met het oude opschrift.⁸⁶

In de stad Utrecht nam, door ervaringen als die bij IJsselstein, de hunkering naar vrede alleen maar toe. Op 6 november 1482 overleed burgemeester Jan de Coninck, die altijd trouw was geweest aan Jan van Montfoort. Op 11 november koos de Raad voor Aernt Ram ter vervulling van de ontstane vacature. Dat was zeer tegen de zin van Jan van Montfoort. Hij vroeg Engelbert van Kleef om deze burgemeestersverkiezing ongedaan te maken, maar die weigerde op dat verzoek in te gaan. De grond onder Van Montfoorts beleid was wankel geworden.⁸⁶

UTRECHTSE MISREKENING

Gelukkig voor de mensen in Kockengen en elders, die na de verwoestingen aangericht in de zomer in armzalige noodonderkomens moesten wonen, was de winter van 1482 - 1483 vrij zacht; er viel die hele winter geen sneeuw.⁸⁷

Mensen waren in oorlogstijd echter een groter gevaar dan de natuur. In de Raad van de in benarde omstandigheden verkerende stad Utrecht kwam men op de gedachte de rivier de Lek in te schakelen in de strijd tegen de Hollanders. De rivierdijk zou doorgestoken kunnen worden en dan zou, naar hun verwachting, water via het lage Stichts-Utrechtse land Holland kunnen instromen en zo troepenverplaatsingen sterk kunnen hinderen. De Tolsteeg- en Weerdsluizen bij Utrecht werden veiligheidshalve gedicht, voor het geval het water tot bij de stad zou komen.

Op 1 januari 1482 werd even bovenstrooms van de kerk van 't Waal een opening in de dijk gemaakt. Op dat moment lag er een ijsvloer op de Lek. Dooi en wind joegen evenwel al spoedig daarna behalve water ook ijsschotsen door het gemaakte gat, dat daardoor heel veel groter werd dan in de bedoeling had gelegen. De uitkomst van deze defensieve list verkeerde daarom precies in het tegengestelde van de bedoeling. Het water richtte grote schade aan in het Sticht en de Hollanders hadden er nauwelijks last van. Zeer geschrokken besloten de stadsbestuurders het dijkgat weer te dichten, wat wonderwel met drie dagen hard werken lukte.⁸⁸

STAATSGREEP TEGEN JAN VAN MONTFOORT

Gedurende het eerste halfjaar van 1483 heerste er in Utrecht een uiterst sombere stemming. Menigeen bereidde zich voor op het ergste. Executies waren nodig om de bevolking nog een beetje rustig te houden.

Op 21 april 1483 was er in het eigen kapittelhuis van de Dom, dus niet in de kapittelzaal van het Kapittel-Generaal, een vergadering over de vraag of vredesonderhandelingen moesten worden voorgesteld. Daarbij waren ook Jan van Montfoort en enkele van zijn aanhangers aanwezig. Engelbert van Kleef ontbrak omdat hij voor familiezaken in Kleef moest zijn.

Ongeveer twintig oude en nieuwe tegenstanders van Jan van Montfoort wisten van de bijeenkomst en verzamelden zich in de Domkerk. Vandaar gingen ze op een gunstig moment naar het klein kapittelhuis en deden de deuren daarvan op slot. Vervolgens werden Jan van Montfoort en zijn medestanders Evert Zoudenbalch en Jan van Lantscroen gevangen genomen.⁸⁹

Het tijdstip voor deze contrarevolutie was gunstig, omdat veel soldaten van Jan van Montfoort de stad uit waren om een houttransport naar Jutfaas te verzorgen. De enkele ruiters die in de stad achtergebleven waren, werden in de herbergen verrast of in korte straatgevechten overmeesterd.⁹⁰

Zo snel mogelijk moest daarna contact worden opgenomen met bisschop David van Bourgondië. Door hulp van de geestelijkheid reisde al spoedig een bode naar het bisschoppelijke verblijf in Duurstede.

Bisschop David was verheugd over het bericht. Hij riep hem getrouwe lieden op om met hem naar de stad Utrecht te gaan en dankte God

dat de Utrechtse kans hadden gezien met weinig moeite en zonder bloedvergieten een omwenteling te bewerkstelligen. Bij de Utrechtse stadspoort aangekomen, werden de bisschop en zijn gevolg opgehouden tot zij aan de burgerij hadden beloofd af te zullen zien van wraaknemingen. In de avond trok de bisschop onder het licht van toortsen Utrecht binnen. De nacht die volgde, bracht hij voor het eerst sinds lange tijd weer door in de Bisschopshof.⁸⁹

Jan van Montfoort was door deze gebeurtenissen uiteindelijk een gevangene geworden van zijn jarenlange vijand David van Bourgondië. Die nam hem meteen de volgende dag zijn kasteel en gerechtsheerlijkheid Montfoort af en benoemde twee door hem vertrouwde commissarissen om de burcht van Montfoort verder te beheren.

David reed met hen en nog ongeveer tweehonderd man uit naar Montfoort om de burcht in bezit te nemen. Inmiddels bleken echter de Hollanders bezig te zijn met een belegering van het kasteel, dat ze na inneming met de grond gelijk wilden maken. Hoewel bisschop David al het hem mogelijke deed om zijn Hollandse bondgenoten het beleg op te laten geven, boekte hij geen succes. Hij moest onverrichter zake met zijn legertje terugkeren naar de stad Utrecht.⁹¹

BISSCHOP DAVID IN GEVANGENSCHAP

Al spoedig bleek dat de politieke en militaire ontwikkelingen zich nog niet definitief ten gunste van bisschop David van Bourgondië hadden gekeerd. Zijn Hoekse tegenstanders hadden weliswaar een belangrijke tegenvaller moeten incasseren, maar verscheidenen van hen die nog op vrije voeten waren, wensden zich niet bij de nieuwe toestand neer te leggen.

Burggraaf Jan van Montfoort had zijn neef Hendrik van Zuylen van Nyevelt opgedragen om gedurende zijn afwezigheid de burcht Montfoort voor hem te bewaken. Door de komst van David van Bourgondië en zijn mannen naar Montfoort en diens daaropvolgende, door de Hollanders geforceerde, afreis kwam hij er achter dat Jan van Montfoort en enige anderen gevangengenomen waren. Daardoor verlegde Hendrik van Zuylen zijn prioriteit. Ondanks de voortgaande belegering van het kasteel door de Hollanders slaagde hij erin onopgemerkt uit Montfoort weg te komen. Hij reisde via Amersfoort naar Kleef, waar hij de hertog van Kleef en zijn daar nog aanwezige broer, de ruwaard Engelbert van Kleef, van de jongste gebeurtenissen in stad en land van Utrecht op de hoogte bracht.⁹²

Hendrik van Zuylen slaagde er vervolgens in een groot aantal huursoldaten aan te werven, met wie hij naar Amersfoort afreisde, waar hij zich door uitgeweken Utrechtse precisie liet informeren over de situatie in de bisschopsstad. Terwijl Engelbert van Kleef in Amersfoort achterbleef, trok Hendrik van Zuylen met zijn nieuwe leger op tegen Utrecht. In de nacht van 8 mei 1483 namen zij op verbluffend eenvoudige wijze de stad in. Hendrik van Zuylen sneuvelde daarbij in een kort straatgevecht, ten gevolge van al te overmoedig gedrag.⁹²

De zegevierende Hoeksgezinde veroveraars drongen door tot in de Bisschopshof, waar ze snel de rollen omdraaiden: de bisschop werd gevangengenomen en de daar opgesloten Jan van Montfoort en andere Hoeken werden bevrijd. Bisschop David werd met andere gevangenen op straat geworpen en lopend weggeleid. Hij bleek echter zoveel last van zijn jicht te hebben dat men hem op een wagen zette en onder bewaking overbracht naar een herberg van twijfelachtige reputatie.

Enige dagen later lieten de Hoeken David van Bourgondië op een mestkar overbrengen naar Amersfoort.⁹³ Op degenen die het zagen, maakte deze grove vernedering van de bisschop een diepe indruk. In de Amersfoortse gevangenis moest David machteloos de verdere loop van de gebeurtenissen afwachten.

HOEKSE CAPITULATIE

De arrestatie en wegvoering van David van Bourgondië konden natuurlijk niet zonder gevolgen blijven. Na de overrompeling van de stad Utrecht door de Hoeken braken de Hollanders hun beleg van de burcht Montfoort af. Het heroveren van de Domstad was toen even belangrijker. Ook de bevrijding van de gevangengenomen bisschop David van Bourgondië had voor Maximiliaan een lagere prioriteit! De al enkele keren militair aangepakte stad Utrecht was door de slechte staat van zijn verdedigingswerken nauwelijks meer tegen een nieuwe aanval te beschermen. Bovendien was de moraal in de stad slecht; er heerste een verlammende voedselschaarste en de bevolking en verdedigers waren zich er maar al te zeer van bewust dat zij het op den duur tegen de veel sterkere strijdkrachten van Maximiliaan van Habsburg onmogelijk konden redden.

Het leger van de aartshertog sloeg niet alleen het beleg voor de stad Utrecht, maar toonde ook zijn macht in het gebied ten noorden ervan.

Zo werden de belangrijke kastelen Abcoude, Vreeland, Loenersloot en Cronenburgh (in Loenen) bezet.

Al na enige door de belegeraars uitgevoerde aanvallen op de stad kwam het tot onderhandelingen. Daartoe werd voor korte tijd een wapenstilstand gesloten. Toen niettemin in die overeengekomen gevechtspauze een aantal soldaten uit het Hollandse leger van Maximiliaan een aanval op de stadsmuren uitvoerde, liet de nog altijd strijdlustige Jan van Montfoort hard terugslaan. In deze gevechten sneuvelde Joost van Lalaing. Maar Maximiliaans troepen waren niet tegen te houden. De Utrechtse waren aan het eind van hun krachten. Vrij spoedig stuurden ze een delegatie uit van mannen die in het Hollandse kamp aankwamen met een touw om hun nek, ten teken van overgave en als vraag om genade.⁹⁴

Nadat Maximiliaan op 7 september 1483 zijn intocht in de stad Utrecht had gemaakt en daarmee zijn overwinning had bevestigd, trok hij met spoed op tegen Amersfoort, dat na enkele dagen moest capituleren op voorwaarden die grote overeenkomst vertoonden met die welke Utrecht waren opgelegd.

Met de val van Amersfoort werd bisschop David van Bourgondië weer vrij man. Hij besloot niet naar Duurstede terug te keren, maar toog naar de stad Utrecht.

De verwoestende en bloedige Stichtse Burgeroorlog, die in stad en gewest Utrecht grote ontreddeering teweeg had gebracht, was na 25 maanden in militaire zin ten einde.

Afb. 10. Symbolische afbeelding van een boerderij die in brand staat. Duitse houtsnede uit 1482. (Buisman, 1998, deel 3, blz. 170.)

NASLEEP

Bisschop David van Bourgondië, die part noch deel had gehad aan het bereiken van de overwinning en de inhoud van het vredesverdrag, moest nu zien zijn land er weer bovenop te krijgen.

De economische en financiële toestand waarmee hij werd geconfronteerd, was deplorabel. Stad en Sticht Utrecht hadden veel schade opgelopen, hadden grote schulden gemaakt en moesten daarenboven ook nog een zware oorlogsschatting betalen. In de bij de capitulatie gemaakte overeenkomst, op 3 september 1483, was bepaald dat aan Maximiliaan van Habsburg een bedrag van 20 000 gulden moest worden voldaan, waarvan de ene helft in 1484 en de andere in 1485. Omdat in het gewest Utrecht dat geld niet bijeen te brengen was, moesten leningen worden afgesloten bij kapitaalkrachtige personen elders.⁹⁵

Voor Dirk van Zuylen van de Haar had de Stichtse Burgeroorlog een onaangenaam vervolg. Hij werd vanwege woordbreuk aan zijn leenheer vervallen verklaard van zijn Viaanse lenen, waartoe ook kasteel De Haar behoorde. In 1481 hadden de Utrechtse immers de stad Vianen ingenomen. Dirk was toen burgemeester van Utrecht en werd voor zijn inzet op het slagveld tot ridder geslagen. Daardoor werd hij echter tevens medeverantwoordelijk gehouden voor de inname van Vianen, terwijl hij vanwege zijn leengoederen trouw verschuldigd was aan de heer van Vianen. Pas in 1505, ongeveer twee jaar na de dood van Dirk, kreeg zijn zoon Steven vergiffenis van de heer van Vianen en werd hij met kasteel De Haar beleend.⁹⁶

Dirks bezit van de bisschoppelijke lenen Kockengen-De Haar en Spengen had door het gebeurde geen gevaar gelopen.

De plattelandsbevolking had zwaar geleden onder de oorlogshandelingen. Verscheidene huizen waren vernield, vee was geroofd, veel oogst van de akkers was verloren gegaan. Herstel van de schade en het weer opbouwen van een goede veestapel kostten veel tijd. Toen men zo'n beetje op orde begon te komen, begaf in 1496 de Lekdijk bij Tull en 't Waal het en zette de waterlawine die door de bres golfde het lage land tot voorbij Kockengen blank. Het duurde jaren voor men de gevolgen van al die rampspoed echt helemaal te boven was.

Hoe ging het met Jan van Montfoort? Deze hoofdrolspeler uit de Stichtse Burgeroorlog kwam er naar verhouding zeer genadig van af. Net als nog maar zo kort geleden met de Bosnische Serviër Karadzic het geval was, durfde niemand hem hard aan te pakken, uit vrees voor de gevolgen die dat zou kunnen hebben. Maximiliaan gaf aan Jan van Montfoort al zijn Stichtse goederen terug, inbegrepen de burcht en de heerlijkheid Montfoort, die hij in de oorlog was kwijtgeraakt. Hij behield het Kockengen-Montfoortsgerecht. De Hollandse heerlijkheid Purmerend moest hij echter afstaan. En Van Montfoort moest duchtig meebetalen aan de aan Utrecht opgelegde oorlogsschatting.

In het Sticht hield Jan van Montfoort zich verder vrij kalm. Maar met Maximiliaan van Habsburg en zijn Kabeljauwse regime in Holland had hij naar zijn gevoelens nog wel een appeltje te schillen. Toen de Vlamingen tegen Maximiliaan in opstand kwamen en de Hoeken hen onder leiding van jonker Frans van Brederode vanuit Zeeland gingen steunen, zag Jan van Montfoort zijn kans. Eind december 1488 viel Woerden onverwacht in Hoekse handen. De gewapende macht in het kasteel bestond slechts uit een portier en twee wakers. In de nacht had één waker dienst, die ieder uur een ronde liep. Omdat de vader van Jan III van Montfoort kasteel Woerden jarenlang in beheer had gehad, was het gebouw bij burggraaf Jan en zijn oom Zweder van Montfoort goed bekend. In de nacht van 26 op 27 december 1488 beklommen Montfoorters met ladders de muren van het kasteel; ze kwamen onopgemerkt binnen. Baljuw Arend van IJsselstein en zijn echtgenote werden in hun slaap verrast. Ook in de stad ontmoetten de aanvallers geen

verweer van betekenis. Na Rotterdam, dat al in november 1488 in Hoekse handen was gevallen, werd Woerden de tweede Hoekse stad in Holland.⁹⁷

Maximiliaan had het elders te druk om in Holland snel terug te kunnen slaan. Bijgevolg konden maandenlang vanuit Rotterdam, Woerden en Montfoort acties in andere delen van Holland worden ondernomen. Op 11 mei 1489 werd een wapenstilstand gesloten met de stadhouder van Holland, Jan van Egmond. De Hoeken hielden zich daar echter slecht aan en Jan van Montfoort maakte daarop geen uitzondering. Op 30 mei 1489 verscheen Albrecht van Saksen, de stadhouder-generaal van de Nederlanden, met een leger voor Montfoort. De burcht werd verdedigd onder leiding van de burggravin, want de burggraaf was in Woerden. Tevergeefs deed Jan van Montfoort een beroep op hulp van de bisschop en de Staten van Utrecht. In juli doorstond Montfoort twee bestormingen, maar in augustus moest die stad het opgeven. Toen capituleerde de burggraaf en gaf Montfoort en Woerden over. Dit betekende min of meer het einde van de rol van de burggraaf van Montfoort als leider van de Hollandse Hoeksgezinde edelen.⁹⁷

In stad en land van Utrecht bleef het na 1483 in politiek opzicht rustig. Ook de verhouding tussen de bisschop en de stadsbevolking was redelijk goed te noemen. De

Bisschop van Bourgondië, ca. 1460.
Tekening in zogenaamd 'Recueil d'arras'.
Bibliotheek te Atrecht.

scherpe kantjes van de oude tegenstellingen waren afgesleten. Er leek toch weer iets te groeien van een Stichts nationaal besef, ditmaal als tegenwicht tegen de Habsburgse machtsaanmatiging.⁹⁸

Bisschop David van Bourgondië had bijgeleerd. In de onafhankelijker opstelling, waarvoor Utrecht koos ten opzichte van Maximiliaan van Habsburg, schaarde hij zich aan de Utrechtse kant. Hij beseftte dat er door het huwelijk van Maximiliaan met de erfdochter Maria van Bourgondië een eind kwam aan een afzonderlijk Bourgondisch rijk. Davids Bourgondische sympathieën gingen niet zonder meer over in Habsburgse sympathieën. Per slot van rekening had hij persoonlijk tijdens de Stichtse Burgeroorlog niet zoveel goede ervaringen met Maximiliaan van Habsburg opgedaan. Toen aartshertog Maximiliaan tijdens zijn conflict met de Vlamingen in 1488 in Brugge gevangen raakte, staken noch Utrecht noch de bisschop ook maar één vinger uit om hem te hulp te komen.⁹⁸

Op 16 april 1496 overleed bisschop David van Bourgondië op kasteel Duurstede. De slotvoogd van Duurstede, Davids jongere halfbroer Filips van Bourgondië, net als David een bastaardzoon van wijlen her-

tog Filips de Goede, stelde meteen alles in het werk om Frederik van Baden door de kapittels tot nieuwe bisschop gekozen te krijgen. De Staten van Utrecht stelden voor het wereldlijk gezag Jan van Montfoort als ruwaard aan voor de periode van de bisschopsvacature.⁹⁹

Laatstgenoemde bleek in de loop der tijd na zijn wilde haren ook zijn streken goeddeels te zijn kwijtgeraakt. Hij liet het in deze opvolgingskwestie niet op een nieuwe Hoekse rebellie aankomen, ook al zal hij met de keus voor Frederik van Baden als bisschop niet ingenomen zijn geweest.

Een catastrofale ontwikkeling als de Stichtse Burgeroorlog was in niemands opvattingen voor herhaling vatbaar.

Noten

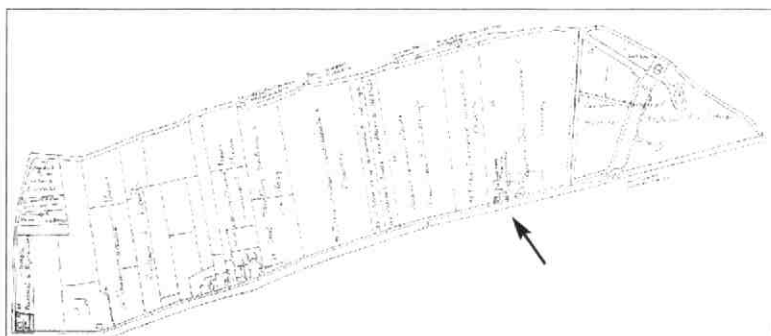
- 52 D. Th. Enklaar, 1950. *De Dodendans. Een cultuur-historische studie*. Amsterdam; daarin in het bijzonder Hoofdstuk III: De doden tot de levenden, blz. 36 - 59.
- 53 R. Spruit, 1986. *De Dood onder Ogen. Een cultuurgeschiedenis van sterven, begraven, cremieren en rouw*. Uitg. De Haan, Houten, 144 blz., in het bijzonder blz. 33 - 34.
- 54 S. Oosterwijk, 1997. *Kint ende kinne, man ende wijf. De plaats van het kind in de Middeleeuwse kunst*. Madoc, jaargang 11, nr. 4, blz. 214 - 225.
- 55 K.R. van Kooy, 1969. *Ontmoetingen van levenden en doden*. Spiegel Historiaal, jaargang 4, nr. 7/8, blz. 386 - 393, 495.
- 56 M.P. van Buijtenen en A.K. de Meijer, 1981. *Westbroeks heiligen in polderperspectief*. Uitgeverij Dekker & Van de Vegt, Nijmegen, 92 blz.
- 57 W. Haakma Wagenaar, 1994. *De schilderijen op de toren van de kerk in Westbroek, onderbouw, toren, constructie schip*. St. Maarten - Tijdschrift van de Historische Vereniging Maartensdijk, speciale uitgave (augustus 1994), blz. 1 - 33.
- 58 De meest linkse van de drie doden gaat weliswaar grotendeels schuil onder zijn lijgewaad, maar gezicht, rechterarm, beide handen, beide onderbenen en voeten zijn nog onaangetast. De meest rechtse toont bijna de hele voorkant van het naakte lijf; uit de van kruis tot navel opengebarsten buik komt iets van ongedierte, maar voor het overige is ook hij nog gaaf. De middelste is weliswaar het meest luguber, door het ongedierte dat uit de buik, de mond en de linker oogkas naar buiten komt, maar hoofd, borst, armen en voeten vertonen ook bij hem nog geen verdere duidelijke tekenen van ontbinding.
- 59 Haakma Wagenaar, 1994, blz. 22. Deze auteur veronderstelt ook dat de "meesters geschoold waren als miniaturist". Voor wat de schildering van de levenden en de doden betreft, waarop ik me vooral heb geconcentreerd, betwijfel ik dat. Dat kunstwerk ziet er beslist niet pietepeuterig uit. Het is vervaardigd in een decoratieve stijl. Lichaamsvormen zijn niet heel naturalistisch, maar wat schematisch en in niet strak vloeiende lijnen weergegeven. De draperie van de doeken om de doden is goed getroffen, maar alleen in grote lijnen verbeeld. De schilder heeft rekening gehouden met de perspectivische vertekening die kan optreden voor toeschouwers die van dicht bij de muur omhoog moeten kijken naar de bovenste delen van het fresco. De argumenten die Haakma Wagenaar aanvoert, maken alleen aannemelijk dat de meesters niet ervaren waren in het beschilderen van gepleisterde muren.
- 60 N. Adema Mzn, 1996. *De muurschilderingen van Westbroek*. In: W. van Schaik (Red.), *Boeren, Soldaten en Heiligen. Ontginning, Krijgsgewoel en Kerk tussen Utrecht en het Gooi*. Uitgave Stichting Brigida, Groenekan, blz. 69 - 81.
- 61 Zilverberg, 1978, blz. 42 - 44.
- 62 Tenhaeff, 1918, blz. 17.
- 63 Zilverberg, 1978, blz. 44.
- 64 Zilverberg, 1978, blz. 44 - 45.
- 65 Ook in Baarn en Soest hadden de Hollandse soldaten de kraam- en sterfhuizen gemeden. Dit opmerkelijke respect voor het begin en het einde van het leven stond evenwel een aanval op Westbroek in de Kerstnacht niet in de weg. Ontzag voor vrouwen, kinderen en stervenden komen we ook in latere eeuwen tegen en werd dan soms zelfs in contracten vastgelegd.
- 66 A. Doedens, 1996. *Veel in weinig. De slag bij Westbroek en de muurschilderingen als brandpunt in een geschiedenis van het Noorderpark*. In: W. van Schaik (Red.), *Boeren, Soldaten en Heiligen. Ontginning, Krijgsgewoel en Kerk tussen Utrecht en het Gooi*. Uitgave Stichting Brigida, Groenekan, blz. 51 - 67, in het bijzonder blz. 59 - 62.
- 67 D.Th. Enklaar, 1957. *Stadsklerk of schout? De auteur der Utrechtse Jaarboeken 1481 - 1483. Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, jaargang 12, blz. 177 - 190.
- 68 "Ruters" kan niet zomaar vertaald worden met "ruiters". Op een aantal plaatsen in de kroniek "Bisschop David van Bourgondië en zijn stad, Utrechts-Hollandsche Jaarboeken 1481 - 1483" wordt gesproken van "ruters tho peerde ende tho voet". Een acceptabele vertaling is "soldaat" of nog nauwkeuriger "huursoldaat".
- 69 Ch. Samaran en M.C. Garand (Red.), 1972. *Histoire de Louis XI par Th. Basin, Tome III* (1477 - 1483). Parijs (Thomas Basin was vicaris van bisschop David van Bourgondië).
- 70 Over deze Bernt van Everdinghen meldt Zilverberg (blz. 370) dat hij belast was met het innen van de oorlogsgelden van rijke weduwen die niet tot de Montfoortse partij behoorden. Als hij afwezig moest zijn, belastte hij zijn minnares met die taak. Volgens Zilverberg zou de oude kroniek dat kenschetsen als "aldus was die keese bevolen". Er staat echter: "aldus was die kat die keese bevolen" (zo moest de kat op de kaas passen), wat deze opmerking heel wat begrijpelijker maakt.
- 71 A. Doedens, 1997. *Achter de schermen. Over de bronnen voor en beschrijvers van de geschiedenis van "De slag bij Westbroek" (1481)*. St. Maarten - Tijdschrift van de Historische Vereniging Maartensdijk, nr.16, blz. 13 - 14.
- 72 Van Buijtenen en De Meijer, 1981, blz. 30. Doedens, 1996, blz. 63.
- 73 Zilverberg, 1978, blz. 46 - 47.
- 74 Zilverberg, 1978, blz. 50 - 51.
- 75 Wolfs, 1943, blz. 38.
- 76 Zilverberg, 1978, blz. 48 - 50.
- 77 Van de Pas, 1952, blz. 59 - 60.
- 78 Van de Pas, 1952, blz. 60.
- 79 Van de Pas, 1952, blz. 58, 60.
- 80 Plomp, 1972, blz. 75.
- 81 Van de Pas, 1952, blz. 60 - 61.
- 82 D.A. Berents, 1973. *Jan van Schaffelaar. Huursoldaten in de Late Middeleeuwen*. Spiegel Historiaal, jaargang 8, blz. 66 - 72. E. Helle, J. van der Meulen en A. Nieuweboer, 1978. *Enen geheten Jan van Schaffelaar. De geschiedenis van het voortleven van een held*. Barneveldse Drukkerij, Barneveld, 96 blz.
- 83 Zilverberg, 1978, blz. 55.
- 84 Zilverberg, 1978, blz. 56.
- 85 Zilverberg, 1978, blz. 56 - 57.
- 86 Zilverberg, 1978, blz. 57 - 58.
- 87 J. Buisman, 1998. *Duizend Jaar Weer, Wind en Water in de Lage Landen. Deel 3: 1450 - 1575*. Uitgeverij Van Wijnen, Franeker, 807 blz.
- 88 Tenhaeff, 1918, blz. 21 - 22.
- 89 Zilverberg, 1978, blz. 60 - 61.
- 90 Struick, 1984, blz. 117.
- 91 Zilverberg, 1978, blz. 61 - 62.
- 92 Zilverberg, 1978, blz. 62.
- 93 Zilverberg, 1978, blz. 63.
- 94 Zilverberg, 1978, blz. 65.
- 95 Zilverberg, 1978, blz. 67.
- 96 Mantel, 1996b, blz. 251.
- 97 Plomp, 1972, blz. 75 - 77.
- 98 Zilverberg, 1978, blz. 69.
- 99 Zilverberg, 1978, blz. 75.

VAN HISTORISCHE DORPEN TOT MODERN LEIDSCHER RIJN

De Transformatie (8)

In deze aflevering van de Transformatie zal ik een aantal zaken met elkaar combineren: Leidsche Rijn, de oude dorpen, archeologie en genealogie. Door de aanleg van een fietspad ten behoeve van de ontsluiting van het 'Klein Archeologie Park' in de wijk Langerak, had ik de mogelijkheid een perceel grond te onderzoeken dat van 1795 tot 1855 bewoond werd door mijn eigen directe familie, 6, 5 en 4 generaties geleden.

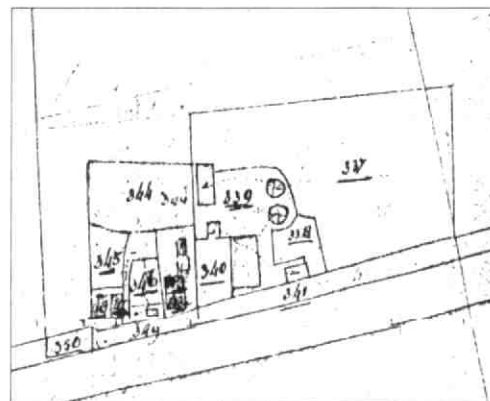
Een aantal jaar geleden was het voor mij een hele toer om uitgezocht te krijgen waar mijn familie in De Meern had gewoond. Ik had niet meer aanknopingspunten dan een losse opmerking van mijn vader dat zijn grootvader ooit had verteld dat er familie in Vleuten of De Meern zou hebben gewoond. Het vaste startpunt is dan om een stamboom te maken. Omdat er een genealogische familievereniging actief was, had ik de mazzel dat de stamboom al vanaf 1550 goed op papier stond. Ik vond een kopie van een trouwboek met de volgende tekst: *Op den derden april 1795 zijn in ondertrouw gegaan Izaak de Heus, Jongman laatstgewoond hebbende onder Veldhuysen en Willemijntje van*

Hier een deel van de kadastrale kaart uit 1832. De eigenaren zijn aangegeven. Bij het bedoelde perceel staat als eigenaar Diaconie Hervormde Kerk.

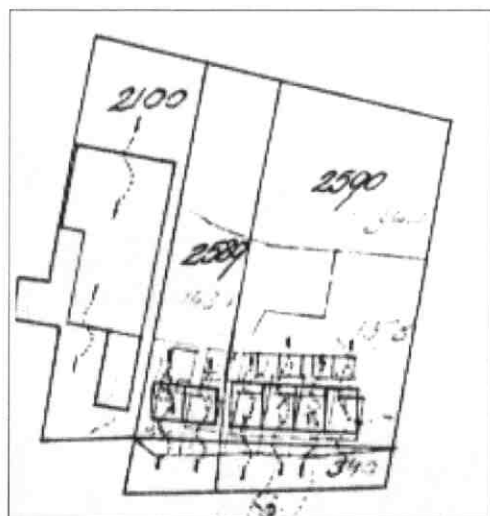
Dorrestijn, jongedogter, wonende onder De Meern en zijn na hunne drie houwelijks proclamatiën gehad te hebben alhier in den houwelijken staat bevestigd den 19 april 1795.

Dat was alles, maar voldoende om te weten dat Veldhuizen en De Meern in beeld waren. Om erachter te komen waar iemand woonde, is het vooral hopen op een beetje geluk. Dat geluk was afdwingbaar door in het gemeentehuis van Vleuten in de boeken van de burgerlijke stand te duiken. Isaak bewoonde het huis met kamers aan de Meern nummer 6. Via Jan Schoonderwoerd van de Historische Vereniging leerde ik dat men met Aan de Meern de huizen bedoelde direct ten noorden van de Leidsche Rijn, tellende vanaf Utrecht. Huis Voorn was nummer 1, het sluiswachtershuis aan de Stadsdam nummer 3 en de Hervormde Kerk van De Meern was nummer 26. Dan ben je al een stukje verder, maar niet heel veel verder. Uiteindelijk kon ik de link leggen toen ik de Kadastrale kaart van 1832 bekeek. Daarop waren alle huizen ingetekend, het grondgebruik en de namen van de eigenaars. Helaas stond er geen 'De Heus' op de lijst met eigenaars, maar wel werd een aantal woningen aangeduid met de eigenaar 'Diaconie van de Hervormde gemeente De Meern'. Dat zou een link kunnen zijn. Helaas was er niets van adequate boeken daarover te vinden bij de verschillende archieven in Utrecht. Daarom heb ik uiteindelijk contact gezocht met de toen zittende Kerkeraad in De Meern. Na wat vijven en zessen mocht ik tijdens een vergadering hun verzameling boeken inzien. En toen vond ik terug dat Ary de Heus, zoon van Izaak, ieder jaar een bedrag huishuur (f.35,- per jaar) betaalde. In 1838 wordt geen huur, maar 5 gulden erfpacht betaald. Dit wijst erop dat Ary het huis dat hij al jaren bewoonde, van de kerk had gekocht. Een boel uitzoekwerk later vond ik dat Ary bij de

Dit is een tekening met de feitelijke kadastrale nummers uit 1832. Het fietspad loopt door de nummers 47 en 48 (bedoeld 347 en 348). Ook de boomgaardjes (344 en 345) zijn ingetekend.

kerk een lening sloot van f.600,- tegen een rente van 4,5%, om het bewoonde huis te kunnen kopen en ook betalen. De koopprijs was f. 800,- en f.200,- werd direct voldaan. De rente bedroeg f. 27,50 en de erfpacht f.5,-. Samen net iets minder (f.2,50) dan de huishuur van f.35,- per jaar. Het was mij toen niet duidelijk wat nu de aantrekkelijkheid was van deze transactie. Was het bezitten van een eigen woning dan zo interessant?

In 1960 zijn onder de nieuwe perceelgrenzen de oude uit 1832 nog zichtbaar. De pandjes bestaan nog. Op het kaartje van 1968 zijn de bedoelde pandjes weg en zijn de oude grenzen niet meer in gebruik.

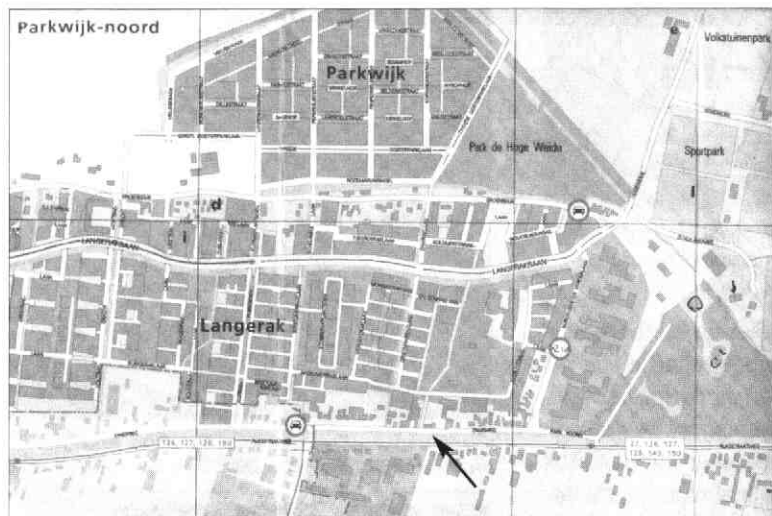
Later kocht ik van Jac. De Bruijn zijn standaardwerk over de geschiedenis van de

Foto van waarschijnlijk kort na de oorlog met op de achtergrond de twee rietgekapte huisjes waar het om draait. Rechts ernaast de nu nog bestaande diaconie huisjes!

Hervormde gemeente De Meern en kwam ik achter de waarheid, maar daarover straks. Om het huis echt te kunnen aanwijzen was meer nodig. Dat kwam toen ik de acte vond waarbij in 1855 hetzelfde huis door Ary de Heus weer werd terugverkocht aan de kerk. Dit keer voor f.900,-. In de acte werd duidelijk dat alles handelde om kadastraal nummer A348. Het huis was gelokaliseerd.

Toen ik die informatie bezat, reed ik, ergens in 1997, direct naar de Zandweg om eindelijk het huis in ogenschouw te kunnen nemen en te fotograferen. Helaas trof ik nu juist op die plek een open gat aan. Ik

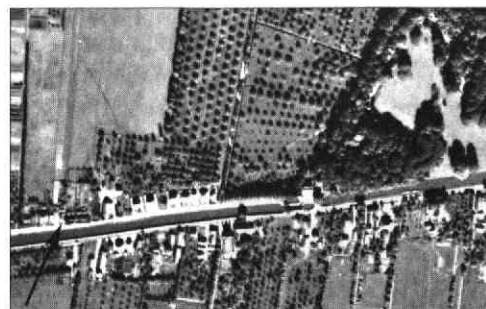
De plankaart van Langerak. Daarop is ingetekend het fietspad dat over het perceel gaat komen.

kon nu alleen de plek aanwijzen, maar het huis was verdwenen. Via weer een aantal telefoontjes lokaliseerde ik de toenmalige eigenaresse van de grond. En die kon me verblijden met 1 fotootje uit de oorlogstijd hoe de huisjes er ooit hebben uitgezien. Het huis zal er niet exact zo hebben uitgezien in 1795, maar het was in ieder geval oud.

Zoals gezegd vond ik vele belangwekkende antwoorden in het boek van Jac. De Bruijn. Ik vond daarin dat Ary vele tientallen jaren Ouderling of Diaken was van de gemeente. Verder dat zijn vader Isaac, degene die zich vanuit Schalwijk, via Veldhuizen in De Meern vestigde in 1795, al voor 1809 de twee boomgaardjes rond het huis huurde. Andere interessante kost: de familie van zijn vrouw waren zijn directe burenen. Ook vond ik dat de huisjes vrij nieuw waren toen hij zich er vestigde. De Kerk had in 1750 bij toeval de grond verkregen om een in armoede geraakte lid van de kerk te helpen. Men kocht het pandje waar later de

ouders van zijn vrouw woonde en verkreeg daarbij de grond ten westen ervan. De in armoede geraakte man huurde zijn voormalige bezit terug. Om enig geldelijk tegemoet te beleggen, besloot de Diaconie in 1781 een 'twee onder 1 dak' woning te bouwen op die lege plek ten westen. Toen Isaak in 1795 het linkerdeel huurde, was het een relatief nieuw huis. Uiteindelijk koopt zoon Ary het pand vrij plotseling in 1838. Hiervoor was een reden. De kerk zat met een krot van een pastorie en onvoldoende middelen om te repareren. Ary bood aan om het huis dat hij huurde te kopen, en om daarmee de armslag te bieden voor de broodnodige reparaties aan de pastorie op de oosthoek van de Woerdlaan (toen Kleiweg) en de Zandweg. Uiteindelijk blijken die f. 800,- onvoldoende om de pastorie adequaat te verbeteren. Niemand wilde de kerk helpen, waarop de kerk besloot een brandbrief te zenden aan de Koning Willem I. Daarin wordt gewag gemaakt van de bereidwillige aankoop van Ary, en het onvoldoende effect ervan. Ik zal de gehele geschiedenis besparen, maar uiteindelijk komt de Koning met f. 3000,- over de brug voor een nieuwe pastorie.

Binnen de ontwikkeling van Leidsche Rijn moest over het perceel grond een fietspad komen om het zogenaamde 'Klein Archeologiepark' te ontsluiten naar de Zandweg. Ik verzocht aan het hoofd uitvoering van het Projectbureau Leidsche Rijn aanwezig te kunnen zijn bij de benodigde graafwerkzaamheden. Ik was erg benieuwd of ik nog gebruiksvoorwerpen van mijn eigen familie zou terugvinden. Men heeft mij alle mogelijkheden gegeven, maar precies op het tijdstip van de graafwerkzaamheden was ik op vakantie. Het geluk was echter dat de opzichter de afgegraven grond even apart had gehouden en dat er voor het Pinksterweekeinde geen zand in de geul zou worden gestort. Bij terugkomst van vakantie vond ik een mooie verse geul om aan te vallen.

Luchtfoto uit 1936 met de situatie rond de Zandweg. Met een goed oog kunt u de bedoelde huisjes zien. De boerderij van de familie van Oostrom is zichtbaar, links daarvan de nu nog bestaande 4 diaconie huisjes en links daarvan de rietgekapte pandjes.

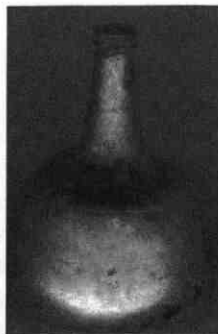

In de bodem was een mooie verkleuring aanwezig. Deze kuil was gevuld met alle getoonde vondsten. Later bleek de kuil een gefundeerde houten bak te zijn, waarvan de functie tot op dit moment nog onduidelijk is.

Daarom heb ik me in het afgelopen Pinksterweekeinde (met erg veel regen en met behulp van wat vrienden) afgebeuld met schep en troffel om nog te kunnen zoeken naar gebruiksvoorwerpen uit de juiste periode. Ik vond een mooie beerput in wat later bleek een soort houten keldertje (de functie is nog onduidelijk, het formaat van ongeveer 1,80 bij 2 meter lijkt te klein voor een kelder) en een stortkuil van een haard. De stort in het keldertje zat vol met grote botten van runderen, iets dat past bij het beroep van Ary; Vleeschhouwer en Schoenmaker. Echter, de vondsten lijken voornamelijk te dateren iets voor 1750. Dat lijkt zich weer niet te rijmen met de bouw van het huis in 1781. Een duidelijke theorie heb ik nog niet kunnen uitwerken. Wellicht kom ik daar in een volgende aflevering van De Transformatie nog op terug.

18e eeuwse testje. Werd gebruikt om een turfje in te laten smeulen. Testje ging in houten stoofje met zinken beplating erin. Goed voor warme voeten tijdens de kerkdienst.

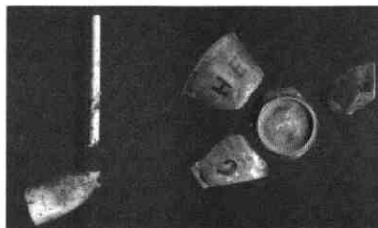
Mooie wijnfles, begin 18e eeuw.

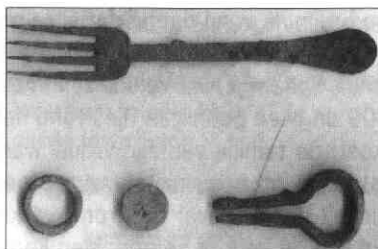
Graven in een beerput van je eigen familie is altijd spannend.

Bordje met slibversiering. Datering rond het midden van de 18e eeuw.

Pijpje met wapen Amsterdam, een mooi potje met de letters H E (zou dit Heus kunnen vormen?).

Ringetje, versleten muntje, mooie vork en mondharpje.

ROMEINEN IN VLEUTERWEIDE

Schatkamer Leidsche Rijn (1)

De VINEX-locatie Leidsche Rijn is een archeologische schatkamer - zoveel is inmiddels wel duidelijk. De afgelopen vijf jaar waren de gemeenten Utrecht en Vleuten-De Meern om beurten in het nieuws met ontdekkingen als de Romeinse weg, een middeleeuwse eg, een schip uit de 2e eeuw en een zilverschat van rond 1400. Veel belangrijker is ondertussen het gestaag groeiende beeld van landschap en bewoning vanaf de Bronstijd tot heden. De in het gebied werkzame archeologen hebben vanaf het begin intensief samengewerkt, maar pas eind vorig jaar konden de krachten echt worden gebundeld. Sindsdien wordt al het onderzoek gecoördineerd vanuit het Archeologisch en Bouwhistorisch Centrum in Utrecht. Door de inbreng van de cultuurhistorie zal Leidsche Rijn zich straks kunnen ontwikkelen tot een woonwijk met een ongekennde 'tjidsdiepte', vol met plekken waar een verhaal achter steekt. De bewoners zullen daar hun eigen 'mythen' van gaan maken en aldus hun woonomgeving betekenis geven. Zo levert de kennis van het verleden straks een bijdrage aan de groei van een nieuwe gemeenschap. In deze nieuwe rubriek zullen medewerkers van het Archeologisch en Bouwhistorisch Centrum telkens één of enkele nieuwe bouwstenen presenteren.

In deze aflevering staat een recente ontdekking in het plangebied Vleuterweide centraal. Weer is het de Romeinse rijksgrens (*limes*) die een verrassing heeft opgeleverd. Ditmaal gaat het niet om de beroemde weg, die de opeenvolgende legerkampen langs de Rijn met elkaar verbond, maar een ander element dat onontbeerlijk was voor het functioneren van het grensverdedigingssysteem. Het onderzoek in het veld is nog maar net afgerond en de verwerking van het rijke vondstmateriaal moet nog grotendeels plaatsvinden. Maar nu al staat vast dat onze kennis over de Romeinse *limes* in Nederland is verrijkt met een aantal nieuwe inzichten.

Het begon allemaal in de zomer van vorig jaar. Vooruitlopend op het bouwrijp maken van het plangebied Vleuterweide moest een archeologisch proefonderzoek worden uitgevoerd naar de resten van de Romeinse weg op een terrein ten oosten van de nieuwe gemeentewerf aan de Zandweg. Op deze plaats zal over enige tijd de zogenaamde stroomweg worden aangelegd die de wijk Vleuterweide verbindt met de A12 in het zuiden. Het proefonderzoek wees uit dat de Romeinse weg hier in het verleden ernstig is aangetast door kleiwinning ten behoeve van de dakpan- en baksteenindustrie. Kostbare ingrepen om de resten te behouden, waren in dit geval moeilijk te verdedigen. Daarom is besloten om ze op te graven, hetgeen aan het eind van het vorig jaar is gebeurd.

De weg volgt ook in Vleuterweide de zuidrand van de zogenaamde Heldammer stroomrug, een ongeveer 300 m brede gordel van zandige rivierafzettingen van omstreeks het begin van de jaartelling. In de Romeinse tijd stroomde hier een zijtak van de Rijn, ongeveer 30 m breed en 3 m diep, waaraan ook het *castellum* op de Hoge Woerd gelegen was. Tot nu toe waren in het plangebied Veldhuizen vooral secties van de weg onderzocht die direct aan de rivier, op hogere terreindelen of anderszins markant gelegen waren. In Vleuterweide kon voor het eerst over grotere lengte een stuk van de weg worden gevolgd waar deze, om een bocht af te snijden, op wat grotere afstand van de rivier was aangelegd.

De weg ging hier over wat lager gelegen en natter terrein. Toen hij werd aangelegd, ergens in de tweede helft van de eerste eeuw, was hier nog maar een dunne laag klei over het onderliggende veen afgezet. In dit milieu werd de weg iets verhoogd aangelegd met wat zandiger materiaal gewonnen uit nabije oeverafzettingen. Om het 5 m brede weglichaam bijeen te houden werden aan weerszijden lichte beschoeiingen van rijshout of liggende stammetjes geplaatst, die werden vastgehouden door in de grond gedreven paaltjes van elzenhout. Het waren eigenlijk alleen de uiterste puntjes van deze bermwalen die ter plaatse van

de toekomstige stroomweg nog in de bodem resteerden. Van de latere fasen van de Romeinse weg was nauwelijks iets over, behalve grind en nogal wat dakpanfragmenten in de verploegde bovengrond. Deze zullen in verschillende fasen het wegplaveisel hebben uitgemaakt. Op het terrein van de nabijgelegen gemeentewerf zal het karakteristieke grinddek van de Romeinse weg op een prachtige manier worden gevisualiseerd.

DWARS DOOR EEN STROOMRUG

De ontdekking waar het in deze aflevering om draait, is een verrassend nevenproduct van het onderzoek aan de Romeinse weg. Teneinde de landschappelijke ligging van de weg te onderzoeken, werd besloten om ter hoogte van de toekomstige stroomweg een complete dwarsdoorsnede van de oude rivierloop te maken. Daarmee zou dan tegelijk een terrein worden aangesneden waar al in 1993, tijdens de archeologische kartering

De ligging van de opgraving in deelgebied Vleuterweide.

van het plangebied Leidsche Rijn, enkele Romeinse scherven waren gevonden. In het licht van de later ontdekte Romeinse weg was dit een curieuze vindplaats, want hij lag in een zone waar in de Romeinse tijd geen bewoning te verwachten valt, namelijk tussen de weg en de grensrivier.

De dwarsdoorsnede door de Heldammer stroomrug, die in de vorige zomer werd gemaakt, heeft veel opgehelderd over de verschillende fasen van activiteit van deze rivierloop. In de 2^e en 3^e eeuw lag de bedding vrij zuidelijk in de stroomgordel, al bedroeg de afstand tot de Romeinse weg op deze plaats toch altijd nog zo'n 125 m. Rond het midden van de 3^e eeuw is de rivier snel verzand tot een onbeduidende restgeul van een meter of 8 breed. Het waren de afzettingen uit de laatste eeuw van de rivierloop, tussen ca. 150 en 250 na Chr., die een reeks van verrassingen opleverden . . .

Het begon met een opvallende hoeveelheid Romeins aardewerk en wat bouwfragmenten op de uiterste zuidoever van de rivierloop. Om de aard van de vondsten beter te kunnen inschatten, werd besloten een compleet blok uit de laatste rivierbedding te onderzoeken. Dat leverde opvallende zaken op, zoals enkele Romeinse schoenzolen, een lanspunt en enkele min of meer complete potten, die kennelijk ter plaatse vanaf de zuidoever in het water waren gegooid. Ondertussen kwamen er ook steeds meer aanwijzingen dat in de onmiddellijke nabijheid een stenen bouwwerk moest hebben gestaan. Toen even verderop ook nog enkele visfukken voor de dag kwamen, stond vast dat op deze plaats in de 2^e en 3^e eeuw iets bijzonders aan de hand moest zijn geweest - en dat Romeinse militairen daar alles mee te maken hadden.

Naar aanleiding van de vondsten is het afgelopen najaar overleg gevoerd tussen het Projectbureau Vleuterweide, verantwoordelijk voor de ontwikkeling van het gelijknamige deelplan, de gemeente, de provincie en de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB). Daarbij is de bijzondere waarde van het vondstcomplex afgewogen tegen de mogelijkheden om het ter plaatse in de bodem te bewaren. Vastgesteld moest worden dat de bodem ook hier tot een diepte van ruim 1 m was verstoord als gevolg van kleiwinning, waardoor vrijwel alle grondsporen op de zuidoever van de rivier zijn verdwenen. Ook bleek dat het vondstmateriaal in de restgeul, met name de organische component, op termijn achteruit zou gaan door verlaging van het grondwaterpeil. Daarom werd besloten om de complete vindplaats op te graven, met als voornaamste onderdeel de bedding van de 2^e- en 3^e-eeuwse rivierloop. Het onderzoeksterrein lag direct ten noorden van de in aanbouw zijnde gemeentewerf.

EEN RIVIERBEDDING OVER DE ZEEF

De opgraving op deze plaats heeft inmiddels plaatsgevonden tussen januari en april van dit jaar. Daarbij is de rivierbedding uit de 2^e en 3^e eeuw over een lengte van 150 m onderzocht. Ten zuiden daarvan werd een strook van 60 m breed opgegraven, in de hoop dat daar ondanks de kleiwinning toch nog aanwijzingen konden worden gevonden voor wat op deze plaats in de Romeinse tijd aan de hand is geweest. De meeste informatie zal echter moeten komen van de vondsten die in de rivierbedding werden gedaan - hier bevond zich echt een kleine schatkamer!

Om te beginnen zijn er bijna 9.000 aardewerkfragmenten gevonden. Daaronder bevinden zich ook veel kleine stukjes, want de meest vondstrijke lagen uit de rivierbedding zijn met een grote spoel- en zeefinstallatie extra secuur uitgekamd. Sommige potten zijn overduidelijk bij elkaar geraapt en vanaf de oever in het water gegooid. De samenstelling van het aardewerk maakt duidelijk dat hier een (beperkt) aantal mensen heeft gewoond, want er is veel keuken- en tafelwaar bij. Op grond van het aardewerk wordt de bewoning voorlopig gedateerd tussen ca. 125 en 250 na Chr.

IJzeren bijl met restant van steel.

In het westelijke deel van de rivierbedding komt behalve het goed dateerbare Romeinse aardewerk ook veel zogenaamd inheems, met de hand gevormd aardewerk voor. Enkele vondsten uit de 1^e eeuw wijzen erop dat de eerste activiteit op deze plaats heeft bestaan in een kleine nederzetting van de inheemse bevolking. Het ligt voor de hand dat aan deze bewoning een einde kwam toen ergens rond het jaar 70 of 80 iets zuidelijker de Romeinse weg werd aangelegd. In de tweede eeuw moeten de resten van deze nederzetting dan grotendeels zijn verzwolgen door rivieractiviteit.

Nadat het terrein (op last van het militaire gezag?) door de inheemse bevolking was verlaten, lijken er in de 2^e eeuw heel andere gebruikers neer te strijken. Want verspreid over het terrein zijn enkele onmiskenbaar militaire stukken gevonden: enkele lanspunten, twee bijlen en een partij kogels voor werpgeschut (ballista). In dezelfde richting wijst een vijftiental bespijkerde schoenzolen, die alleen in militaire nederzettingen in deze verhoudingen voorkomen. Dit alles wijst erop dat het terrein in de 2^e en 3^e eeuw door Romeinse soldaten werd gebruikt en bewoond. Maar wat was dan de aard van deze nederzetting? Ook daarvoor moeten we in eerste instantie naar de vondsten uit de rivierbedding kijken.

Een van de meest opvallende vondstgroepen is wel de categorie bouwmaterialen. Er zijn ruim 1400 stukken natuursteen gevonden, vele daarvan met bewerkingssporen en/of mortelresten. Hieruit mag worden afgeleid dat het om afbraakmateriaal van een bouwwerk gaat. Basalt overheerst, maar er komt ook zandsteen, kalksteen, trachiet, tuf en leisteen voor. Opvallend is een regelmatig bekapt stuk tufsteen, aan de buitenzijde rechthoekig en naar binnen iets taps toelopend: een steen voor de bekleding van een opgaande muur, uitgevoerd in kistwerk - een klassieke Romeinse constructietechniek. Behalve natuursteen komen er ook veel dakpannen voor, enkele daarvan met militaire stempels; één daarvan dateert uit de jaren 211-222.

EEN WACHTTOREN IN HET NIETS?

Wat kan de aard zijn geweest van deze kleine militaire nederzetting, waar kennelijk steenbouw heeft gestaan? Alle mogelijkheden wegstrepend, komen we al gauw uit op twee mogelijkheden: een kleine wachtpost voor de militaire wegpollitie of een wacht- en signaaltoren bestemd voor observatie en berichtenverkeer. De eerste mogelijkheid is bij nadere beschouwing minder waarschijnlijk: de kern van het complex ligt zeker 125 m ten noorden van de Romeinse weg. Bovendien zouden we zo'n wachtpost eerder in de buurt van een grotere militaire nederzetting verwachten, niet midden in de negorij zoals in Vleuterweide - het meest nabije legerkamp lag 3,5 km naar het oosten, op de Hoge Woerd in De Meern.

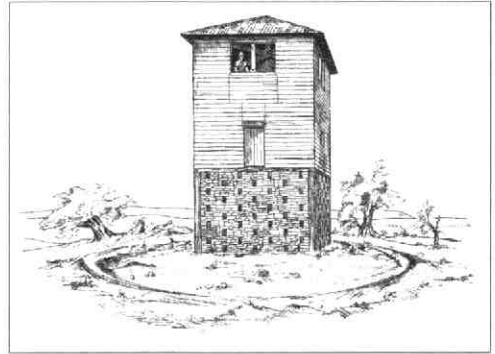
De eigenwijze en geïsoleerde ligging, op een landschappelijk markant punt in de binnenbocht van de rivier, wijst eerder op de tweede mogelijkheid: die van een wachttoren. Want de locatiekeuze voor dit soort observatieposten blijkt in het buitenland vaak bepaald door de landschappelijke situatie. Het enige aangetroffen grondspoor waar we iets van kunnen maken, wijst ook precies in deze richting. Het gaat om het restant van een langgerekt cirkelvormige greppel, voor ruim de helft bewaart, die een binnenterrein van ongeveer 12 bij 17 m moet hebben omsloten. In de greppel is een 3^e-eeuwse kruik en een flink aantal bouwfragmenten teruggevonden. Uit de buitenlandse literatuur kennen we vergelijkbare greppels inderdaad in verband met wachttorens: zij omsluiten en ontwateren dan de standplaats van een vierkante toren, waarvan de zijden doorgaans tussen 4 en 5 m lang zijn. Van een torenfundament is op deze plaats evenwel niets teruggevonden, waarschijnlijk vanwege de diepe bodemverstoringen. Wel zijn er indirecte aanwijzingen, in de vorm van verspoelde bouwmaterialen, dat de veronderstelde wachttoren een of meer voorgangers heeft gehad. Deze kan (kunnen) zowel iets stroomopwaarts als -afwaarts hebben gestaan.

De wachttoren van Vleuterweide - laten we maar zo moedig zijn - is een verrassing, maar komt ook weer niet helemaal onverwacht. Van andere Romeinse grenssectoren, zoals in Zuid-Duitsland en Schotland, kennen we hele series van dergelijke wacht- of signaaltorens. Zij dienden voor observatie en heel in het bijzonder ook voor het doorgeven van optische signalen door middel van rook, vuur of bakens. Hiermee konden in korte tijd over grote afstand gecodeerde berichten worden doorgegeven. Voor het functioneren van het midden-Romeinse grensverdedigingssysteem, gekenmerkt door kleine troependepots verspreid langs de grens, was zo'n communicatiestructuur eigenlijk onmisbaar. Toch is aan de Nederlandse limes nog nooit een wachttoren aangetoond; alleen in de militaire nederzetting van Valkenburg (Z.-H.) schijnt een houten wachttoren uit de 1e eeuw te zijn opgegraven.

Waar één wachttoren is, zijn er meer. Immers, voor het functioneren van dit communicatiesysteem moesten de signaaltorens op zichtafstand van elkaar staan en dat kan bij onze overheersende weersgesteldheid toch niet meer dan een paar kilometer zijn geweest. Daarmee is het recente onderzoek in Vleuterweide een belangrijke aanvulling op onze kennis over het functioneren van de Romeinse rijksgrens in Nederland. Over hoe dat systeem zich in de 3^e eeuw ontwikkelde en onderhouden werd, is nog heel veel onbekend. We weten dat vanaf ongeveer 180 de legerkampen gedeeltelijk in steen herbouwd werden, maar het begint erop te lijken dat ook kleinere wachtposten in die ontwikkeling mee gingen. Bovendien verschaft het onderzoek in Vleuterweide ons duidelijke aanwijzingen dat het Romeinse grensverdedigingssysteem met zijn gehele infrastructuur tot het midden van de 3^e eeuw zorgvuldig werd onderhouden.

PALINGVISSEN ALS TIJDVERDRIJF

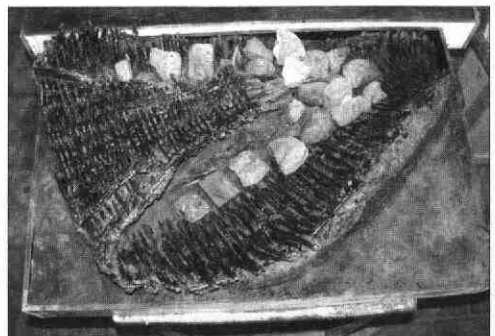
Verondersteld wordt dat wachttorens in wisseldienst werden bemand

Impressie van een wachttoren.

door ploegen van ongeveer 4 soldaten, wellicht vanuit de nabijgelegen legerkampen. Die zaten daar dan vermoedelijk een aantal dagen achtereen. Zij maalden er hun graan, zoals blijkt uit de vondst van een maalsteen, aten en sliepen er, deden ondertussen wat aan het onderhoud van hun wapenrusting, en draaiden natuurlijk hun dienstroosters. Maar vooral zullen zij zich er eindeloos hebben verveeld. Ongetwijfeld zal er veel gedobbeld zijn in die torens! Maar de rivier die voor de deur langs liep, zorgde ook voor de nodige verstrooiing.

Dat de zuidoever intensief is gebruikt, blijkt uit een aantal steigertjes, waarvan de elzenhouten palen in de bedding zijn teruggevonden. Heel bijzonder is een viertal mandvormige visfuiken, gevlochten van wilgentenen, die verspreid over het onderzoeksterrein op de bodem van de laat-2^e of 3^e-eeuwse rivier werden gevonden. Van de fuis was in alle gevallen ongeveer de onderste helft bewaard. Drie ervan zijn inmiddels geconserveerd. De lengtedoorsnede die zij tonen, laat op ideale wijze zien hoe zijn functioneerden. Aan de achterzijde kon de mand worden geopend en gevuld met aas (visresten) en verzwarend materiaal (dakpannen, keien en grote potscherven). De vis zwom naar binnen door de trechtervormige mond (de zogenaamde keel) en zat vervolgens opgesloten. Gezien de geringe breedte van de mond moeten de fuisen haast wel bestemd geweest zijn voor de palingvangst. Zo was er af toe toch nog wat te beleven op die vermaledijde wachttoren in Vleuterweide!

Mandvormige palingfuis.

Opa's ie-meel

Bij het lezen van mijn verhaaltjes en vooral die over opa, zou ik best nog wel eens graag contact met hem hebben. Er is sinds zijn dood zoveel veranderd, en dat gaat nog maar steeds door. Nu ik achter mijn computer zit en bedenk wat hier allemaal mee kan, moet het toch mogelijk zijn om met opa van gedachten te wisselen. Ik neem aan dat opa na zijn dood regelrecht naar de hemel is gegaan, daar zal men ook wel beschikken over de moderne technieken zoals wij die hier op aarde hebben.

Ik probeer het dus via e-mail en wel op de volgende manier:

opavandenberg@hemel.rk

Beste opa,

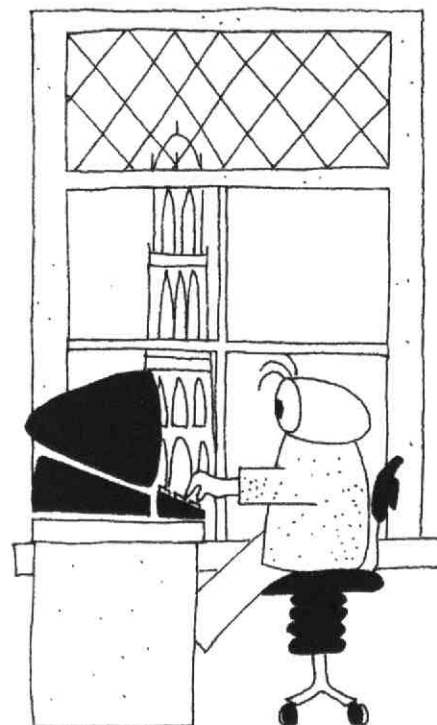
U zult wel gek opkijken als u dit bericht van mij ontvangt, maar ik heb u zoveel te vertellen over alles wat hier allemaal veranderd is. Wij wonen nog steeds in De Meern, maar het huis waar u het laatst woonde staat er niet meer, de hele Meernhoek is weggebroken, dus ook het café van Huigen en van Van Straaten. Ook de brug is na uw tijd al heel wat keren veranderd. Op uw land achter De Meern staat nu een groot restaurant "Castellum". Ook het land op de aardappelbuurt is helemaal vol gebouwd.

Ja, er is hier erg veel ruimte nodig voor het verkeer, want iedereen rijdt in een auto. Geleerden zijn al een beetje bang dat wij vandaag of morgen stikken in de uitlaatgassen. Ook de huizenbouw neemt veel grond in beslag, als het zo door gaat blijven er geen sloten en polders meer over. Natuurlijk worden er nog steeds kinderen geboren, alleen was het in uw tijd zo, dat de mensen door Gods goedheid een dochter of een zoon kregen. In deze tijd is dat anders geworden, voor God is steeds minder plaats, dus zeggen de mensen: we nemen een kind of: we zetten een kind op de wereld. En dan beslissen ze zelf wel hoe en wanneer. Ook kunnen de mensen al zelf beslissen wanneer ze dood willen, alleen kunnen ze nog niet zelf regelen wanneer ze griep krijgen. Er is hier een overvloed aan eten en drinken en bijna iedereen is wel bezig met vermageren, intussen eten, drinken en roken ze zich gek. Er is hier in De Meern bijna geen plaats meer voor koeien en die er nog zijn lijden aan de gekke koeien-ziekte.

O ja, opa, toen u met mij sprak over het stuk volkstuin dat u werd afgenomen, zei u: "De geschiedenis zal zich nog wel eens herhalen, nou, dat gebeurde al in 1940 maar daar praat ik nu liever niet over". Waarschijnlijk weet u ook wel dat in 1954 de gemeente Veldhuizen ophield te bestaan omdat die werd ingelijfd bij Vleuten. Wij waren het daar helemaal niet mee eens, maar alles is toch prima verlopen.

Nu is het hele gebied bij ons, Utrechts grondgebied geworden. Ik stuur hierbij maar wat krantenknipsels, anders kunt u het misschien niet geloven. Het is allemaal een beetje somber opa, maar we maken er toch maar het beste van.

Er zijn ook hele mooie dingen gebeurd natuurlijk, inmiddels ben ik zelf ook opa van maar liefst tien kleinkinderen geworden. Iedereen heeft nu heel veel vrije tijd. De meeste mensen werken niet op zaterdag en hebben dus maar liefst twee dagen achter elkaar vrij. Ziektes waar men vroeger aan dood ging worden nu met een pilletje opgelost. Arbeiders bestaan niet meer, dat zijn nu allemaal 'medewerkers' geworden. U was

vroeger nog wel eens boerenknecht, tegenwoordig heten zulke knechten 'agrarisch assistent'. Het beroep werkster heet nu 'interieurverzorgster'. Zo zijn er dingen ten goede maar ook ten kwade veranderd.

U voorspelde wel eens dat, als de mensen zo doorgaan, we allemaal naar de maan gaan, nou volgens mij krijgt u gelijk, er zijn al een paar mensen naar de maan gegaan, de rest zal echt wel een keer volgen. Maak u maar niet ongerust over ons opa, als dit bericht goed is overgekomen schrijf ik u nog wel een keer.

De Meern, juni 2001
Theo van den Berg

Illustratie;
Barbara Gravendeel

HISTORISCHE VERENIGING
VLEUTEN-DE MEERN-HAARZUILENS

Tijdschrift van de Historische Vereniging
Vleuten, De Meern, Haarzuilens.
Verschijnt 4 keer per jaar. ISSN 0928/4893
21e jaargang no. 3 september 2001

De vereniging is ingeschreven in het
verenigingsregister van de KvK Utrecht
eo. onder nummer 40479360

Correspondentieadres

Dorpsstraat 1 3451 BH Vleuten
<http://come.to/histvervdm>

Dagelijks bestuur

Dr. Ir. P.K. Schenk / voorzitter
Telefoon 030 - 6774915

F.C.G.M. Besouw / secretaris

Telefoon 030 - 6773000

R.W. Pouw / penningmeester

Telefoon 030 - 6772590

Ereleden

Mevr. Prof. Dr. C. Isings / Soest
Dr. D.W. Gravendeel / Laag Keppel
A.J. van Zoeren / Vleuten

Gebouwen

Vleuten Broederschapshuisjes,
(Documentatiecentrum)
Dorpsstraat 1
030 - 6774222

De Meern Het Kabinet

Contributie (inclusief tijdschrift)

f 35.00 per jaar, per post f 13.00 extra

Losse nummers tijdschrift:

f 10.00 leden / f 12.50 niet-leden

Bankrelaties

Rabobank Vleuten, rek. 36.75.17.574

Postbank, rek. 2689200

Redactiecommissie

H.E.J. van Essen, J.H.P. Heesters,
W.H. de Heus

Mauritslaan 17, 3454 XP De Meern

Telefoon 030 - 6662992

Ontwerp omslag

Peter de Vries

Ontwerp binnenwerk

Frank Moed

Druk

Jan Evers / De Meern

Van de voorzitter

Nog even en de € is van ons allemaal. Heeft u ook al dat gevoel? Alles om ons heen wordt groter, dorpen worden opgeslokt door steden, landen gaan samen in unies die werelddelen omvatten en zo wordt de wereld steeds kleiner. Veel van wat ons vertrouwd was gaat verloren en ook de gulden houdt geen stand. De moderne mens heeft soms het gevoel te worden vormalen tussen de molenstenen van economische, politieke en bureaucratische machten. De ontwikkeling is overigens niet alleen maar negatief. Het boeiende verhaal van de Utrechtse burgeroorlog in de voorgaande nummers doet ons beseffen dat ooit in onze omgeving toestanden heersten die hier en nu onvoorstelbaar zijn. En dichterbij huis, het is nu ondenkbaar dat Duitsland en Frankrijk elkaar naar de keel vliegen en in die strijd de hele wereld meeslepen zoals in de laatste 100 jaar tweemaal is gebeurd *).

Naast of tegenover de geschetste ontwikkeling naar groter, machtiger en (soms) beter kunnen we een streven waarnemen naar kleinschaligheid. Mensen zoeken naar een plek waar ze zich thuis kunnen voelen, waar de dingen bekend, overzichtelijk en vertrouwd zijn. Ze vinden dat in familie- en vriendenkring, in wijk en buurt, in kerk en vereniging, in hobby- en sportclubs. Steeds meer zijn we er ons van bewust geworden dat de geschiedenis, het cultureel erfgoed, daarbij niet valt weg te denken. Met afschuw vernamen we destijds hoe Ceausescu prachtige monumenten in Boekarest met de grond gelijk maakte, of hoe de Tallibaan 1000 jaar oude beelden vernietigde. Misdadig! In zo'n wereld kun je toch niet leven!

Het voorgaande brengt ons bij de rol van historische genootschappen, die bijna overal in het land een eigen bijdrage leveren aan dat streven naar een eigen plekje, dat zijn wortels heeft in het verleden en open staat naar het heden en de toekomst. Ook onze vereniging staat daarvoor. En we doen dat niet alleen. We worden daarbij gedragen door een groot aantal leden en vrijwilligers. Bovendien, waar nodig, vallen we terug op instanties met grotere deskundigheid, zoals bijvoorbeeld de Rijksdienst Monumentenzorg, archiefdiensten, Heemschut en Oud Utrecht.

Zo willen we de geschiedenis bewaren en toegankelijk maken in tijdschrift en documentatiecentrum, door exposities en het klein maar boeiend wijkmuseum. Zo streefden en streven we naar behoud en herstel van Groenedijk (niet helemaal gelukt jammer genoeg) en Joostenlaan, van oude dorpskern en een bijzondere druivenserre, kortom voor alles wat onze woonplaats uniek en waardevol maakt. Met uw hulp zullen we ook in de komende jaren daarvoor staan: kijken naar het verleden met het oog op de toekomst.

P.K. Schenk

*) Op dinsdagmiddag 11 september, kort voor deze tekst zou worden gedrukt, veranderde de wereld: het onvoorstelbare bleek opeens onwerkelijk dichtbij; we kunnen slechts hopen en vertrouwen dat de krachten van recht en rede toch zullen overwinnen.

Inhoud

	blz.
Van de voorzitter	53
Verenigingsberichten en bezoek De Ham	54
Het zandpad tussen Utrecht en Harmelen	55
De Kapel aan De Meern	59
Schatkamer Leidsche Rijn (2)	63
Transformatie (9)	68
Onze straatnamen, oorsprong en betekenis (11)	71
Het Kabelhokkie	74

Verenigingsberichten

RECTIFICATIE

In ons tijdschrift nr. 2 juni 2001 op bladzijde 28 bij verenigingsberichten onder *wijzigingen in bestuur* staat abusievelijk vermeldt mevrouw N. de Rooij-Goes, dit moet zijn mevrouw P.J. de Rooij-Goes, en de heer P. de Rooij, dit moet zijn de heer P.G. de Rooij.

OVERGANG NAAR DE EURO

In het kader van de overgang naar de Euro per 1-1-2002 is door de Algemene Vergadering van 24-4-2001 besloten de contributie voor het jaar 2002 vast te stellen op € 16,-. Bij toezending van het tijdschrift per post komt hier € 6,- bij voor verzendkosten.

In verband hiermee verzoeken wij de leden geen contributiebetalingen te doen vóór 1-1-2002.

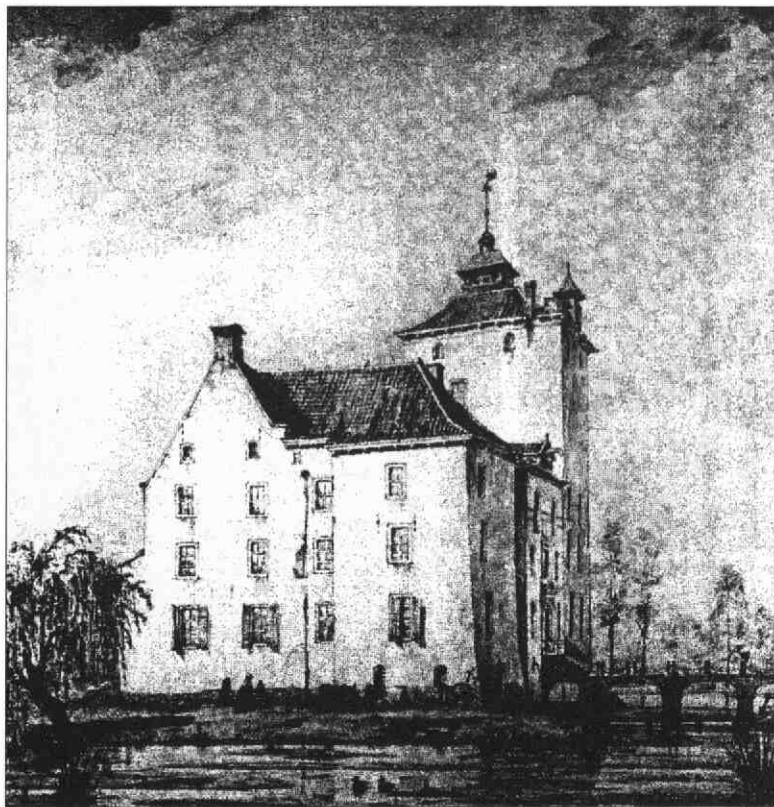
BEZOEK KASTEEL DE HAM VOOR ONZE LEDEN

Abusievelijk staat in ons vorige nummer een verkeerde datum vermeldt, hiervoor onze excuses. De juiste datum is zaterdag 13 oktober a.s. De bezoekers die reeds besproken hebben verzoeken wij op tijd aanwezig te zijn i.v.m. de tijdsduur per rondleiding (max. 1 uur).

De start zal strikt op tijd zijn.

Als het enigszins kan raden wij u aan per fiets te komen i.v.m. de beperkte parkeerruimte.

De toegang is uitsluitend op vertoon van uw bespreekkaartje.

Kasteel Den Ham omstreeks 1865, aquarel van B.J. van Hove (1790-180).

OPENINGSTIJDEN VAN ONZE GEBOUWEN

DOCUMENTATIECENTRUM in de Broederschapshuisjes, Dorpsstraat 1, Vleuten: Maandag en dinsdag van 14.00 - 17.00 uur en donderdag van 19.30 - 22.00 uur.

Gelegenheid tot raadpleging van de bibliotheek en inzage van de vele documentatieverzamelingen.

Op andere tijden bezoek mogelijk na afspraak met de heer J.W.Schoonderwoerd, tel. 030-6661462.

HET KABINET, Zandweg 147b, De Meern.

Geen vaste openingstijden.

Gelegenheid tot bezichtiging van onze exposities over archeologie (o.a. Romeinse opgravingsvondsten), ridderhofsteden, oude gereedschappen en werktuigen en de huishoudelijke gebruiksvoorwerpen.

Bezoek mogelijk na afspraak met de heer H.E.J. van Essen, tel. 030-6662992.

MEDEWERKERS/BEZORGERS GEVRAAGD

Zowel de vereniging als het verspreidingsgebied zijn "groter" gegroeid. Heeft u in de laatste week van elk kwartaal een aantal uurtjes beschikbaar? Dan bent u mogelijk de persoon die onze vereniging zoekt ter versterking van de bezorgers van ons tijdschrift. Wie duft !!

Heeft u anderszins belangstelling bijvoorbeeld met betrekking tot documenteren het inrichten van tentoonstelling of u wilt op een andere wijze uw steentje bijdragen kom dan eens praten. Op maandag- en dinsdagmiddag of op de donderdagavond in de Broederschapshuisjes bent u welkom!

JUBILEUMGESCHENK

In het kader van ons 20-jarig jubileum krijgen alle leden van onze vereniging gratis een register aangereikt. Hierin staan alle artikelen vermeldt van de afgelopen 20 jaar. Wij wijzen u erop dat alle oude nummers nog te bestellen zijn.

NIEUWE LEDEN (van 2-6-2001 t/m 31-8-2001)

1534	H. Noltjes	Vleuten
1535	G. de Gier	De Meern
1536	J.H.J. van Engelen	Harmelen
1537	Tulip Travel	Vleuten
1538	G.S. Jansen	Utrecht
1539	J.H. Hamminga	Vleuten
1540	Mw. C.T. Keijzer v.d. Voort	Vleuten

DE SCHIPPER WEEGDE MET DE KLOET

Het zandpad tussen Utrecht en Harmelen

In de zeventiende eeuw waren de wegen in het agrarische deel van het West-Utrechtse platteland zonder uitzondering onverharde kleiwegen. De bovenlaag daarvan bestond uit klei of kleiachtige grond.

Deze wegen waren in natte perioden slecht of niet berijdbaar en nagenoeg onbegaanbaar. Deze laatste omstandigheid vormde in een tijd, toen de gewone man en de gewone vrouw zich hoofdzakelijk te voet verplaatsten naar onder andere de markten in de steden en de kerken en scholen in de grotere dorpen, een groot bezwaar. In het West-Utrechtse poldergebied deden verschillende polderkaden weliswaar ook dienst als voetpad, maar daaraan kleefde hetzelfde bezwaar.

Niet alleen de voetgangers – toendertijd ‘passanten’ genoemd – ondervonden veel last van de slechte wegen, ook de schippers die hun schuiten vanaf de wal aan een lijn voorttrokken of met een kloet (vaarboom) weegden (voortduwden) hadden het in de herfst en de winter moeilijk. De behoefte aan permanent bruikbare voetverbindingen werd bij de toenemende welvaart steeds groter.

AANLEG VAN HET ZANDPAD TUSSEN UTRECHT EN HARMELLEN

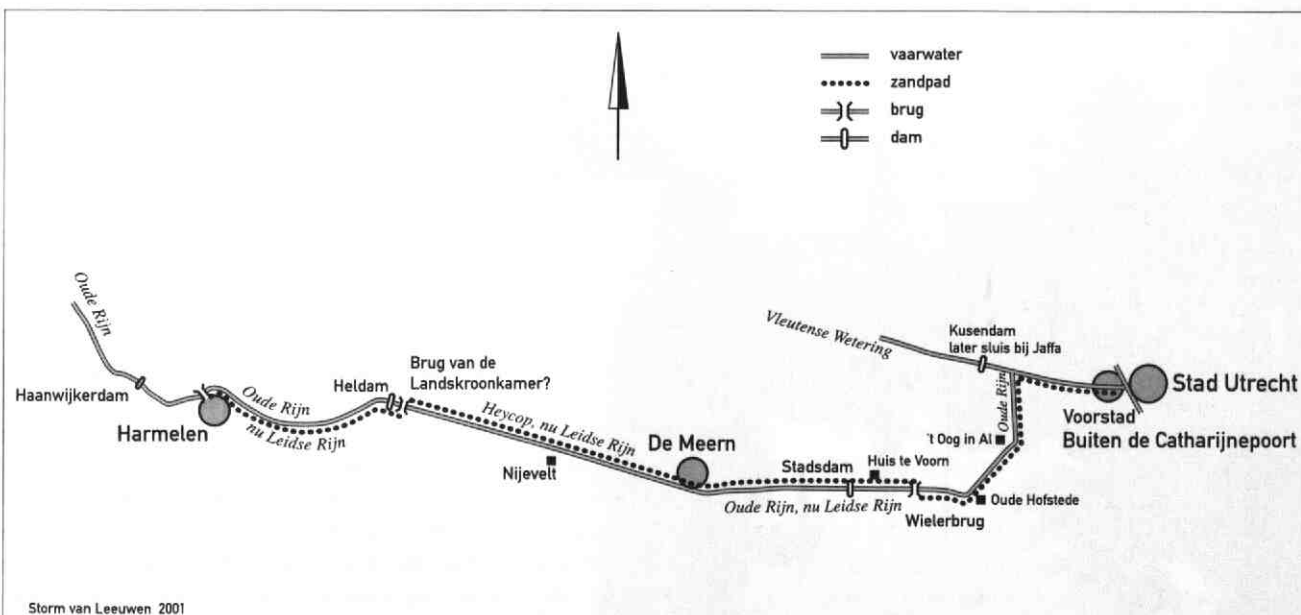
In 1604 stelden de Staten van Utrecht tijdens een ingrijpende verbetering van de Oude Rijn als vaarweg aan de stad Utrecht voor om op hun gezamenlijke kosten een voetzandpad tussen Utrecht en Harmelen aan te leggen. Onder Oude Rijn verstond men toendertijd het vaarwater tussen de Vleutensewetering en de tegenwoordige Leidse Rijn bij Oog in Al, alsmede de Leidse Rijn tussen Oog in Al en Harmelen. In Harmelen lag de grens tussen de toenmalige provincies Utrecht en Holland. De zuidelijke oever van de Oude Rijn tussen de brug in Harmelen en de Haanwijkerdam was Utrechts gebied, de noordelijke oever lag in Holland.

De vroedschap van Utrecht kon zich met het voorstel van de Staten verenigen, het zandpad werd nog in hetzelfde jaar aangelegd. Het begon in de voorstad Buiten de Catharijnepoort (gewoonlijk afgekort tot Buiten Catharijne) en liep eerst langs de zuidzijde van de Vleutensewetering in westelijke richting tot iets voor de latere

Jaffasluis, boog dan zuidwaarts langs het nog steeds Oude Rijn geheten vaarwater naar de tegenwoordige Leidse Rijn bij Oog in Al en volgde deze via de Stadsdam bij het huis te Voorn, langs het dorp De Meern en langs de Heldam naar de brug in Harmelen. (zie afb. 1)

De op de bovengrond rustende zandlaag kreeg een bovenbreedte van vijf voet (ca. 1,50 m) en een dikte van een halve voet (ca. 15 cm). Het zand bestond uit grof rivierzand, dat in de Lek in kleine schuitjes opgebaggerd en over het water naar het werk vervoerd werd.

In de desbetreffende ordonnantie (voorschrift tevens machtiging) van de Staten van

Afb. 1. Het zandpad van 1604 tussen Utrecht en Harmelen. Dit zandpad begon in de voorstad Buiten Catharijne en eindigde bij de brug in Harmelen, waar de provinciale grens toen lag. Het mocht oorspronkelijk alleen te voet worden gebruikt en was bestemd voor voetgangers en voor schippers die hun schuiten vanaf de wal voorttrokken of voortduwden. Bij de aanleg was de breedte vijf voet, na 1625 acht voet. De Stadsdam en de Heldam werden respectievelijk in 1640 en 1643 voorzien van schutsluizen. Mogelijk zijn toen tevens de daarbij gelegen bruggen gebouwd. Voor die tijd gebruikte men waarschijnlijk de Wielerbrug ten oosten van de Stadsdam en de brug van de Landskroonkamer ten oosten van de Heldam om de andere oever te bereiken. Deze oude toestand is op het kaartje aangegeven.

Heldamsluis tussen De Meern en Harmelen, gezien vanuit het oosten. Links op de voorgrond de Leidse Rijn (de vroegere Oude Rijn, ook wel Heycop genoemd), rechts de Zandweg die in de plaats van het voormalige zand- en jaagpad Utrecht - Harmelen - Woerden Q- Leiden was gekomen. In de Zandweg ligt de vroegere brug over de Heycop, die hier naar het noorden afloeg in de richting van Kockengen. Links aan de overkant van het water de voormalige sluiswachterswoning, toendertijd een café; geheel rechts de latere sluiswachterswoning. Foto auteur 1958.

Het dorp Harmelen, gezien vanuit het westen. Links op de voorgrond de Leidse Rijn (de vroegere Oude Rijn) tussen het dorp en de Haanwijkerdamsluis. Links aan de overkant van het water het voormalige zand- en jaagpad tussen Harmelen en Woerden. Foto auteur 1958.

Utrecht was uitdrukkelijk bepaald, dat dit zandpad uitsluitend te voet mocht worden gebruikt. Om te voorkomen, dat het illegaal werd bereiden met paarden of wagens, bracht men glinten (hekken) en palen ter afscheiding van de eventueel ernaast lopende rijweg aan. Langs het stuk tussen de Heldam en Harmelen, dat gedeeltelijk over uiterdijken kwam te lopen, groef men greppels.

Dit zandpad vormde voor voetgangers en voor schippers een belangrijke oost-westverbinding met de stad Utrecht. Dit was vooral het geval, toen het heemraadschap van Woerden het zandpad vanaf Harmelen met subsidie van de Staten van Holland in 1607 doortrok naar Woerden. Dit verlengde pad kreeg echter geen breedte van vijf, maar van drie voet.

ONDERHOUD EN SCHOUD VAN HET ZANDPAD

Een belangrijk punt vormden de regelingen voor het onderhoud en voor de schouw (periodieke inspectie) van het zandpad. Dit gold zowel voor de organen die het zandpad beheerden als voor de plattelandsbewoners, die het gerechtsgewijs in goede staat moesten houden. De belanghebbende gerechten waren door de Staten aangewezen als onderhoudsplichtig. Dit waren niet alleen de gerechten in de onmiddellijke nabijheid van het zandpad, maar ook verderaf gelegen Utrechtse gerechten ten westen van Woerden.

Op verzoek van dijkgraaf en heemraden van Woerden werden de inwoners van de meest westelijk gelegen gerechten Zegveld met Zegveldebroek, de Lange Ruigeweide en 's-Gravesloot 'uit goede nabuurschap' door de Staten van Utrecht belast met het onderhoud van een klein deel van het zandpad Harmelen - Woerden in Hollands gebied. Zij werden gelijktijdig ontheven van het onderhoud van het zandpad Utrecht - Harmelen.

Ten behoeve van het onderhoud werd het zandpad zogenaamd verhoefslaagd, dat wil zeggen: in slagen of vakken verdeeld. De lengte van elk slag werd vastgesteld aan de hand van de oppervlakte van het gerecht, waaraan het in onderhoud was toegewezen.

Gewoonlijk besteedden de gerechten hun slag openbaar aan; de kosten berekende men door aan de inwoners. Een voorbeeld is het volgende.

In 1607, kort voor de najaarsschouw, besteedden de gerechten Vleuten en Themaat hun gezamenlijke slag ter lengte van 250 roeden (een roede = ca. 3,76 m) aan om dit te bezanden en de laagten aan te

vullen. De langs het zandpad aanwezige palen en glinten bleven buiten het bestek. Het werk werd aangenomen door Sander Cornelissen in De Meern voor twintig gulden.

Een bijzondere regeling was van toepassing op de zogenaamde bomen. Dit waren (en zijn nog steeds) smalle voetbruggetjes over sloten en greppels, gemaakt van een boomstam. Voor het onderhavige zandpad moest de boom aan de bovenzijde zijn afgevlakt ter breedte van tenminste tien duim (ca. 25 cm) en van een leuning worden voorzien. De gebruiker van de grond, waarover het zandpad liep, was verplicht deze bomen aan te brengen op de slootkruisingen en in goede staat te houden. Men mocht ook een stevige plank met de voorgescreven breedte neerleggen. Dergelijke situaties deden zich onder andere voor op het stuk zandpad langs de Vleutensewetering in de Hogeweide.

Wanneer de grondgebruiker na een aanzegging door het schouwoerende college in gebreke was gebleven om de afgekeurde boom en leuning te herstellen, gebeurde dit door de kameraar (de technisch opzichter en beheerder van de geldmiddelen van het zandpad). De kosten werden 'met de derde penning meer', d.w.z. verhoogd met 50%, in rekening gebracht van de overtreder of zonodig van diens landheer.

Deze regeling gold niet voor hoge voetbruggen over bevaarbare wateren, die hoge bomen of kwakels werden genoemd. Deze werden in stand gehouden door de desbetreffende gerechten, evenals de glinten en palen langs het zandpad. Voor zover bekend, is slechts éénmaal sprake geweest van de bouw van een hogeboom of kwakel in samenhang met het zandpad tussen Utrecht en Harmelen, namelijk kort na 1650. Ten behoeve van de schippers zou een kwakel worden gebouwd over de Vleutensewetering bij de aftakking (de zogenaamde Kromte) van de Oude Rijn ten oosten van Jaffa. Mogelijk was deze verbinding bedoeld om de Vleutenseweg te kunnen gebruiken als trekpad, omdat het zandpad langs de zuidzijde van de wetering door de begroeiing langs de waterkant minder goed bruikbaar was. Of deze kwakel inderdaad werd gebouwd, is niet zeker.

De schouw en eventuele naschouw vonden tweemaal per jaar plaats en werden gevoerd door twee leden van Gedeputeerde Staten, één van de burgemeesters van de stad Utrecht en de ambachtsheer van Harmelen. Ook de kameraar was daarbij aanwezig, onder andere om aantekeningen te maken van de afgekeurde slagen.

VERBREIDING VAN HET ZANDPAD

Het zandpad was niet alleen voor de streek van belang, het deed ook dienst als verbinding met Holland voor postiljons. Met het oog op de oorlogstoestand verzocht prins Maurits in 1625 dringend aan de Staten van Utrecht het zandpad langs de Oude Rijn geschikt te maken voor het berijden met paarden gedurende de gehele winterperiode. Bij een eventuele invasie van de vijand konden dan berichten spoedig worden overgebracht. Een soortgelijk verzoek hadden de Staten van Holland reeds twee jaren eerder gekregen.

Naar aanleiding van dit verzoek ordonneerden de Staten van Utrecht nog in 1625 het zandpad van vijf voet te verbreden tot acht voet en de bruggen daarbij aan te passen. De verbreding tussen de stad Utrecht en de Stadsdam (waarbij men tussen de voorstad Buiten Catharijne en de Oude Hofstede bij de herberg 't Hommeltje een korter tracé volgde) zou door de stad Utrecht worden uitgevoerd. De hoefslagplichtige gerechten moesten het gedeelte tussen de Stadsdam en Harmelen verbreden en blijven onderhouden.

Deze maatregel was niet te vroeg genomen: in 1629 vielen de Spaanse troepen de Veluwe binnen en namen vervolgens de stad Amersfoort in. De bezetting daarvan duurde slechts kort: nog in hetzelfde jaar verlieten de vijandelijke troepen deze stad en daarna ook de Veluwe.

In de ordonnantie van 1625 kwam de oude bepaling, dat niemand het zandpad te paard mocht berijden, te vervallen. Het verbod bleef gehandhaafd voor aangestaarte paarden (aanstaarten = de kop van een volgend paard aan de staart van het voorgaande paard vastmaken).

Deze ordonnantie werd in 1682 herzien en aangevuld. De belangrijkste wijziging was, dat niemand met wagens of andere rij- en voertuigen op het verbrede zandpad mocht rijden met uitzondering van de prins van Oranje met zijn gevolg en bedienden. De verbodsbepaling gold evenmin voor landbouwers, die tijdens de oogstwerkzaamheden op hun land aan de overzijde van de Oude Rijn moesten wezen. Ook degenen die in het bezit waren van een schriftelijke vergunning mochten het zandpad als rijweg gebruiken. Tot de vergunninghouders behoorden onder anderen de eigenaren van de ridderhofsteden Bottesteyn, Den Engh en Vleuten.

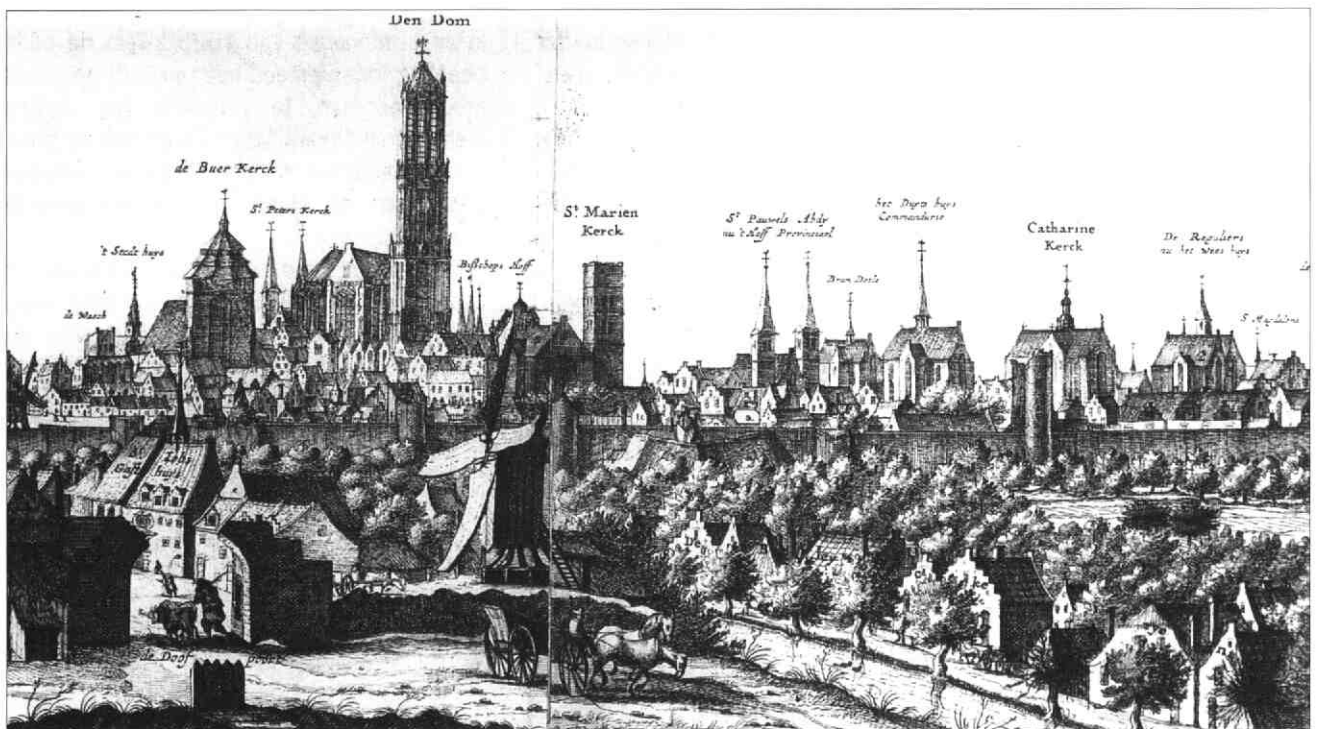
HET LEIDSE JAAGPAD

Inmiddels had het zandpad een meer uitgebreide bestemming gekregen. In 1661 kwamen de steden Utrecht, Woerden en Leiden overeen voor gezamenlijke rekening een geheel nieuwe trekvaart te graven en daarlangs een jaagpad aan te leggen. Door tegenwerking van een aantal Hollandse steden, waaronder Gouda, weigerden de Staten van Holland het nodige octrooi (machtiging) te verlenen, zodat het project niet van de grond kwam.

Twee jaren later werd besloten geen nieuwe vaarweg te graven, maar de Oude Rijn daarvoor in te richten. De grond voor de aanleg van een jaagpad langs de Oude Rijn in Hollands gebied kon door het ontbreken van een octrooi niet worden onteigend. Dankzij de tussenkomst van dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland gelukte het de drie steden de grond op basis van vrijwilligheid te verwerven.

In de provincie Utrecht diende de Oude Rijn op sommige plaatsen met twee roeden te worden verbreed; het bestaande zandpad ter breedte van 8 voet kon worden gehandhaafd als toekomstig jaagpad. Met het oog op de verbreding van het vaarwater moest het pad plaatselijk worden verlegd.

De Staten van Utrecht verleenden in 1664 een octrooi voor de verbreding van de Oude Rijn en de verlegging van het zandpad. De benodigde gronden konden naar verkiezing worden onteigend of in gebruik worden genomen tegen betaling van schadevergoedingen aan de grondeigenaren en grondgebruikers. Uit latere bronnen blijkt, dat de vennoot-

Afb. 2. De voorstad Buiten de Catharijnepoort of Buiten Catharijne, gezien vanuit het westen. Gravure van Steven van Lamsweerde (detail) (1657). Op de voorgrond de Vleutenseweg (toen Vleutensedijk, ook wel Stadsdijk geheten) en daarlangs de Vleutensewetering. Aan de overzijde van het water het in 1604 aangelegde zandpad tussen Utrecht en Harmelen met knotwilgen langs de oever. Links de gehavende Doofpoort die vanwege de vele blekerijen in deze omgeving ook wel Bleijkpoort werd genoemd; dit was een zogenaamde buitenpoort, waarmee men oudtijds de voorstad 's avonds en 's nachts kon afsluiten. Rechts daarvan de korenmolen de Kat, ook wel de Achtermolen genoemd. Foto Het Utrechts Archief, Topografische Atlas Ba 50 (A-B).

schap van de drie steden de gronden alleen in gebruik nam, zodat kon worden volstaan met het uitkeren van schadevergoedingen.

Op aandringen van de steden Leiden en Woerden trok de stad Utrecht de Oude Rijn en het jaagpad vanaf het (toen nog niet gebouwde) huis Oog in Al door naar het latere Leidseveer. Men behoefde daarna niet meer te varen via de Vleutensewetering (de zogenaamde Oude Leidsevaart). Het nieuwe stuk vaarwater kreeg de naam Nieuwe Leidsevaart en heet nu Leidse Rijn. Het jaagpad in het gebied van de stad Utrecht is nu de Leidseweg (afb. 2).

In de ordonnantie van 1664 was tevens bepaald, dat de vennootschap ter bestrijding van de jaarlijkse kosten van de onderneming voor het gebruik van het jaagpad een tol mocht heffen, padgeld genoemd. Deze tol kon worden geheven van alle personen, die werden vervoerd in door paarden getrokken vaartuigen. De schippers en schippersknechten waren daarvan vrijgesteld.

De nieuwe situatie bracht geen verandering teweeg in de bestaande onderhoudsregeling en de schouw van het zandpad. Dit betekende, dat de hoefslagplichtige gerechten en enige particulieren het jaagpad moesten blijven onderhouden. De inwoners van deze gerechten behoeften geen padgeld te betalen.

Zoals gezegd, werd de ordonnantie van 1625 in 1682 herzien, maar deze was grotendeels een herhaling van de oude ordonnantie. Ondanks de daarin opgenomen verbodsbepalingen werd het jaagpad illegaal bereden door geladen wagens bij bevroren vaarwater. Bovendien traptten de jaagpaarden de langs de Oude Rijn gelegen kanten van het jaagpad af en kalfden de oevers af door de golfslag van voorbijvarende schepen. De kanten en de oevers moesten de gehoefslaagden van het zandpad onderhouden.

In 1775 kwamen de eigenaren en gebruikers van de gronden onder Vleuten en De Meern in het kapittelhuis van Oudmunster te Utrecht bijeen om te beraadslagen over te nemen maatregelen, om het misbruik van het zandpad te voorkomen. Deze protestvergadering sorteerde

effect. Twee jaren later vaardigden de Staten van Utrecht een ordonnantie uit, waarin grotendeels werd tegemoetgekomen aan de bezwaren van de onderhoudsplichtigen.

BESLUIT

Het onderhoud van het jaagpad en wat daarmee samenhang werd in de 19e eeuw 'geruisloos' overgenomen door het genootschap van de drie steden. Omdat de exploitatie van het jaagpad op den duur geen batig saldo meer opleverde, werd de overeenkomst van 1663 tussen de drie steden in 1884 ontbonden. Dit betekende ook het einde van het acht voet brede zandpad tussen Utrecht en Harmelen. Alleen de naam van de Zandweg in De Meern herinnert ons nog aan de oude toestand.

Literatuur en bronnen:

J.A. Storm van Leeuwen, 'Utrechtse zandpaden in de zeventiende eeuw, in het bijzonder het zandpad tussen Utrecht en Harmelen' in: *Jaarboek Oud-Utrecht 2000*, p. 5 t/m 51. Van dat artikel zijn in de onderhavige bijdrage enige korte gedeelten van de tekst overgenomen.

EEN RAMP IN LANGERAK: BOERDERIJ DOOR BRAND VERWOEST

Schatkamer Leidsche Rijn (2)

Het is al weer enige tijd geleden dat in Langerak de eerste sleutel aan de nieuwe bewoners van de Leidsche Rijn is overhandigd. Dat er ver voor deze nieuwe bewoners mensen gewoond hebben in dit gebied, is bij de lezers van het blad van de Historische Vereniging bekend. Tijdens het archeologisch onderzoek dat voorafgaand aan de bouw van Langerak heeft plaatsgevonden, is echter weer wat meer bekend geworden over deze vroegere bewoners. In de smalle strook tussen de Leidsche Rijn en de Groenedijk zijn vijf grote en kleine archeologische projecten uitgevoerd. In dit deel van de Leidsche Rijn was bij de RAAP kartering aan het begin van de jaren negentig onder andere een nederzetting uit de Romeinse tijd aangetroffen. Het eerste proefonderzoek was er dan ook op gericht de omvang van deze nederzetting vast te stellen. Vervolgens heeft op uitgebreide schaal archeologisch onderzoek plaatsgevonden, waarbij een aantal vondsten is gedaan die in dit artikel worden besproken.

DE EERSTE SCHEP IN DE GROND

19 maart 1997 was zowel voor de archeologen van de Leidsche Rijn als voor de bewoners langs de Groenedijk een bijzonder moment. In de vroege morgen kwam een colonne van groot en zwaar bouwverkeer over de Groenedijk aan rijden om in een maïsakker te beginnen met het archeologisch onderzoek. Voor veel bewoners langs deze oude weg was dit één van de eerste confrontaties met de grote verandering die vanaf dat moment zou gaan plaatsvinden in het voor hun zo vertrouwde gebied tussen het Amsterdam Rijn kanaal en de gemeente grens van

Vleuten-De Meern.

DE OPGRAVING VAN EEN NEDERZETTING UIT DE TWEEDE EEUW

Nadat bij het proefonderzoek de omvang van de nederzetting was vastgesteld, werd op 28 april 1997 begonnen met de opgraving.

Aan beide zijden van de tegenwoordige Gouderaklaan werd een omvangrijk areaal

Luchtfoto van Langerak met in het midden de opgraving in volle gang. Op de foto zijn tevens de brede vletsloten te zien die in het stedenbouwkundig plan van Langerak zijn opgenomen. De foto is gemaakt door de fotodienst van de gemeente Utrecht.

opgegraven. Het terrein bleek door afkleien of afvletten dermate zwaar verstoord dat alleen de diepere sporen, zoals greppels en afvalkuilen, bewaard waren gebleven. Bij deze opgraving zijn, op een klein gebouwtje na (mogelijk een graanopslagplaats of horreum), geen duidelijke plattegronden tevoorschijn gekomen. De hoeveelheid inheems (lokaal met de hand vervaardigd aardewerk) en Romeins aardewerk en ander nederzettingsafval die werd aangetroffen, laat echter zien dat hier wel degelijk sprake is geweest van een wat langer bewoonde plek.

Een belangrijk deel van het archeologisch werk bestond bij deze opgraving uit het, met behulp van een graafmachine, volgen van greppels. Greppels werden gebruikt om een nederzetting in te delen of als erf of akker grens te functioneren. Naast deze wat meer symbolische functie waren greppels noodzakelijk voor de afvoer van het regenwater.

In dit artikel zal ik echter niet uitgebreid ingaan op de vorm van de nederzetting maar zal me richten op de beschrijving van enkele vondsten en vondstgroepen die daar zijn aangetroffen.

DE RELATIE TUSSEN DE INHEEMSE BEVOLKING EN ROMEINSE SOLDATEN

De aangetroffen nederzetting lag op enige honderden meters ten oosten van het Romeinse grensfort van De Meern. De oude bewoners van Langerak hadden, gezien het voorkomen van een grote hoeveelheid geïmporteerd Romeins aardewerk naast het gewone lokaal gefabriceerde aardewerk, intensief contact met de 500 in het castellum gele-

aantal nederzettingen ten zuiden van de Romeinse grens of limes sterk toe. De hooggelegen stroomruggronden van de Rijn bleken namelijk uitstekende grond voor akkerbouw en veeteelt. In ruil voor bijvoorbeeld vlees en graan kwamen de mensen in het bezit van Romeinse producten zoals aardewerk, glas en sieraden. Over het algemeen worden juist deze niet-vergankelijke producten bij een opgraving teruggevonden.

Wanneer het toch wordt aangetroffen, is er iets bijzonders aan de hand. Dat is het geval wanneer het materiaal onder het grondwaterpeil ligt waardoor het van zuurstof is afgesloten, of als het, zoals in Langerak het geval bleek, verbrand of verkoold is.

VERBRAND GRAAN

Tijdens de opgraving in Langerak werden bij het bekijken van de archeologische sporen (greppels) vreemde zwarte puntjes waargenomen. Bij een nadere bestudering bleek het om verbrande graankorrels te gaan. En dat het niet om een handjevol korrels ging, werd

Romeins en inheems aardewerk, slijpstenen en verbrand graan. Het inheemse aardewerk is met de hand gemaakt en het Romeinse aardewerk is met behulp van een draaischijf gefabriceerd.

gerde soldaten. De soldaten hadden natuurlijk voedsel nodig. Voor een deel werd dit voedsel geïmporteerd (zoals wijn en olijfolie) en voor een deel werd het verbouwd in de omgeving van het fort. De aanwezigheid van de soldaten zorgde daarom voor een economische 'boom' in de ruime omgeving van het fort. Met name in de tweede eeuw nam het

al snel duidelijk toen we de sporen verder uitdiepten: in een aantal greppels bleek een dikke laag verkoold graan vermengd met houtskool te liggen. Daartussen lagen grote grijze voorraadpotten die duidelijk door

Het duidelijk door brand aangetaste aardewerk in een greppel met verbrand graan.

brand waren aangetast. Was hier een opslagplaats met graan in brand gevlogen, waarna de verkoolde resten in greppels waren geschoven? Om een beter inzicht te krijgen over het soort graan en over wat er zich daar kan hebben afgespeeld, zijn alle greppels bemonsterd en voor onderzoek opgestuurd naar BIAx, een Onderzoeks- en Adviesbureau voor Biologische Archeologie en Landschapsreconstructie. Dit bureau is gespecialiseerd in de analyse van biologisch archeologisch materiaal.

DE RESULTATEN VAN HET ONDERZOEK NAAR DE VERKOOLDE ZADEN EN VRUCHTEN

Een dergelijk onderzoek is belangrijk want het geeft de archeoloog de kans een beeld te krijgen van wat zich op en rond de nederzetting heeft afgespeeld. Allereerst was het mogelijk de soorten graan vast te stel-

len. Het bleek om emmertarwe en bedekte gerst te gaan. Daarnaast werd een kleine hoeveelheid haver aangetroffen. Bij de analyse van het verkoolde materiaal is ook kaf gevonden. Het is daarom aannemelijk dat het graan nog geheel of gedeeltelijk in het kaf verpakt zat toen het verkoolde. Opvallend is dat er weinig zaden van wilde planten aanwezig waren. De afwezigheid van dit soort vervuiling duidt op een voorraad consumptiegraan. Na het oogsten werden de niet eetbare delen van het graan verwijderd waarna het graan met het kaf werd opgeslagen. Het kaf bood dan enige bescherming tegen vraat- en schimmelaantasting.

Doordat op een aantal plaatsen monsters zijn genomen, kon worden vastgesteld dat er verschillende partijen graan waren opgeslagen. In een aantal monsters is vooral gerst aangetroffen terwijl in andere vooral emmertarwe werd gevonden. Vermoedelijk is een hele voorraad graan in een keer verbrand en waren de verschillende graansoorten apart opgeslagen.

DE RESULTATEN VAN HET ONDERZOEK NAAR HET HOUTSKOOL

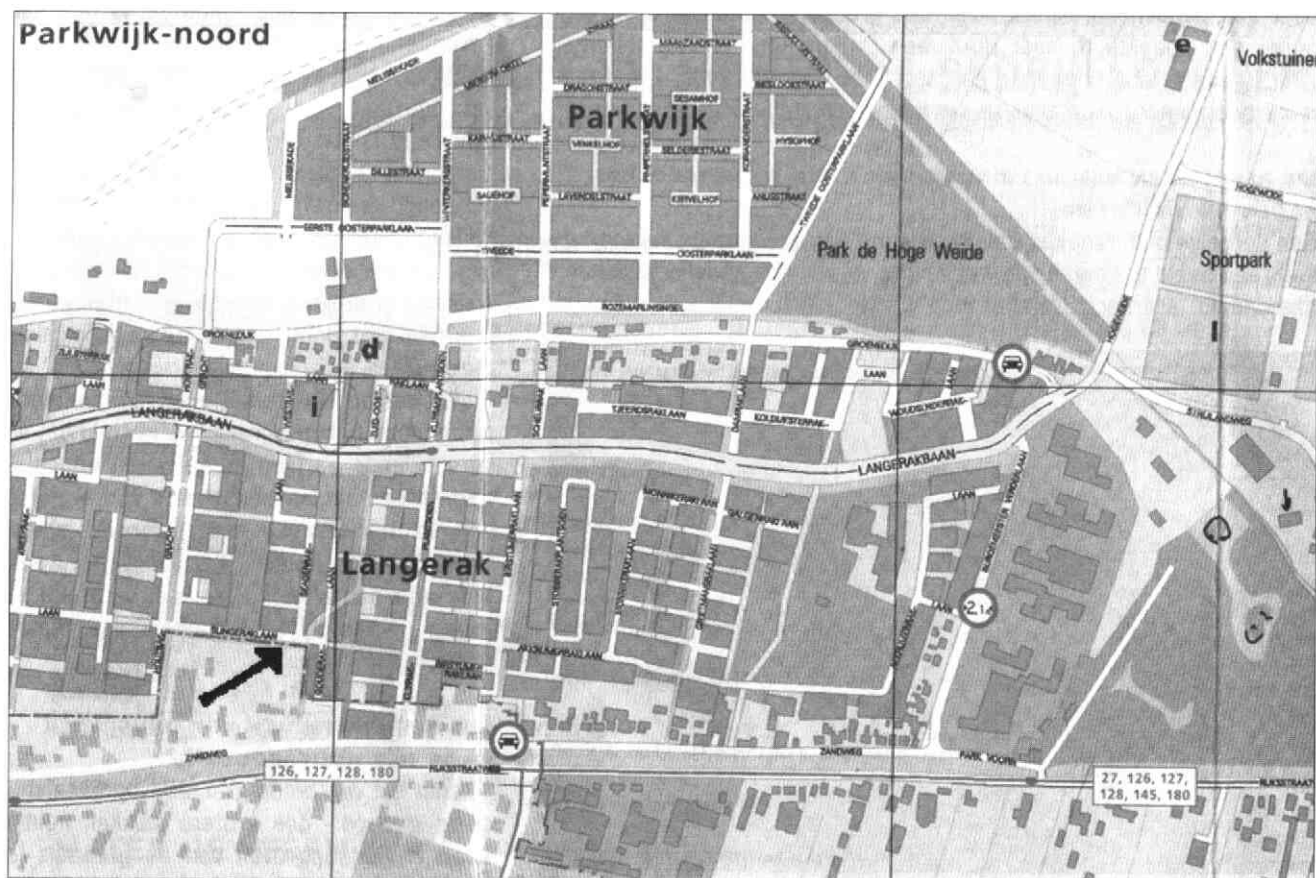
Tussen het verkoolde graan bevonden zich - zoals gezegd - ook grotere stukken houtskool. Bij het opgraven van de greppels is zoveel mogelijk van dit materiaal verzameld.

Een detailopname van verbrand graan.

Een greppel met een dikke laag verbrand graan en aardewerk. De greppel is over de lengte voor de helft uitgegraven om een lengteprofiel te kunnen maken.

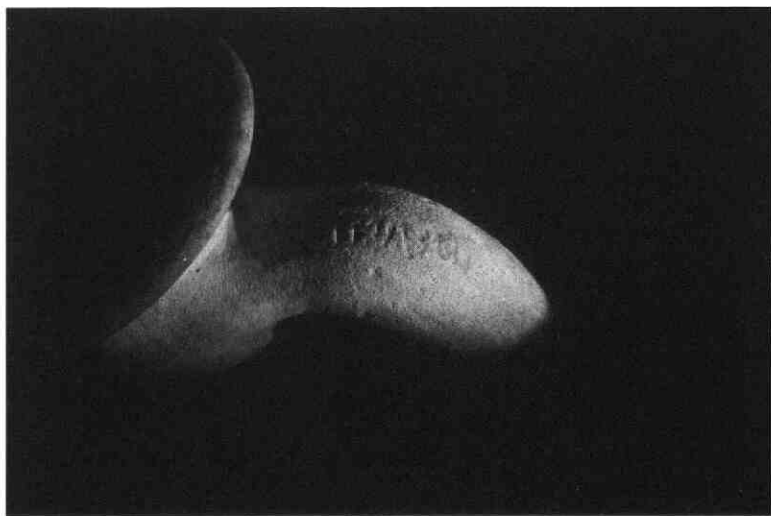
Kaartje van Langerak met de locatie van de opgraving.

Verkoold hout kan namelijk nog goed gedetermineerd worden. Naast een aantal wat dikkere houten palen, die vermoedelijk deel hebben uitgemaakt van de constructie van een boerderij of schuur, zijn ook veel dunner takjes van els en wilg gevonden. Een aantal van deze twijgjes bevatte ook snijsporen. Op basis van de diameter van de twijgen en de aanwezigheid van die snijsporen kan geconcludeerd worden dat het hout ooit deel heeft uitgemaakt van manden of korven.

De determinatie van een dikker stuk houtskool leverde hout van een zilverspar op. In de Romeinse tijd kwam er in Nederland geen zilverspar voor. De meest nabijgelegen plaats waar in deze tijd dit soort bomen voorkwam, is het Duitse Rijnland. Zilverspar wordt over het algemeen alleen in militaire context aangetroffen. De plank of balk van dit hout is dan vermoedelijk ook afkomstig uit het Romeinse fort. Het zou dus kunnen zijn dat deze toenmalige oude bewoner van Langerak op een gegeven moment naar het Romeinse fort is gereden om voedsel te leveren aan de soldaten een mooie plank of balk is tegengekomen en deze heeft meegenomen om te verwerken in zijn boerderij.

EEN EXOTISCHE STEMPEL

Het grootste deel van de vondsten die tevoorschijn is gekomen tijdens de opgraving bestaat uit Romeins aardewerk. Een aantal scherven is afkomstig van zogenaamde amforen. Dit zijn grote containers die gebruikt werden voor de opslag van bijvoorbeeld wijn en olijfolie. Op de oren van de amforen staan vaak stempels waaruit de herkomst en inhoud valt af te leiden. Bij de opgraving in Langerak is een deel van een amfoor met een stempel op een oor aangetroffen. Op de stempel zijn de letters T*I*AS*C te zien. Dit is een afkorting voor T(iti) Atil(i) Asiatic(i), die waarschijnlijk verwijst naar een driedelige naam van een Romeins burger die, gezien zijn bijnaam Asiaticus, mogelijk afkomstig was uit het huidige Turkije of Syrië. Mogelijk is deze man als slaaf van een vermogend heer in Zuid Spanje terechtgekomen waarbij hij na zijn vrijlating ('manumissio') de familienaam van de eigenaar heeft gekregen (Atilius).

Het oor van de grote amfoor met stempel. De stempel is gedetermineerd en beschreven door M. Beumers werkzaam bij de Universiteit Nijmegen.

De baas van Atilius Asiaticus is vermoedelijk de eigenaar geweest van landerijen in Zuid Spanje waar hij door vrijgelatenen als deze Asiaticus olijfolie liet produceren en verhandelen. Ook de daarbij behorende noodzakelijke werkzaamheden als het bakken van olijfolie-amforen liet hij waarschijnlijk door hen uitvoeren. Atilius Asiaticus was vermoedelijk de uitbater of de bedrijfsleider en personeelschef van een ovencom-

plex aldaar.

Gezien het feit dat er verspreid over het Romeinse rijk meer dan 70 stempels teruggevonden zijn (bijvoorbeeld in Groot Brittannië, Marokko en Griekenland) die in verband gebracht kunnen worden met dit productiecentrum duidt dit op een grootschalige productie van olijfolie en de daarbij behorende amforen.

De vraag is alleen hoe het aangetroffen oor in een inheems Romeinse nederzetting verzeild is geraakt. Dergelijke amforen kunnen tientallen liters olie bevatten. De zware amfoor is uit Zuid Spanje, vermoedelijk per schip, in het Romeinse fort van Vleuten De Meern terechtgekomen. Daar is de olijfolie gebruikt. De amfoor is vervolgens op een wagen meegenomen door een boer uit de omgeving van het fort. Een bewoner heeft het daarna waarschijnlijk gebruikt als opslagvat. Op een gegeven moment zal de amfoor kapot zijn gegaan en weggegooid. 1800 jaar later graven archeologen juist het deel met het stempel op en maken via de stempel een reis door het Romeinse Rijk.

EEN KLEINE RAMP

De vondst van het aardewerk (zoals de grote amfoor gemaakt door Asiaticus) en het verkoold materiaal geeft ons kleine aanwijzingen van wat zich 1800 jaar geleden heeft afgespeeld in Langerak. Gezien de hoeveelheid geïmporteerd Romeins aardewerk en andere aan de Romeinen toe te wijzen vondsten lag er in Langerak een boerderij waarvan de bewoners intensief contact onderhielden met de Romeinen in het grensfort van De Meern. Op een kwade dag, ergens aan het einde van de tweede eeuw, heeft zich echter een klein drama voltrokken. Door nog onbekende oorzaak vatte de boerderij of een vlak daarbij gelegen voorraadschuur vlam waarbij een groot deel van de in manden en grijze potten opgeslagen graanvoorraad verbrandde. Uit de analyse van de aangetroffen sporen blijkt dat na de brand alles in de omliggende greppels is geschoven en dat de nederzetting verlaten is. De resten van de nederzetting hebben vervolgens honderden jaren onder de grond gelegen totdat de archeologen in april 1997 begonnen met de opgraving.

Bronnen:

Het onderzoek is uitgevoerd door L. Kooistra, K. Hänen en P. van Rijn en verschenen in het rapport: *Vinex locatie Leidsche Rijn LR2-1997. Brand in een Romeinse graanopslag. Het botanisch onderzoek. BIAxiaal 71. Amsterdam, november 1998.*

VAN HISTORISCHE DORPEN TOT MODERN LEIDSCH E RIJN

Transformatie (9)

Cultuurhistorie is binnen onze gebieden, uitzonderingen daargelaten, wat mij betreft vooral gelegen in een aantal stukken bijzonder mooi bewaard gebleven landschap. Met de bouw van Leidsche Rijn verdwijnt zo'n beetje al het oude landschap voorgoed. Nu er zo weinig van het oude landschap zal overblijven, is het belangrijk om fundamentele keuzes te maken. Het lijkt me evident dat als er in een gebied 30.000 huizen worden gebouwd, en daarnaast nog vele honderdduizenden meters kantoren, winkels, scholen, sportvoorzieningen, infrastructuur e.d. er ook ruimten moeten overblijven die niet worden volgebouwd. Ik heb er op deze plek al vaak voor gepleit om het huidige geplande woningbouwprogramma van de locatie Haarzicht (zie kaartje) naar beneden bij te stellen. Als je het heel slim aanpakt, zullen waarschijnlijk niet meer dan 150 van de geplande 700 woningen behoeven te vervallen, om zeer veel winst te boeken op landschappelijk en ecologisch terrein. De rest van het gebied rond Haarpad en Joostenlaan zou verder eigenlijk onaangetast dienen te blijven. Het gebied vertoont voor de goede ziener prachtige glooiingen die alles van doen hebben met de vele inheems-romeinse en nog oudere nederzettingssporen. Natuurlijk kan het geen kwaad als de huidige landerijen iets optimaler worden ontsloten voor de genietende wandelaar, maar al te rigoureuze aanpassingen in recreatieve zin kan het gebied mijns inziens niet verdragen. Laat staan dat het gebied geschikt zou zijn voor het uitplaatsen van allerlei sportvoorzieningen waarvoor in het Rijnse Park opeens geen plek meer zou zijn. Daarmee zou je willens en wetens het laatste stuk kwalitatief hoogstaand groengebied van Vleuten definitief vernietigen. Nu het Projectbureau Leidsche Rijn druk doende is met de voorbereidingen van de herijking van de Ontwikkelingsvisie, is dit het tijdstip om duidelijk aan te geven hoe er gedacht wordt over het mooie stuk landschap langs het Haarpad.

Op dit moment hebben de Provincie Staten van Utrecht het Raamplan Groengebied Utrecht-West goedgekeurd. Er zal nu een landinrichtingscommissie worden benoemd die zich nu over de daadwerkelijke inrichting van de gebieden tussen Vleuten en Haarzuilens en Haarzuilens en Kockengen zal gaan buigen. Nu is het te hopen dat men voldoende tegengas zal kunnen geven aan de gemeente Utrecht, met name aan

het Projectbureau Leidsche Rijn. Genoemd Projectbureau heeft namelijk een onderzoeksoopdracht om langs de Joostenlaan ruimte te vinden voor een begraafplaats, een crematorium, een aantal sportverenigingen e.d. Dit past niet binnen het inmiddels geac-

Mei 2001, maïsveld op hoek Thematerweg / Joostenlaan, foto auteur.

cordeerde beleid, maar zoals u weet, niets is veranderlijker dan geacordeerd beleid. Het is al met al behoorlijk vreemd dat bijvoorbeeld de locatie Haarzicht volledig is ingetekend in de plankaart van het Raamplan, terwijl voor deze woningbouw geen ruimte is binnen het huidige streekplan. Maar zoals u wellicht weet, de voorbereiding voor het nieuwe Streekplan van de Provincie (dat moet ingaan op 1 januari 2005 en voor 10 jaar de strategische ruimtelijke ontwikkelingen in het Utrechtse moet vastleggen), zijn reeds gaande. Het publiek zal tussen november van dit jaar en februari 2002 worden gehoord. Ook de vijfde nota ruimtelijke ordening is in voorbereiding, alsmede de herijking van de Ontwikkelingsvisie Leidsche Rijn. In laatstgenoemd document zullen de gewenste ontwikkelingen voor Leidsche Rijn worden vastgelegd. Hierbij worden de plannen van Vleuten-De Meern en Utrecht definitief in elkaar geschoven.

Het is nu te hopen dat in de herijking van de Ontwikkelingsvisie de cultuurhistorische banden wat nauwer worden aangetrokken. Ik heb al vaak geroepen dat er van enige flexibiliteit de afgelopen jaren weinig is gebleken. Vreemd. Leidsche Rijn werd altijd geroemd om de ingebouwde flexibiliteit, maar tot op heden bleek getoonde flexibiliteit alleen verslechtering van de plannen in te houden. Ook dat heb ik in dit artikel meermaals aangewezen. Denk bijvoorbeeld aan de spoorverdubbeling. De enige mazzel is op dit moment dat op alle vlakken ernstige vertragingen optreden. Daardoor is er meer tijd om fundamenteel na te denken over de juiste koers. Negatief is dat vertragingen meest na tijd geen gunstige uitwerking op de financiën hebben en er dus een groot gevaar is dat nog meer belangwekkende zaken zullen verschromelen.

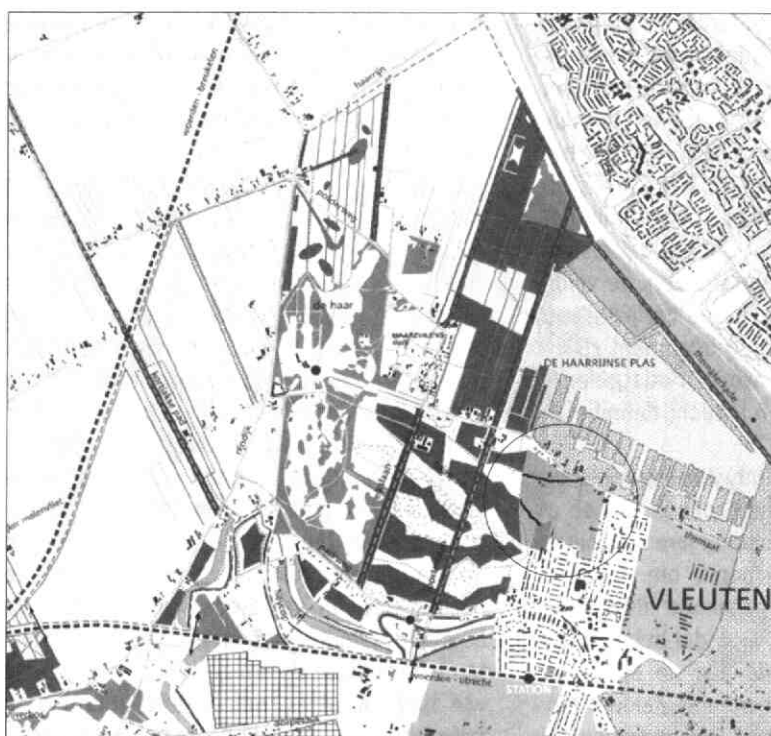
Op cultuurhistorisch gebied zijn erg belangrijk de inrichting van het Rijnse Park, de inrichting van het gebied rond het Romeinse Castellum op de Hoge Woerd, de status van Park Voorn (i.v.m. verlegging A2) en de inpassing van de woningbouw in bijvoorbeeld deelgebied 't Zand. In

't Zand lijkt nu eindelijk de vermaledijde ophoging van het terrein voor 95% achterwege te blijven en zullen belangwekkende archeologische vindplaatsen niet worden bebouwd.

In de pers komen de vinex-wijken er erg slecht van af. Ook Leidsche Rijn. Dat gaat echter veelal over het ontbreken van infrastructuur en voorzieningen. Voor de rest, en dat is mijn beeld, gaat het algemeen gezien behoorlijk goed. Ik klink dan wel heel kritisch, maar puur met de bedoeling om de ernstige bedreigingen heel duidelijk naar voren te laten komen en om de enorme kansen die Leidsche Rijn bezit om de komende eeuw(en) een geweldig functionerend stadsdeel te laten zijn. Als we er met het enorm zware bouwprogramma toch in slagen de kenmerken van het landschap zichtbaar te houden, zoveel mogelijk natuurlijke elementen te bewaren, sommige delen te vrijwaren van bebouwing en een goede inrichting te geven aan de genoemde cultuurhistorische projecten, zal Leidsche Rijn het perfecte voorbeeld worden voor hoe je in Nederland met de schaarse ruimte om moet gaan. Het blijft van belang dat iedereen die zich beroepshalve met Leidsche Rijn bezighoudt steeds in zijn of haar hoofd blijft houden tot het uiterste te gaan om de juiste keuzes te maken. Een stuk groen is heel makkelijk vol-

Mei 2001, boer Lam, hoek Thematerweg / Joostenlaan, foto auteur.

Plankaart Groengebied Utrecht-West. In de cirkel de woningbouwlokatie Haarzicht. Als je de woningen laat vervallen die buiten de zwarte streepjes vallen, is het 'bosje van Goes' verbonden met de groene structuur. Ook in het noorden van het gebiedje zou je de 'groene wig' verder moeten doortrekken richting het oosten.

gebouwd, maar als het verkeerd is gedaan, is de vernietiging eeuwig. Dit brengt een verantwoordelijkheid met zich mee die soms behoorlijk belastend zal zijn, maar wel hoort bij dit vak. Om nog eenmaal de pracht en praal van het gebied rond het Haarpad aan te duiden, zal ik een aantal prachtige beelden afdrucken. Dan is voor mij de discussie rond het gebied afgesloten. Als er nu niets mee wordt gedaan, is dit land kennelijk niet rijp om haar prioriteiten zo te stellen dat onze kinderen en kleinkinderen nog iets te genieten overhouden. In dat verband is het zeer prettig dat een aantal bewonersgroepen hun krachten inmiddels hebben gebundeld en in gesprek zijn met het bureau dat de zoekopdracht naar ruimte voor de bedoelde voorzieningen uitvoert. Er heeft al een rijtoer met paard en wagen plaatsgevonden. Ik ben er van overtuigd dat als de beslissers hun ogen goed de kost hebben gegeven, de ruimten rond het Haarpad niet zullen worden volgestopt met voorzieningen die er niet thuishoren. Het zal de bewonersgroepen nog heel wat energie gaan kosten, maar als er uiteindelijk een goed resultaat wordt geboekt, is het heel waardevol geweest.

Augustus 2001. De Hamtoren vanaf De Eikslaan, foto auteur.

ONZE ZEEHELDEN

Onze straatnamen, oorsprong en betekenis (11)

Het jaar 1963 zal voor de gemeente Vleuten-De Meern als een druk jaar met veel bouwactiviteiten de geschiedenis in gaan. Vooral de maanden november en december zijn hectisch geweest. De oorzaak hiervan is dat voor een vijftal nieuwbouwlocaties, soms met verschillende wijken, straatnamen vastgesteld moesten worden.

ZEEHELDENBUURT

De nieuwe bouwlocatie Oudenrijn ten oosten van de Meerndijk werd in 1963 verdeeld in een aantal wijken. Zo kwamen er de Prinsessen- en de Zeeheldenbuurt en werd gedacht aan een Stadhouderskwartier. Voor de laatste buurt had men al namen bedacht zoals de Maurits-, Frederik Hendrik-, Stadhouders- en Willem de Zwijgerlaan. Op 20 december 1963 stapte men van dit plan af. Enerzijds was dit om straten naar personen te noemen. Zo werd voor Oudenrijn in plaats van de Stadhouderslaan voor de Wethouder Gerssenlaan gekozen en werd de Frederik Hendriklaan naar Dr. Ariëns genoemd. Anderzijds wilde men ook consequenter straatnamen noemen naar de heerlijkheden van Utrecht waar al meer straten naar genoemd waren. Inplaats van de eerder voorgestelde Willem de Zwijgerlaan werd de Lichtenberglaan benoemd.

In de krant van 4 november 1963 werd voor de uitbreidingsplannen in De Meern-Zuid een vijftal zeehelden genoemd dat later tot zeven zou worden uitgebreid. De journalist van het artikel schrijft: "Niet duidelijk is waarom bij sommige namen de voornaam van de zeeheld genoemd is, bij anderen de rang en soms geen van beiden. De projectie van de Evertsenstraat tussen de Willem de Zwijgerlaan en de Mauritslaan in het Stadhouderskwartier lijkt ook vreemd". De opmerking van deze journalist staat voor de straatnaamgeving in De Meern-Zuid niet op zichzelf. Ook voor de wijken Nieuwe Vaart en Hinderstein heeft men de straatnamen niet consequent, met of zonder voornaam of tituluur, vastgesteld. Een verklaring hiervoor kan zijn dat in een korte tijd teveel straatnamen vastgesteld moesten worden. Overigens was er in die tijd ook geen Commissie Straatnaamgeving die de uniformiteit van namen in de gaten hield.

PIET HEINSTRAAAT

Pieter Pieterszoon Heyn, ook wel geschreven als Hein, is de oudste zeeheld in onze vaderlandse geschiedenis. Hij is op 15 november 1577 in Delfshaven geboren. Hij was een vlootvoogd die eerst werkzaam was bij de Oost-Indische Compagnie. Vervolgens trad hij in 1623 als vice-

Piet Heinstraat vanuit het oosten

admiraal in dienst bij de West-Indische compagnie. Voor de bewindvoerders van de laatst genoemde compagnie had hij als strateeg en tacticus een plan opgesteld om de Spaanse zilvertransporten te onderscheppen. De bekendste is zijn verovering op 6 en 7 september 1628 van de Spaanse zilvervloot bij en in de Baai van Matanzas. De buit hiervan was ongeveer twaalf miljoen gulden. Dit belangrijke wapenfeit wordt nog steeds vertolkt in één van onze vaderlandse liederen met als begintekst; "Heb je wel gehoord van de zilveren vloot".

Door zijn karakter werd hij in 1629 door prins Maurits en de Staten van Holland aangesteld als hoofd van de zeemacht. Hij sneuvelde op 18 juni 1629 bij Dungeness tijdens een zeegevecht tegen de kapers uit Oostende. Zijn stoffelijk overschot werd bijgezet in een tombe in de Oude kerk in Delft.

Door de gemeenteraad werd op 20 december 1963 de naam Piet Heinstraat vastgesteld.¹

TROMPSTRAAT

In anciënniteit is Maarten Harpertszoon Tromp de tweede zeeheld in de vaderlandse geschiedenis die op 23 april 1598 in Den Briel, ook wel Brielle genoemd, is geboren. Kenmerkend voor zijn carrière als Noord-Nederlands vlootvoogd is zijn latere strijd tegen de Engelse vloot geweest. In 1629 werd hij vlaggenkapitein bij Piet Pieterszoon Hein. In de aanbeveling voor deze benoeming schreef Piet Hein 'dat hij alle deughden erkende, die in een Zeeoverste worden vereischt'. In 1634 nam Tromp ontslag en werd belast met de uitrusting van de vloot. Vervolgens werd hij in 1637 benoemd als luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland waardoor hij opperbevelhebber werd van de zeemacht. Op 21 oktober 1639 vernietigde hij bij Duins de Spaanse vloot.

In 1652 was hij betrokken bij de onvermijdelijke eerste Engels-Nederlandse oorlog. Door zwaar stormweer en een ondeugdelijke vloot verloor hij de strijd tegen de Engelsen die onder leiding stonden van Robert Blake. Voor dit verlies werd hij uit zijn functie gezet maar kreeg deze weer terug toen zijn opvol-

ger Witte de With ook bij Duins de strijd tegen de Engelse zeemacht verloor. Uiteindelijk werd door hem op 10 december 1652 de Engelse vloot, nog steeds onder leiding van Robert Blake, bij Dungeness verslagen. In 1653 is hij nog drie keer de strijd tegen de Engelse vloot aangegaan. In zijn laatste zeeslag bij Ter Heyde sneuvelde Maarten Hapertszoon Tromp op 10 augustus 1653.

Door zijn verantwoordelijkheid voor zijn manschappen werd hij door hen "Bestevaer" genoemd dat "grootvader" betekent. Hij werd begraven in de Oude kerk in Delft waar zijn graf bedekt is door een marmeren tombe.

De gemeenteraad stelde op 20 december 1963 de naam Trompstraat vast².

WITTE DE WITHSTRAAT

Witte Corneliszoon de With is op 29 april 1599 in Den Briel geboren. Tijdens zijn carrière was hij hofmeester aan boord bij Jan Pieterszoon Coen. Als vlaggenkapitein fungeerde hij later bij Piet Hein toen deze op 6 en 7 september 1628 de Spaanse zilvervloot bij en in de Baai van Matanzas veroverde. Evenals Maarten Hapertszoon Tromp werd hij in 1637 benoemd tot luitenant-admiraal. Hij had er moeite mee dat deze laatste boven hem gesteld werd. Nadat Tromp in 1652 de eerste Engels-Nederlandse oorlog had verloren, werd hij tijdelijk belast met het opperbevel over de Nederlandse zeemacht.

Op 8 oktober 1652 verloor hij de slag bij Duins van de Engelsen. Samen met Tromp leverde hij strijd in de zeeslag bij Nieuwpoort. Toen Tromp op 10 augustus 1653 bij Ter Heyde was gesneuveld, nam hij het bevel over. In tegenstelling tot Tromp was hij niet erg gezien bij het scheepsvolk. Het gevolg hiervan was dat luitenant-admiraal van Wassenaar van Obdam boven hem gesteld werd. Tijdens de slag in de Sont raakte zijn schip aan de grond. Hij streed tegen een grote overmacht en sneuvelde op 8 november 1658 terwijl zijn vlaggenschip zonk. Door de Zweedse vloot werd zijn stoffelijk overschot geborgen waarna hij werd begraven in de Grote kerk in Rotterdam.

Het is niet bekend wanneer de gemeenteraad de naam Witte de Withstraat heeft vastgesteld. Gelet echter op de volgorde van de straten in de Zeeheldenbuurt, is het niet uitgesloten dat dit ook op 20 december 1963 is gebeurd. Dit is niet in de archieven te vinden.

DE RUIJTERSTRAAT

Michiel Adriaanszoon de Ruijter is één van de bekendste zeehelden van ons land. Hij is op 24 maart 1607 in Vlissingen geboren. Al vanaf zijn elfde jaar voer hij op zee en was werkzaam bij de koopvaardij en de walvisvaart. Zijn carrière als militair bevelhebber wordt gekenmerkt door het bieden van bescherming aan koopvaardij schepen tegen kapers en zeerovers en door de vele expedities die hij uitvoerde. In 1641 was hij schout-bij-nacht bij de Zeeuwse Admiraliteit, werd in 1653 vice-admiraal van Amsterdam en in 1673 luitenant-admiraalgeneraal.

In 1666 kreeg hij als bevelvoerder het nieuwe vlaggenschip "De Zeven Provinciën" onder zijn hoede waarmee hij de Vierdaagse Zeeslag bij Noord-Voorland won. In 1672 toonde de Nederlandse vloot onder leiding van De Ruijter zich voor het eerst de meerdere van de Engelse vloot. Als vlootvoogd was De Ruijter een groot tacticus die in staat was grote formaties zeilschepen op de juiste wijze te commanderen. Als mens was hij goed en rechtvaardig voor het scheepsvolk dat hem, evenals Maarten Harpertszoon Tromp, de bijnaam van "Bestevaer" bezorgde.

Tijdens een slag bij Syracuse raakte hij op 22 juli 1676 zwaar gewond en overleed een week later. Zijn stoffelijk overschot werd met veel ceremonieel bijgezet in de Nieuwe Kerk in Amsterdam. Zijn tombe is in opdracht van de Staten-Generaal gemaakt door Rombout Verhulst.

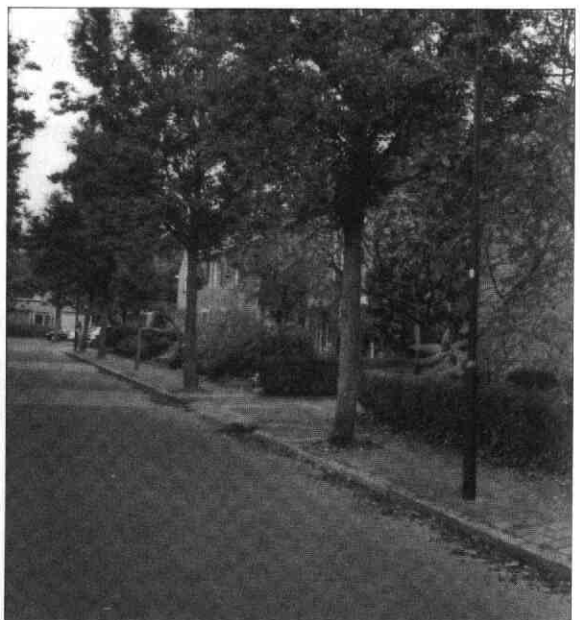
De Ruijterstraat vanuit het oosten

Het is niet bekend wanneer de naam De Ruijterstraat door de gemeenteraad is vastgesteld.

EVERTSENSTRAAT

Cornelis Evertsen, bijgenaamd "de Oude", komt uit een Zeeuws geslacht van meerdere vlootvoogden. Hij is op 4 juli 1610 in Vlissingen geboren. In 1626 ging hij varen en werd in 1636 benoemd tot kapitein. Samen met Maarten Harpertszoon Tromp en Corneliszoon Witte de With vierde hij op 21 oktober 1639 de overwinning van de Slag bij Duins. In 1653 vocht hij samen met Tromp bij de zeeslag van Ter Heyde waarbij zijn schip tot zinken werd gebracht. Hij werd gevangen genomen en belandde drie maanden in een Engels krijgsgevangenkamp.

Samen met Michiel De Ruijter vocht hij in 1659 op Funen tegen de Zweden waar hij

Evertsenstraat vanuit het zuiden

zich bijzonder onderscheidde. In 1664 werd hij benoemd tot vice-admiraal van Zeeland en in 1665 tot luitenant-admiraal bevorderd.

Hij overleed op 11 juni 1666 bij Noord-Voorland op de eerste dag van de Vierdaagse Zeeslag waar Michiel Adriaanszoon De Ruijter een fraaie overwinning behaalde.

Op 20 december 1963 is zijn straatnaam door de gemeenteraad vastgesteld³.

ADMIRAAL HELFRICHSTRAAT

Conrad Emil Lambert Helfrich is op 11 oktober 1886 in Semarang geboren. Hij was een militair in hart en nieren die verschillende belangrijke functies heeft gehad. Op 14 februari 1942 volgde hij de Amerikaanse admiraal Thomas C. Hart op als opperbevelhebber van de geallieerde zeestrijdkrachten in het Verre Oosten. Het was in die tijd de meest kritieke periode van de strijd om het toenmalige Nederlands-Indië. Na de slag in de Javazee van 27 februari tot 1 maart 1942 was zijn rol uitgespeeld.

Van de Nederlandse regering kreeg hij de opdracht om het commando te gaan voeren over de Nederlandse zee-, land- en luchtmacht in de Indische Oceaan, Australië en de Grote Oceaan. Op 25 augustus 1945 werd hij als luitenant-admiraal tevens belast met het bevel over alle zeestrijdkrachten. Hij vertegenwoordigde de Nederlandse regering bij de overgave van Japan op 2 september 1945 aan boord van het Amerikaanse slagschip "Missouri". Op 1 januari 1949 nam hij ontslag uit militaire dienst en overleed op 20 september 1962 te 's-Gravenhage.

Ongetwijfeld om zijn grote verdiensten en staat van dienst heeft de gemeenteraad op 20 december 1963, een jaar na zijn overlijden, een straat naar hem genoemd⁴.

KAREL DOORMANSTRAAT

Karel Willem Frederik Marie Doorman is op 23 april 1889 in Utrecht geboren. Hij stamt uit een bekende officiersfamilie en werd op 21-jarige leeftijd officier bij de Nederlandse zeemacht. Tijdens en na de Eerste Wereldoorlog was hij één van de pioniers van de Marineluchtvaartdienst. In 1937 ging hij in rang van kapitein-ter-zee naar het toenmalige Nederlands-Indië waar hij het bevel voerde over de Marineluchtvaartdienst.

Op 17 juni 1940 werd hij bevorderd tot schout-bij-nacht en was van 27 februari tot 1 maart 1942 betrokken bij de Slag om de Javazee waar hij samenvocht met admiraal Helfrich. Op de avond van 27 februari liet hij een paar korte zinnen uitgaan. Eén daarvan was: "All ships follow me", wat later is verfraaid tot: "Ik val aan, volgt mij". Enkele uren later werd zijn gehele eskader door de Japanners vernietigd. Karel Doorman overleed aan boord van het vlaggenschip "De Ruijter". Voor zijn onverzettelikheden en dapperheid is hij op 5 juni postuum benoemd tot Ridder 3de klasse van de Militaire Willemsorde.

Op 20 december 1963 stelde de gemeenteraad voor deze oorlogsheld een naar hem genoemde straatnaam vast⁵.

DR. ARIËNSLAAN

In november en december 1963 werd in de gemeenteraad voorgesteld straten te noemen naar personen in dienst van de gemeente, mensen uit de sociale sector, zoals de vakbond, en verzetsstrijders. Na veel politiek geharrewar kwamen daar de Burgemeester van der Heide, Secretaris Versteeg- en de Wethouder Gerssenlaan uit. Om toch enigszins, als compensatie, aan de politieke wensen van de gemeenteraad tegemoet te komen, werd naar Titus Brandsma, als verzetsstrijder, en aan Dr. Ariëns, als vakbondsman, een straat genoemd. Om deze laatste laan te kunnen vaststellen moest van de eerder gekozen Frederik Hendriklaan worden afgestapt.

Alphonse Marie Auguste Joseph Ariëns is op 28 april 1860 in Utrecht geboren. Na zijn priesterwijding studeerde hij theologie in Rome waar hij in 1885 promoveerde. In plaats van wetenschappelijk werd hij gedurende zijn driejarig verblijf in Rome meer sociologisch en sociaal gevormd. Omdat hij in arme volkswijken woonde en op Sicilië het lot zag van de arbeiders in de zwavelmijnen, besloot hij zich op sociaal terrein in te zetten.

Ondanks zijn grote sociale interesse werd hij in 1886 benoemd als kapelaan in Enschede. Daar zag hij de sociale wantoestanden van de textielarbeiders. Op 3 november 1889 stichtte hij een arbeidersbeweging dat het begin is geweest voor het ontstaan van de Katholieke Arbeidersbeweging, de K.A.B., in Nederland. Later is deze vakbeweging het N.K.V. geworden, wat weer later opgegaan is in het F.N.V. Om het socialisme te bestrijden, richtte hij het arbeidersweekblad 'De Katholieke Werkman' op. In de daarop volgende jaren heeft hij zich ingezet voor ontslagen textielarbeiders, voor arbeiders bij de spoorwegen en voor de katholieke vrouwenbeweging.

Van 1901 tot 1908 was hij pastoor te Steenderen en van 1908 tot 1926 te Maarssen. Op 7 augustus 1928 is Dr. Ariëns in Amersfoort overleden.

De gemeenteraad stelde op 20 december 1963 zijn straatnaam vast⁶.

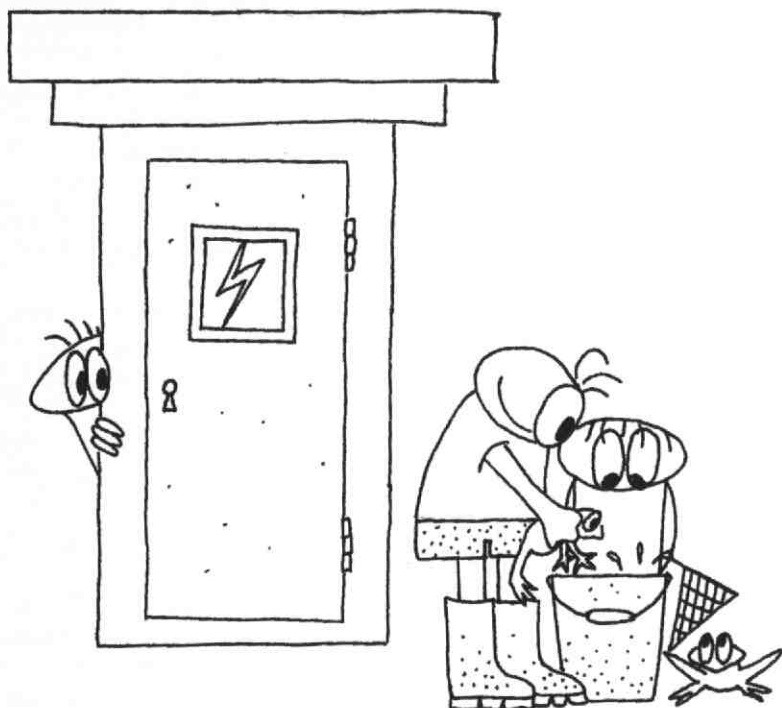
Dr. Ariënslaan vanuit het zuiden

Bronnen:

RbV = Raadsbesluit Vleuten-De Meern

1. RbV 20-12-1963
2. RbV 20-12-1963
3. RbV 20-12-1963
4. RbV 20-12-1963
5. RbV 20-12-1963
6. RbV 20-12-1963

Het Kabelhokkie

Ik weet niet hoe het komt, maar mijn broer Jan en ik zijn heel vaak te vinden op de Zandweg in De Meern. Misschien komt het wel omdat daar wat meer te beleven is. De straatweg waar wij wonen is niet zo veilig, want daar komt zo af en toe wel eens een auto voorbij. Het kan ook zijn dat de Zandweg wat meer in trek is omdat wij allebei geboren zijn in het steegje bij bakker Verkerk.

In ieder geval zijn er op de Zandweg veel meer mogelijkheden om leuke spelletjes te doen en ook beter geschikt om af en toe wat kattenkwaad uit te halen. Maar er was nog iets, er was een ideale hangen afsprekkeplek, dat gebeurde heel vaak bij de Meernbrug, maar ook op de Zandweg zelf was een heel goede plek, namelijk het kabelhokkie. Het kabelhokkie stond tegenover de Woerdlaan aan de Rijnkant. Het was een transformatorhuisje voor de electriciteit. Veel van deze bouwsels stonden overal in het land en ze waren meestal heel fraai en bijzonder gebouwd.

Daar werden dus vaak plannen gesmeed, meestal het begin en eindpunt van ons spel. Je kon er heerlijk uit de wind staan of met je rug tegen het hokkie zitten om in de Rijn te vissen, of gewoon om naar de scheepvaart te kijken.

Heel geheimzinnig was dat hokje voor ons, want wat gebeurde daar binnen eigenlijk? Af en toe hoorde je daarbinnen wat getik maar verder is alles voor ons geheim gebleven. Na het verzamelen bij het hokkie gingen wij zo af en toe op de Woerdlaan voor de boomgaard van Van Dorsten salamanders of kikkers vangen.

Daar lachten ook de lekkere appels in de boomgaard ons toe en vonden wij af en toe niet zondigen toch wel zonde. Bij slecht weer kwamen wij nog wel eens bij elkaar op de schuurzolder van melkboer van Wijk, wat wij daar wel eens uitspookten was niet altijd om over naar huis te schrijven.

Verder hielden we bij goed weer wel eens fiets- of hoepelwedstrijden, van de Meernbrug tot het kabelhokkie, of vanaf de gasketel die op het hoogste punt van de Woerd lag.

We hadden ook nog een speelveld (achter op het pad) dat liep vanaf de Woerdlaan achter langs de huizen tot achter bakker Verkerk, daar

werd nog wel eens gevliegerd en in de volkstuinten langs dit pad lachten ons de aardbeien en bessen weer toe.

Achter op het pad bood ook een mooie gelegenheid om een rondje te lopen van de Woerdlaan weer naar de Zandweg, want ook daar was altijd wel wat te beleven en vaak werd dan ook de Kerksteeg nog in ons spel betrokken je kon daar achter schoenmaker van Engelen komen en ook bij de loods waar de wagen van W. Delput (de bodedienst naar Utrecht) gestald stond.

Het is te begrijpen dat al deze achterom paadjes en steegjes ideaal waren om verstoppertje te spelen, dit gebeurde vanaf het kabelhokkie.

De jongen die hem (was) telde dan : rien, tien, twintig, dertig en zo tot honderd, daarna van 1 tot 10 en; wie niet weg is wordt gezien; ik kom!

In die tussentijd had iedereen zich verstopt en nu moest je zonder gezien te worden bij het kabelhokkie zien te komen, met je hand een klap op het hokkie geven en dan roepen "vet"!

Eens hadden wij ons verstopt in de hooischuur van bakker Verkerk.

Maar bakker Verkerk had ons in de schuur zien kruipen en bij wijze van een grap deed hij de deur aan de buitenkant op slot en riep: "Zo, ik ga naar huis".

Wij hielden ons heel lang doodstil, want we speelden het verstoppertje erg serieus. Toen het echter al een beetje donker was geworden hoorden we wat gemorrel aan de deur, en... de stem van bakker Verkerk en mijn moeder.

"Zo", zei de bakker, "ik heb die jongens eens een lesje geleerd, ze mogen niet in de hooischuur". Mijn moeder trok me mee naar de Zandweg en ik trok mijn moeder weer mee naar het kabelhokkie. "Wat moet je daar nu nog doen" zei ze, "iedereen is al naar huis".

"Ja", zei ik, "het moet! Ik moet nog vet maken".

De Meern, september 2001
Theo van den Berg

Illustratie;
Barbara Gravendeel

**HISTORISCHE VERENIGING
VLEUTEN-DE MEERN-HAARZUILENS**

Tijdschrift van de Historische Vereniging
Vleuten, De Meern, Haarzuilens.
Verschijnt 4 keer per jaar. ISSN 0928/4893
21e jaargang no. 4 december 2001

De vereniging is ingeschreven in het
verenigingsregister van de KvK Utrecht
eo. onder nummer 40479360

Correspondentieadres

Dorpsstraat 1 3451 BH Vleuten
<http://come.to/histvervdm>

Dagelijks bestuur

Dr. Ir. P.K. Schenk / voorzitter
Telefoon 030 - 6774915

F.C.G.M. Besouw / secretaris
Telefoon 030 - 6773000

R.W. Pouw / penningmeester
Telefoon 030 - 6772590

Ereleden

Mevr. Prof. Dr. C. Isings / Soest
Dr. D.W. Gravendeel / Laag Keppel
A.J. van Zoeren / Vleuten

Gebouwen

Vleuten Broederschapshuisjes,
(Documentatiecentrum)
Dorpsstraat 1
030 - 6774222
De Meern Het Kabinet

Contributie (inclusief tijdschrift)

f 35.00 per jaar, per post f 13.00 extra
Losse nummers tijdschrift:
f 10.00 leden / f 12.50 niet-leden

Bankrelaties

Rabobank Vleuten, rek. 36.75.17.574
Postbank, rek. 2689200

Redactiecommissie

H.E.J. van Essen, J.H.P. Heesters,
W.H. de Heus
Mauritslaan 17, 3454 XP De Meern
Telefoon 030 - 6662992

Ontwerp omslag

Peter de Vries

Ontwerp binnenwerk

Frank Moed

Druk

Jan Evers / De Meern

Van de voorzitter

Vanmorgen ben ik de dag begonnen met een wandeling langs het Haarpad en de Joostenlaan. Het zonlicht trachtte heen te breken door de nevel die hing om de machtige populieren langs de laan, de schapen op het naastgelegen weiland keken nieuwsgierig naar die vroege voorbijganger. Ik vroeg mij af of de bestuurderen die, naar het gerucht gaat, de komende dagen zullen beslissen over de toekomst van dit gebied, zich realiseren hoe uniek en hoe mooi dit eeuwenoude stroomruggengebied van de Oude Rijn wel is (zie ook het artikel van Wouter de Heus in het vorige nummer). Ik kon slechts hopen dat inzicht en wijsheid ons regeren, zodat niet in de komende jaren miljoenen (euro's wel te verstaan) worden verspild met als resultaat dat dit cultuurhistorisch bijzondere gebied zijn zeldzaam karakter verliest.

In het jaar dat nu ten einde loopt heeft onze vereniging haar 20-jarig jubileum gevierd en zich bij verschillende gelegenheden naar binnen en naar buiten gepresenteerd. Een enkel hoogtepunt. Het bezoek van de burgemeester, Mevr. Brouwer, op 20 april aan de Broederschapshuisjes en het Kabinet, met aansluitend de uitreiking aan haar van het eerste exemplaar van 'Van de brug af gezien' deel 2 van ons bestuurslid Theo van den Berg. Op koninginnedag de expositie van ruim 50 schilderijen grotendeels collectie Graafland, in de toen nog Nederlands Hervormde Kerk in Vleuten. De open dagen van het project Themaat op 31 augustus en 1 september, waarin de werkgroep Oude Rijn de eeuwenoude geschiedenis van een oude omgrachte hofstede probeert te acherhalen. De excursie naar de tot museum ingerichte Romeinse stad Xanten op 22 september. Het bezoek aan de Hamtoren van een aantal leden op 13 oktober. Ons tijdschrift heeft een nieuw jasje gekregen dat allerwege positief is ontvangen. En tenslotte de uitgave van het Register over de 20 jaargangen van ons tijdschrift, hetgeen de inhoud gemakkelijk toegankelijk maakt.

Op de agenda van het bestuur staan naast de voortgang en uitbouw van de lopende activiteiten in het Documentatiecentrum en het Kabinet, bij voortduring ook de betrokkenheid bij de belangrijke ontwikkelingen in ons werkgebied. Bij herhaling hebben wij aangeboden om onze expertise of die van deskundigen waarop wij een beroep kunnen doen, vroegtijdig bij belangrijke ontwikkelingen te betrekken. Dat blijft echter een moeizaam proces. Met Oud Utrecht voeren we overleg of we ons niet samen sterker kunnen maken. Een punt van zorg blijft verder de toekomst van ons (wijk)museum, nu nog in het Kabinet, waarover een volgende keer iets meer.

Het bestaan van onze vereniging is geheel afhankelijk van alle belangstelling tonende leden en de vele actieve vrijwilligers. Het bestuur is u allen zeer erkentelijk voor uw bijdrage. Bij de overgang naar weer een nieuw jaar wensen we u en de uwen alle goeds toe.

P.K. Schenk

Inhoud

	blz.
Van de voorzitter	75
Het zandpad langs de Meerndijk	76
Dorpsbewoners die ons wat te vertellen hebben...	79
Onze straatnamen, oorsprong en betekenis (12)	87
Het chauffeursprobleem van Etienne baron van Zuylen van Nyevelt van de Haar	90
Verenigingsberichten	92
Transformatie (10)	93
Schatkamer Leidsche Rijn (3)	96
Bruiloft	100

EEN 'BEQUAEM' VOETZANDPAD

Het zandpad langs de Meerndijk

Het West-Utrechtse klei-op-veengebied heeft sinds de middeleeuwse ontginningen steeds een hoge wegendichtheid gekend. Het bevatte een groot aantal onverharde wegen, die de ontginners hadden aangelegd om hun in gebruik genomen gronden te ontsluiten. De meeste van deze wegen waren van plaatselijk belang. Het waren alle kleiwegen, dat wil zeggen, dat de bovenlaag uit klei of kleiachtige grond bestond.

De kleiwegen met hun diepe wagensporen waren in natte perioden en gedurende de wintermaanden slecht of niet berijdbaar en nagenoeg onbegaanbaar. Deze laatste omstandigheid vormde voor de plattelandsbevolking in een tijd, toen de gewone man en de gewone vrouw zich hoofdzakelijk te voet verplaatsten naar de markten in de steden en naar de kerken en scholen in de grotere dorpen, een groot bezwaar. In het poldergebied deden verschillende polderkaden weliswaar ook dienst als voetpad, maar daaraan kleefden dezelfde bezwaren.

In de behoefte aan doorlopend bruikbare voetpaden werd in de zeventiende eeuw op grote schaal voorzien door de Staten van Utrecht, de stadsregeringen en de plaatselijke besturen. In de eerste helft van die eeuw werd een groot aantal zandvoetpaden aangelegd. Deze hadden een bovenbreedte van drie tot vijf voet (een Rijnlandse voet = ca. 31 cm) en waren voorzien van een zandlaag ter dikte van een halve voet. Zandpaden die langs vaarwater liepen en door schippers vanaf de wal als trekpad konden worden gebruikt hadden een breedte van tenminste vijf voet. Langs grotere vaarwegen kregen zij een grotere breedte, zodat die ook voor trekpaarden dienst konden doen. Dit waren jaagpaden, zoals het omstreeks 1664 aangelegde Leidse jaagpad langs de Leidse Rijn.

Eén van de zandpaden die uitsluitend bestemd waren voor voetgangers was het zandpad langs de Meerndijk. Dit voetpad, dat later moest worden vernieuwd, heeft een belangrijke functie vervuld voor de bewoners van Montfoort en omstreken. Daarvan is bovengronds niets bewaard gebleven. Achtereenvolgens zullen het oorspronkelijke of oude zandpad en het tweede of nieuwe zandpad worden besproken.

HET OUDE ZANDPAD LANGS DE MEERNDIJK

De rijweg op de Meerndijk, die deel uitmaakte van de wegverbinding tussen de stad Utrecht en Gouda via Montfoort en Oudewater, was een kleiweg. Zoals alle kleiwegen was deze in natte perioden en 's winters voor voetgangers vrijwel onbegaanbaar. De behoefte aan een permanent bruikbaar voetpad tussen Montfoort met omliggende dorpen en de markten in de stad Utrecht werd in het begin van de zeventiende eeuw met de toenemende welvaart steeds groter.

Toen het zandpad tussen Utrecht en Harmelen in 1604 werd aangelegd vroegen schout, burgemeesters en regeerders van Montfoort onmiddellijk aan de Staten van Utrecht een octrooi (machtiging) aan voor de aanleg van een zandvoetpad vanuit Montfoort naar De Meern. Daar zou het aansluiten op het zandpad tussen Utrecht en Harmelen.

Voorts verzocht burgemeester Floris Sas van Weldam van Montfoort aan dijkgraaf en heemraden van de Meerndijk toestemming een 'bequaem' voetzandpad langs de westzijde van de Meerndijk te maken.

Uit latere gegevens blijkt, dat dit zandpad voor rekening van Montfoort zou worden aangelegd op de tot de Meerndijk behorende westelijke strook landbouwgrond. De breedte zou vier voet bedragen.

De burgemeester vroeg tevens vergunning om van de gezamenlijke geërfden (grondeigenaren) de voor het zandpad benodigde grond aan te kopen of af te graven. De Meerndijk met toebehoren was namelijk sedert 1598 eigendom van de gezamenlijke geërfden, die onder deze dijk ressorteerden. Dit verzoek legden dijkgraaf en heemraden op 7 januari 1605 voor aan een vergadering van deze geërfden in het Klein

Kapittelhuis in Utrecht. Het verzoek werd in beraad gehouden tot de week daarop.

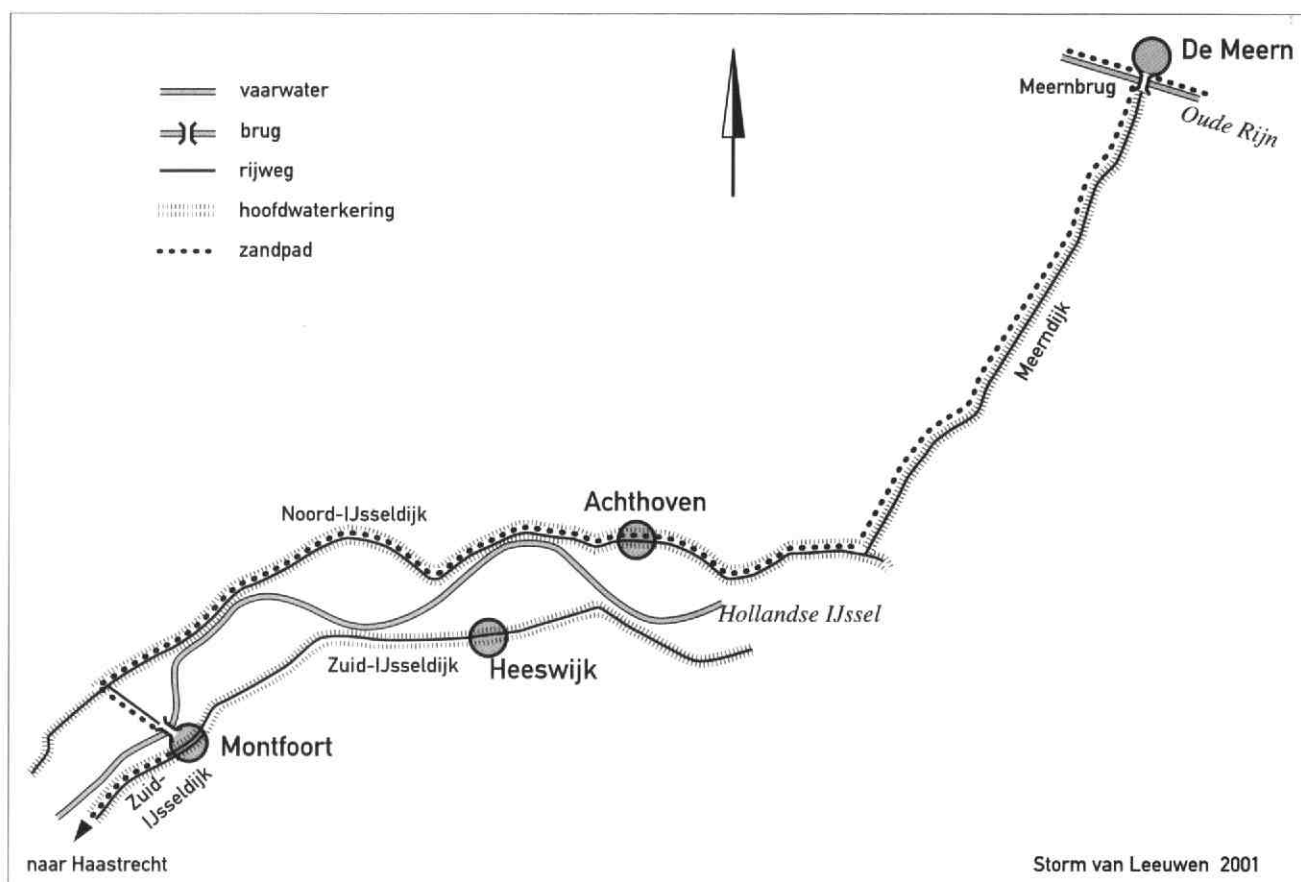
Op 14 januari daaraanvolgend ging men in beginsel akkoord met het plan. De stadsregering van Montfoort mocht zoveel grond afgraven als voor de aanleg van het zandpad nodig was zonder deze aan te kopen, mits de geërfden 'ten ewigen daegen' zouden zijn vrijgesteld van het onderhoud van het zandpad en dat zij door de Staten van Utrecht zouden worden ontlast van de belasting van zeventien oudeschilden (een oudeschild was in 1600 42 stuivers waard), die door de Provincie van deze gronden werden geheven.

Voor het gedeelte van het tracé, dat langs de noordzijde van de Noord-IJsseldijk was ontworpen, werd met de betrokken ingelanden overeenstemming verkregen om het zandpad over hun landerijen te doen maken. Zij waren bereid dit te onderhouden, mits zij zouden worden ontlast van het onderhoud van hun slagen (onderhoudsvakken) van het zandpad tussen Utrecht en Harmelen.

Het is niet geheel duidelijk door welke instantie met de baronie van IJsselstein vooroverleg had plaats gevonden. Gelet op latere gegevens moet worden aangenomen, dat het zuidelijke stuk van het zandpad langs de Meerndijk en het oostelijke stuk langs de Noord-IJsseldijk, die beide in de baronie lagen, met instemming en buiten kosten van de baronie zouden worden aangelegd. Het onderhoud werd vermoedelijk wel door de baronie geregeld.

Op 2 oktober 1605 vaardigden Gedeputeerde Staten van Utrecht op verzoek van schout, burgemeester en regeerders van de stad Montfoort een ordonnantie (voorschrift) uit, die het octrooi alsmede verschillende bepalingen inhield.

Onder andere dienden schouwbrieven te worden opgesteld. Dit waren ordonnaties, waarin de schouw (periodieke inspectie) en het onderhoud werden geregeld en de

Het zandpad tussen De Meern en Montfoort.

boetes werden bepaald. Deze schouwbrieven dienden voor de twee Utrechtse gedeelten van het zandpad, namelijk dat langs de Meerdijk en dat tussen Montfoort en de Meerdijk. Het land van Montfoort alsmede degenen die beide zandpaden zouden onderhouden en daartoe contribueerden, werden van de onderhoudsplicht van het zandpad tussen Utrecht en Harmelen ontheven.

Gedeputeerde Staten bepalen voorts, dat de aanleg van het zandpad door de Staten voor rekening van Montfoort openbaar zou worden aanbesteed. De benodigde geldmiddelen zouden door de burgemeester Floris Sas van Weldam door middel van een geldlening worden verkregen.

Uit de in 1697 door de Staten van Utrecht vastgestelde schouwbrief voor het gedeelte van het zandpad langs de Meerndijk blijkt, dat de inwoners van tien westwaarts gelegen Stichtse gerechten aan weerszijden van de Hollandse IJssel, benevens de gebruikers van de landbouwgronden in de stadsvrijheid van Montfoort, contribueerden aan het onderhoud van dat zandpad. Zij hadden allen belang bij de aanleg en de instandhouding daarvan.

Degenen van hen die ten noorden van de IJssel woonden bleven evenwel als vanouds onderhoudsplichtig voor de Meerndijk als waterkering. De inwoners van Harmelen cum suis, Reyerscop, Kamerik en Zegveld, die de Meerndijk eveneens moesten onderhouden, hadden geen belang bij het erlangs lopende zandpad en waren daarom vrijgesteld van het onderhoud daarvan.

De uitvoering van het plan vond reeds in 1605 plaats. Op 27 december van dat jaar ging de kameraar (dit was de technisch opzichter en de beheerder van de geldmiddelen van de twee heemraadschappen van de Bijleveld en van de Meerndijk) in het terrein opnemen, hoeveel graan door de aanleg van het zandpad verloren was gegaan.

Nog vóór 1616 werd het zandpad vanaf Montfoort op de Zuid-IJsseldijk doorgetrokken tot het grondgebied van Haastrecht waar de provinciale grens liep. Dit voetpad was eveneens vier voet breed en op

sommige plaatsen van de rijweg gescheiden door een greppel.

HET NIEUWE ZANDPAD LANGS DE MEERENDIJK

De Meerndijk vervulde in deze tijd (en daarna zelfs tot in de tweede helft van de 20e eeuw) nog steeds de taak van het keren van het oppervlaktewater uit het oosten, zij het na 1413 alleen voor de op de Bijleveld afwaterende polders. De dijk vormde de scheiding tussen deze Bijleveldse landen en de hoger gelegen polders, die hun overtollige water op de Langevliet of Heycop loosden.

In tegenstelling tot het heemraadschap van de Bijleveld, waar men de bediening van de drie windwatermolens voor een geheel jaar aanbesteedde, had het heemraadschap van de Langevliet de gewoonte dit per week te doen. De molenaars werden daar alleen betaald voor de weken waarin zij maalden.

Gedurende de wintermaanden werden de landen die op de Langevliet afwaterden in de regel niet bemalen. Het gevolg was, dat in die periode de laaggelegen polder Heycop en het aangrenzende gedeelte van de polder Rosweyde onder water kwamen te staan. Bij oosten- en zuidoostenwind werd het hoge water tegen de Meerndijk opgejaagd en ontstond gevaar voor overlopen van de dijk en het daarlangs lopende zandpad. Onder der-

Doorgraving van de Meerndijk in 1993 ten behoeve van de aanleg van een veetunnel. Aan de westzijde van de Meerndijk (thans de provincialeweg De Meern - Montfoort etc.) is in het profiel de voormalige sloot tussen het vroegere vrijliggende zandvoetpad en de oude weg te herkennen. Foto auteur.

gelijke omstandigheden riepen dijkgraaf en heemraden van de Meerndijk de onderhoudsplichtigen op om de bedreigde plaatsen op te hogen.

Ernstiger was de situatie, als de Lekdijk Bovendams doorbrak, hetgeen onder andere op 1 januari 1624 (oude stijl) gebeurde. Tengevolge van ijskaring begaf de Lekdijk het bij 't Waal (ten oosten van Vreeswijk), waardoor in het westen van de provincie Utrecht en in het zuidoosten van Holland rampzalige overstromingen plaats vonden. De Meerndijk bleef niet gespaard: het water stroomde er overheen en spoelde het erlangs lopende zandpad grotendeels weg. De dijk werd in hetzelfde en het daaropvolgende jaar hersteld, maar het zandpad kwam pas in 1633 aan de beurt.

In juni van laatstgenoemd jaar overlegden afgevaardigden van de stad Montfoort met dijkgraaf, heemraden en de kameraar van de Meerndijk ter plaatse, waar een nieuw zandpad met de minste schade voor de ingelanden van de Meerndijk kon worden aangelegd.

In augustus machtigden de geërfden dijkgraaf en heemraden om akkoord te gaan met de aanleg van het nieuwe zandpad met inachtneming van hetgeen Gedeputeerde Staten in 1605 hadden bepaald. Ook moesten de benodigde aarde en het zand zodanig worden aangevoerd, dat de geërfden de minste schade zouden lijden.

Vijf jaren later brak de Lekdijk Bovendams weer door, ditmaal bij Schalkwijk. De Meerndijk en de daarop reeds vroeger aangebrachte kade werden beschadigd en hersteld. Aangenomen mag worden, dat hetzelfde gebeurde met het zandpad.

Het jaar 1672 was alleen al vanwege de inval door de Fransen een rampjaar. Voor het platteland gold dit dubbel. De vijand paste het Hollandse systeem van inundatie toe en groef de Lekdijk bij het Klaphek (ten oosten van Jaarsveld) en de Rijndijk (langs de Vaartse Rijn) door. De gaten in de Meerndijk maakte men in 1673 dicht.

In 1682 werden de Bijleveldse landen weer bedreigd door hoog water in de landen van de Langevliet. Besloten werd, de sloot tussen

de dijk en het zandpad uit te graven en met de uitkomende grond de dijk op te hogen.

Dit is een interessant gegeven in de kameraarsrekening van dat jaar. Hier wordt voor het eerst gesproken van een volledig vrijliggend zandvoetpad, dat door middel van een sloot gescheiden was van de dijk en de daarop gelegen rijweg. Het graafwerk resulteerde in een sloot met grotere dan normale afmetingen, vooral wat de diepte aanging.

Bij de aanleg van een veetunnel onder de Meerndijk in 1993 is die uitgegraven sloot waarschijnlijk drie eeuwen later in het profiel zichtbaar geworden (zie de foto). De provinciaal archeoloog was destijds echter van mening, dat hier sprake was van een vorstspleet.

Het nieuwe zandpad uit 1633 langs de Meerndijk heeft tot 1791 als voetpad dienst gedaan. In dat jaar werd het door Gedeputeerde Staten van Utrecht buiten kosten van de inwoners van de onderhoudsplichtige gerechten opgenomen in een naar Montfoort leidende zandweg, dat wil zeggen: een van een zanddek voorziene kleiweg. Het onderhoud kwam echter ten laste van de gehoefslaagde (= onderhoudsplichtige) gerechten van het zandpad.

Literatuur en bronnen:

Groot placaatboek etc. 's Lands van Utrecht (1729).

Handvesten van het waterschap Bijleveld (1836).

HUA, Archief van het kapittel van de Dom, inv. nr. 3544; Rekeningen van de kameraar van de Bijleveld en de Meerndijk.

HUA, Archief van het kapittel van de Dom, inv. nr. 3607; Rekeningen van de kameraar van de Lange Vliet.

Streekarchief Rijnstreek te Woerden, Archief van het waterschap Bijleveld 1624 - 1979.

Notulen van de vergaderingen van geërfden en ingelanden 1633.

W.E.J. den Uyl, *De Lopikerwaard II* (1963).

J.A. Storm van Leeuwen, *Van Oude Rijn tot Leidse Rijn, de afwatering van de gronden in en rondom Vleuten - De Meern* (1985).

S.G. van Dockum, 'Vleuten - De Meern; Meerndijk' in: *Archeologische kroniek provincie Utrecht, 1992 - 1993*. p.112 - 114.

J.A. Storm van Leeuwen, 'Utrechtse zandpaden in de zeventiende eeuw, in het bijzonder het zandpad tussen Utrecht en Harmelen' in: *Jaarboek Oud-Utrecht 2000*, p. 5-51.

Dorpsbewoners die ons wat te vertellen hebben...

Joanna Jacolina (roepnaam Ans) Wessels werd in het voormalige Oudenrijn Ziekenhuis in Utrecht geboren op 30 september 1949. Haar vader was Jacobus Wessels (roepnaam Kobus door velen afgekort tot Koop, geboren 13-10-1901, overleden 10-10-1987) en haar moeder was Anna Wessels-van Es (geboren 5-1-1906, overleden 14-7-1992). Haar ouders waren in 1933 al 16 jaar getrouwd toen zij het levenslicht aanschouwde. Ans was enigst kind. Zij woonden op het gemaal achter in de polder Haarrijn aan de Thematerkade tussen Haarzuilens en Kockengen.

OP DE RAND VAN ARMOEDE

Ans moeder kwam uit een groot Haars gezin. Opa en oma Van Es stierven binnen het jaar toen ze net in de 50 waren. De oudere kinderen moesten toen weer zorgen voor de zes jongsten. Het gezin leefde op de rand van armoede. Ans moeder vertelde, toen ze vroeger nog allemaal thuis waren, "de eerste lichting" met vader of moeder naar de kerk gingen. Als ze terug kwamen dan konden de anderen de schoenen, het jasje en de jurk weer aan zodat die ook weer netjes in de kerk kwamen. Met 13 jaar ging haar moeder naar Woerden in een dienstje want, omdat ze een groot gezin hadden en veel daarvan meisjes waren, moest ze gaan werken in de huishouding. Ze was daar in de kost. Ze ging dan zes weken werken en dan mocht ze een keer naar huis. Een zusje van haar had altijd heimwee. Andere Haarse families waren er vaak wel van op de hoogte als er in dergelijke gezinnen armoede heerste. Het kwam dan ook wel eens voor dat bakker Van Dommelen bij hun brood kwam brengen en dan zei: "Ik heb nog tien eieren gekregen." "En van wie heb je die dan gekregen?" Dat mocht hij niet zeggen, maar later kwamen ze er wel achter. Dan bleek dat er gewoon iemand was die voor zo'n groot gezin wel iets kon missen en die uit medelijden tien eieren mee gaf aan de bakker. Van wie het kwam werd nooit gemeld. Er waren er zoveel vroeger die eigenlijk op de rand van armoede leefden en die door giften van anderen het hoofd boven water hielden.

AMBTENAAR MET EEN STUK IN ZIJN BROEK

Ans' vader kwam uit Veldhuizen. Dat hoorde toen onder Harmelen. Diens vader was altijd boerenknecht geweest. Ook Kobus Wessels is boerenknecht geweest bij de familie Verhoef aan de Breudijk en bij Arie Versteeg op boerderij Slotzicht in Haarzuilens. Bij zijn huwelijk in 1933 kreeg hij de kans om op het gemaal te komen. Hij kwam toen in dienst van het waterschap. Het eerste gemaal dat er stond was een stoomgemaal. Dat loosde op de Haarrijn. Vroeger ging de uitwatering van de Thematerpolder onder het Merwedekanaal door en kwam bij restaurant "De Olifant" via sluisdeuren in de Vecht uit. Als de wind verkeerd stond en de Vecht liep op en bleef hoog, kon Themaat niet lozen. Dan werd er ook niet meer uitgemalen en dan ging Themaat onder water. Later loosden ze op het Amsterdam- Rijnkanaal. Toen Ans negen maanden oud was, werd het stoom-

De familie Van Es bij hun huis in het bos in de bocht van de Ockhuizerweg. Op de bovenste rij in het midden zien we Anna, de moeder van Ans. Zij was het vierde kind in het gezin. Links en rechts van de tafel zien we Anna's vader en moeder.

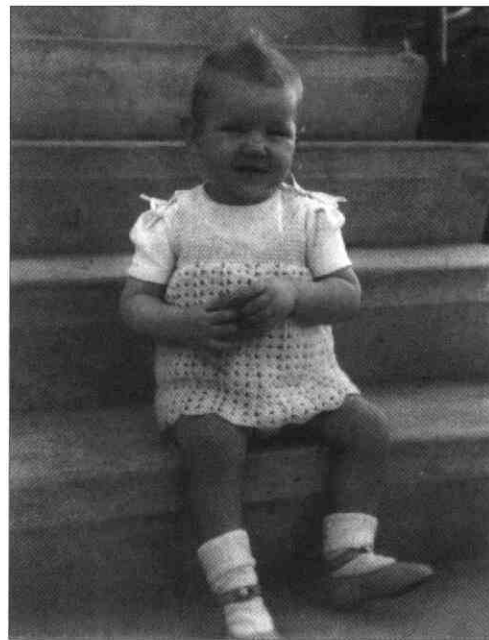
Het oude stoomgemaal vlak voor de sloop in 1950. De schoorsteen is al omgehaald.

gemaal afgebroken en vervangen door een elektrisch gemaal. Toen kregen ze ook een nieuw huis. Ze hadden nog geen waterleiding en geen telefoon, maar wel elektriciteit vanwege het gemaal. De weg was niet meer dan een karrenspoor en dat is later allemaal veranderd met de ruilverkaveling in 1958/1959. Kobus Wessels had geen dagtaak aan het werk voor het gemaal, maar hij had ook het onderhoud van alle watergangen waarbij alle duikers voor het waterpeil onderhouden moesten worden. Hij moest ook met de hand de schuiven bedienen die her en der in de sloten stonden. Die draaide hij met een sleutel omhoog en omlaag. Het water moest een voorgeschreven peil hebben en hij moest dat bedienen met schuifjes. Naast het watergemaal was hij ook belast met het onderhoud van de wegen, die toen meest grindwegen waren. Hij vulde daar de gaten bij. Hij maakte ook altijd met de hand de sloten schoon met de "kantoord" en "haak". Als kind ging Ans ook heel vaak met hem mee als ze de vaart moesten schonen waarop het gemaal stond. Dan nam hij ook een oom mee en dan hadden ze twaalf of veertien van die zeisen aan elkaar. Ze liepen dan ieder aan een kant van het brede water en trokken die sloot schoon. En dat begon bij Ans van de werf af richting de eendenkooi. Ze ging dan mee met het bootje

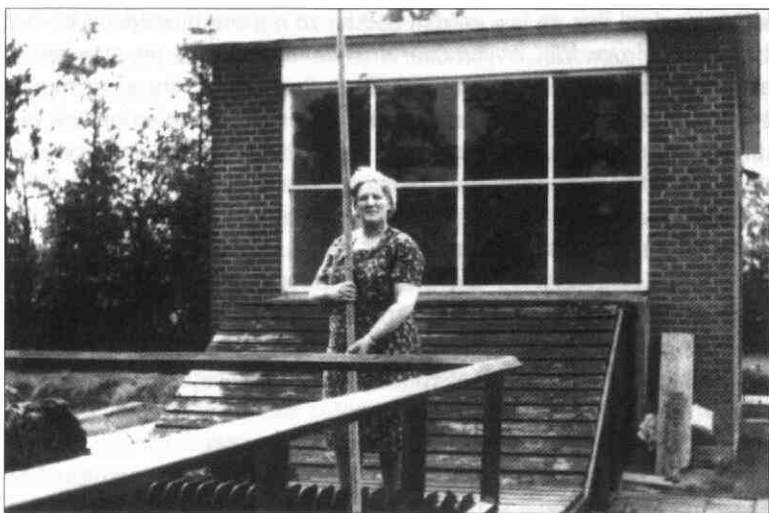
Kobus Wessels schoont de sloten aan de Parkweg. De witte daggelders-huisjes stonden recht tegenover de Haarlaan waar nu de ingang van de golfbaan is.

en dan hadden ze brood en kruiken met drinken bij zich en de polsstok om over de slootjes te komen. Ze moest die stok steeds aan-geven en bij zich houden. De route had hij vooraf gepland. Om zo laat bij de eendenkooi en zo laat aan de verbindingsweg naar Maarssen (de huidige Maarssenseweg). Ze konden niet verder met het bootje, i.v.m. een duiker. Dus werd de hele handel uitgeladen en liep Ans verder mee tot aan de

Ans (1 jaar) op de trappen van het gemaal aan de Thematerkade

Kantonsweg (de Kantonnale weg). Thuis draaide het gemaal en dan stond moeder op het "krooshek" het vuil eruit te vissen als ze het aankon, want af en toe kwam er natuurlijk wel erg veel tegelijk aangedreven. Nu zijn er allemaal machines voor. Dat was vroeger niet. Kobus Wessels heeft zijn oude beroep van boerenknecht nooit verloochend want als het druk was, ging hij ook wel boeren helpen. Alles ging met de hand. Grasmaaien, hooikeren en al zulk soort werk. En als hij dan het weerbericht hoorde en er kwam regen, dan wist hij niet welke buur hij het eerst moest gaan helpen. Ook Ans' moeder heeft dat veel gedaan. Hooikeren met het paard en de hooischudder met die vorkjes daar achter. Ze hebben altijd boerenwerk gedaan. Ans' vader in het land, haar moeder bij de familie Verhoef die op Ockhuizen woonde. Daar hadden ze 12 kinderen, dus ze konden de hulp van moeder goed gebruiken. Haar vader is bijna 40 jaar bij het waterschap geweest. Hij is doorgedaan tot zijn 70ste, dus ze wisten dat hij een keer op zou houden maar toen het zover was, was er niet eens een huis voor hem, er was niks. Ook de

Anna Wessels aan het krooshek bij het elektrische gemaal.

baggerbeugel en alle gereedschappen waren niet van hem zelf maar hoorden bij het waterschap. Het huis was een dienstwoning en dat klinkt allemaal heel leuk, maar als haar moeder de kamer wilde sausen of behangen dan mocht ze naar de firma Hoogstraten, de schilder in Haarzuilens, en dan mocht ze behang uitzoeken maar niet te duur en dan plakte ze het er zelf nog op. Het was geen vetpot. Kobus Wessels zei ook altijd: "Ik ben een ambtenaar met een stuk in zijn broek." Ze hebben altijd heel hard moeten werken alledrie. Ans vertelt: "Je ging mee en dan kreeg je misschien een gulden van het waterschap, omdat je dan een zaterdag mee hielp maar dat was voor toendertijd heel gewoon. Als je dat nu vertelt dan zeggen mensen van jô maar het is echt zo geweest hoor." Ans herinnert zich nog goed dat haar vader en

moeder 25 jaar getrouwd waren. Ze was toen een jaar of negen. Haar tantes hadden voor een verrassing gezord maar dan moest ze met haar mooie jurk stiekem naar tante Koba, die dan met haar naar Kockengen ging naar fotograaf Ravenstein. Daar werd een mooie kleurenfoto van haar genomen die op het feest werd aangeboden. Haar moeder zei toen verbaasd: "En ze heeft niks gezegd!" En dat was best moeilijk voor een kind van negen.

SCHOOL

Ans ging in Haarzuilens naar school. Ze begon meteen in de eerste klas want, omdat ze van 30 september was, hoefde ze net niet naar de kleuterschool in Vleuten. Deze kleuterschool, die bij de rk-kerk in Vleuten stond, werd net dat zelfde jaar geopend. Anders had ze daar eerst naar toe gemoeten. Haar moeder had dat helemaal niet zien zitten om vanuit die uithoek achter Haarzuilens helemaal naar Vleuten te moeten, dus dat was een meevaller. Eerst bracht haar moeder haar weg op de fiets. Toen kreeg ze een autoped, daarna een tweedehands fiets met grote blokken er aan die op de groei was gekocht. Ans was er helemaal aan toe om naar school te gaan. Want daar achter uit die polder vandaan had ze niet zoveel. Er waren

Klasfoto van de 1e en 2e klas van de Bonifatiuschool in Haarzuilens in 1955. 1e rij bovenaan van links naar rechts: Johan van Breukelen, Bertus van Rooijen, Roy Calmer, ? Ekelschot, Agnes van Rooijen, Jaap de Goeij, Herman Kersten, Joke van Rooijen, Annie van den Bosch, Wim de Haas, Tonny de Goeij, Mieke de Goeij, Juffrouw van Rie. 2e rij: Wim van Schaik, Annie de Goeij, Joke Miltenburg, Tinus Ekelschot, Ko van Breukelen, Kees van den Bosch, Annie Verhoef, Marthy Verhoef, Jan van der Meer, Nico van Rossum. 3e rij: Sjaan de Rijk, Corrie Verdam, Ria Broekhuysen, Corrie van Breukelen, Hanneke van Leusden, Hans de Goeij, Sjaan van Es, Ans Wessels, Lida Buts, Maria Hoogstraten, Wil van Rooijen. 4e rij: Ineke van den Bosch, Mia van Leusden, Loek van der Wal, Mieke van Rooijen, Rina Verhoef, Frans Verhoef, Sien van Rooijen, Bert Buts en Marietje Verhoef.

geen broers en zusters of andere kinderen om mee te spelen. Dus ze was toch vaak tussen de grote mensen. Ze heeft nog bij juffrouw Van Rie gezeten, bij meester Witmer, mevrouw Witmer, meester Lexmond en nog een meester Kok. Meester Witmer was het hoofd en had de vijfde-zevende klas. Gymnastiek kregen ze op school bij wat nu restaurant De Vier Balken is, dat heette vroeger café Zomerlust. Daar had je een zaaltje bij met een wandrek erin en daar kregen ze eerst gymnastiek. Later gingen ze op de fiets naar de oude gymzaal in Vleuten. Van de schoolreisjes herinnert ze zich nog een reisje naar schiphol. Ze gingen dan met meerdere klassen. Haar moeder kwam, zoals eerder vermeld, uit een grote familie. De zusters van haar moeder woonden in Haarzuilens en Ans ging daar vaak spelen met haar nichtjes of ze ging na schooltijd naar een vriendinnetje. Bij Ans gingen er nooit kinderen spelen want alle ouders waren bang voor al dat water dat zij rondom het huis hadden en er was natuurlijk niet veel te beleven. Maar 's avonds ging ze toch weer alleen naar huis en was weer met haar vader en moeder. Daarom had ze een hele club vriendinnen in Haarzuilens waar ze veel mee omging. Zo gingen ze op de leeftijd dat je amper wegmocht (12 jaar ongeveer) uit Haarzuilens op zondagmiddag uit verveling voetbal kijken bij PVCV aan het Haarpad en daarna fietsten ze vaak door naar Vleuten naar Café Het Oude Raadhuis om een ijsje te halen. Op een dag was het zo koud dat Kees van Berkel ze binnen liet om het ijsje bij de kachel op te eten. Ja, zo vulden ze hun vrije tijd in.

ONDER DE PANNEN IN DE VAKANTIE

Want vakantie was er niet bij. Ja, Ans ging wel eens logeren bij familie in Haarzuilens. Maar verder kwam ze niet. En dan één keer in de zoveel tijd gingen ze op een zondag met de familie naar Ouwehands Dierenpark in Rhenen. Maar dat was het enige dat je eigenlijk had. Je kwam niet weg. Want haar vader en moeder hebben vroeger nooit vakantie gehad. Het enige dat ze verder had in de grote vakantie was dat ze veel bij een boer in de buurt hielp. Bessen plukken, druiven pitten, meegaan naar het land als ze koeien gingen melken en dan mocht ze op de bok met het paard en wagen met die bussen erop de melk naar de boerderij brengen. Dat paard was zo oud, die wist de weg wel in dat land, dat konden ze haar wel toevertrouwen. Zo was ze onder de pannen in de vakantie. Ze mocht altijd mee-eten op de boerderij en kreeg een gulden in haar spaarpot. Zo bracht ze haar jeugd door bij het gemaal midden in de polder. Ze moesten een kilometer fietsen over de kade voordat ze bij de eerste burens op de boerderij waren. Ze zaten midden in het land en keken naar niks anders dan koeien en op de snelweg Utrecht-Amsterdam. 's Zomers was dat prachtig maar 's winters als je daar een heel strenge winter had dat er met sneeuw en ijs ook niemand kwam, was het er erg eenzaam. Er kwam dan ook niemand over de vloer. De post moesten ze zelf halen. Die legden ze op de boerderij neer. Ook de krant brachten ze niet bij Wessels en winkeliers meden de slechte weg.

DE HOGE HOED

Boodschappen deden ze dan ook op Haarzuilens in het winkeltje van Van Zijl. Dat was een kruidenierswinkeltje (in het pand waar later de antiquair in gezeten heeft). En dan kreeg Ans een winkelboekje mee van haar moeder. Als ze naar school ging, zette ze haar fiets bij de winkel neer, gaf het boekje af en haalde haar fiets uit school weer op. Haar moeder had dan net zo veel boodschappen gepland dat ze ze in een doosje achterop de fiets kon meenemen naar huis. Er waren toen nog wel wat meer winkels in Haarzuilens. Van Zijl was een echte kruidenier met zo'n stenen vloer en die ouderwetse blikken met koffie, thee enzovoort. Ans ging daar in de vakantie nog wel eens helpen. Die Van Zijl reed nog zo'n ouderwetse auto. Ze noemden hem altijd "de hoge hoed"

en dan had hij zo'n grote huissleutel bij zich en daar draaide hij hem mee op. Dan had hij nog wat klanten in Vleuten maar 's zomers als de baron op de Haar was en er ook veel personeel en vrienden en bekenden logeerden, bezorgde Van Zijl daar de boodschappen en dan ging ze wel eens met hem mee om alles in de keuken af te geven. Ze vond dat prachtig om naar het kasteel te rijden maar verder dan de keuken kwamen ze niet. De andere winkels in Haarzuilens waren bakker van Dommelen en slager van Rooijen.

DE WINKEL VAN SINKEL

Omdat ze achter op het land geen gas hadden, had haar moeder nog lang een petroleumstel. In Haarzuilens had je vroeger een petroleumboer, Arie Verhoef, die woonde in het straatje bij de Vier Balken. Ze werd er dan als kind op uitgestuurd om zo'n kannetje met petroleum te halen. En vroeger weekte haar moeder ook alles. De groente en het vlees ging allemaal in flessen en dan moest ze op de fiets naar Vleuten, want in Haarzuilens hadden ze geen weckflessen, deksels, ringen en beugels. Dan moest ze naar mevrouw Pos, de vrouw van bakker Pos, die woonde op het Haarpad. Zij had zo'n winkeltje dat ze "de winkel van sinkel" noemden want die had van alles. Daar was meer te koop dan je nu in Vleuten kunt krijgen maar het was ontzettend als je daar als kind naar toe moest want die mevrouw kon zo kwekken. Dus dan werd ze er op uitgestuurd om even naar Vleuten te gaan van achter uit Haarzuilens om platte en ronde ringen te halen. Nou en dan stond zo'n mens daar te praten met een klant en dan stond je als kind van je ene been op 't andere maar te wachten. Want ze werd ook niet even tussendoor geholpen. Dan kwam ze wel eens thuis met de mededeling: "Ik ga daar nooit meer naar toe." Familie Pos had ook nog een bakkerij. Later bezorgde bakker Pos brood bij de familie Wessels toen de Thematerkade was geasfalteerd. Dat was na de ruilverkaveling.

EENDENJACHT

Ans herinnert zich nog goed de Haarse kermis. Dan had je echte optochten. Voor zo'n klein dorpje deden ze echt heel veel. Dan kwam de stadskapel uit Utrecht. Die speelde altijd die twee kermisdagen want vroeger was het alleen maar maandag en dinsdag kermis in Haarzuilens. 's Maandags de opening en dan met school spelletjes doen op het speelveld, waar nu de dierenweide is. Dan kregen ze chocolademelk op het schoolplein met een vel er op. Dat kon ze nooit zo erg waarderen. In Ans' tijd was er geen sin-

terklaas- of kerstfeest op het kasteel maar wat ze wel bij het kasteel deden vroeger was schaatsen op de kruisvijver. Dat was een traditie. Dan organiseerde de school spelletjes op het ijs. En als de baron op het kasteel was, kwamen ze bij de familie Wessels op zaterdagavond eenden jagen op die lange kade. Dan waren de dames en kinderen er ook bij. Ze kwamen dan in grote auto's met grote gezelschappen.

EEN VLEK WEGWERKEN

De familie Wessels was rooms katholiek en kerkte, zoals iedereen in Haarzuilens, in Vleuten. Ze gingen altijd op de fiets met zijn drieën en al regende het pijpenstelen ze moesten van moeder naar de kerk. Zo gingen ze eens over die kade op de fiets vanaf het gemaal naar die boerderij. Na die kilometer stonden hun schoenen al vol met water en toen ze op Themaat reden, kwamen ze mensen tegen uit de vroege kerk. Die wezen naar hun voorhoofd tegen haar vader of hij gek was om in dat weer naar Vleuten te fietsen. Maar ja je ging toch 's zondags naar de kerk. Dat moest. En op zaterdagavond naar het lof. En dan had je kapper Roos op Vleuten waar nou bloemenwinkel Floraville zit. Die was op zaterdagavond ook open en dan ging vader Wessels zo af en toe vóór het lof eerst nog even naar Willem Roos om zijn haar te laten knippen. Want hij had door de week geen tijd natuurlijk. Wat Ans zich ook nog goed herinnert dat was de processie op Sacramentsdag. Die processie ging vanuit de kerk over het kerkhof en dan terug door de tuin van de pastorie. Haar moeder was vroeger lid van het vrouwengilde en liep in de processie in die groep mee. Hoorde je nergens bij, zoals haar vader, dan liep je achteraan bij "het volk". Zelf liep als bruidje mee. Alle meisjes van de katholieke scholen uit Vleuten en Haarzuilens deden hieraan mee. Ans ging bij moeder achterop de fiets met die witte jurk al aan. En toen kwamen ze aan bij het Verenigingsgebouw tegenover de rk-kerk. Maar o wee, daar had ze met die witte jurk langs de fietsband geschuurd zodat er een grote zwarte vlek in zat. Koster Piet Boeijen haalde zijn vrouw Marie erbij. Die is aan het poetsen geweest. Die heeft die vlek zo'n beetje weggewerkt. Juffrouw Witkamp, de schooljuffrouw uit Vleuten die het hele bruidjesgebeuren leidde, keurde haar jurk uiteindelijk goed en zo mocht ze toch nog meelopen. Maar later heeft haar moeder het verstandiger gedaan. Ze nam die jurk voortaan mee en dan trok ze hem in Vleuten pas aan want met een witte jurk de Thematerkade over dat was vragen om moeilijkheden! Dat was in de tijd van pastoor Beutener. Die had zo zijn eigen methoden om dingen duidelijk te maken. Zo was er bij haar eerste communie een meisje dat met veel pracht en praal aan het gebeuren moest meedoen en dat van haar ouders een sluiertje op had gekregen. Beutener vond dat niet kunnen. Het kind stak daarmee teveel boven de anderen uit. Dus achter in de kerk bij het binnenkomen van de stoet, trok hij het sluiertje van haar hoofd. Pastoor Beutener kwam ook vroeger op school om de katechismusles te overhoren en later ook nog op de huishoudschool. Volgens Ans was hij niet zo makkelijk maar erg kortaf. Ze weet nog goed dat ze een keer op de huishoudschool tussen de middag gingen biechten. Dat was toen nog. Er was een stel meiden bij die in de kerk zat te giechelen en te lachen, want ze hadden een soort schooluniform aan bestaande uit witte schorten met een soort kapje op je hoofd. Dus ze waren zo de school uitgestapt om even te biechten. "Ja," zegt Ans "we hadden beter niet kunnen gaan want we deden veel meer beroerdigheid natuurlijk dan dat we op school waren gebleven." En op een gegeven moment werd het wel erg rommelig en levendig in die kerk. Toen kwam pastoor Beutener de biechtstoel uit. En hij stuurde een van de meisjes gewoon weg. En met het overhoren van de katechismus mocht je ook niet zitten hakkelen, want dan kon je het zoveel keer overschrijven en als hij dan de week erop kwam, moest dat op papier staan met de handtekening van pa en moe eronder. En

Foto van Ans ter gelegenheid van haar 1e communie genomen op de stoep voor het huis aan de Thematerkade.

Ans zei een keer uit medelijden per ongeluk: "Ach meneer pastoor." Waarop Beutener zei: "En jij ook." Beutener stapte ook heel bijzonder op de fiets. Dan had hij zo'n klein stepje achterop om hem over het zadel te helpen en dan stonden de meisjes wel eens te kijken bij school en hoopten ze erop dat hij er een keer naast ging, maar dat is nooit gebeurd. Indertijd had Vleuten een kapelaan de Wit, die bij de familie Wessels kwam zwemmen. Hij had een scooter, waarmee hij bij Wessels de kade afreed. Dan kwam je aan de snelweg Utrecht-Amsterdam en dan had je aan de andere kant de veenput van Leen Verhoef waar nu het grote benzinstation gebouwd is. Het water uit het gemaal vandaan heette de Haarrijn. Die liep naar die snelweg toe en daar had je van die grote buizen liggen, want dat water ging onder de snelweg door en kwam aan het Amsterdam-Rijnkanaal uit. En daar zwommen ze dan. Dan konden ze vanaf die grote buizen zo het water in duiken. Er kwamen een heleboel jongelui uit de buurt zwemmen. Ans zelf heeft dat nooit gedaan. Ondanks dat ze altijd rondom in het water woonde, was ze geen watermens. Ze weet niet of pastoor Beutener ooit geweten heeft dat kapelaan De Wit daar zwom. Haar vader en moeder hebben het nooit verder verteld en kapelaan de Wit kon dat wel waarderen want op een keer kwam hij bij haar moeder aan met een grote bos van die grote gele en witte waterdotters.

KAPEL

Het gebeurde wel eens dat de familie

Wessels 's zondags als de baron er was en als er plaats was, naar de kapel van kasteel de Haar ging. Pastoor Beutener kwam dan met koster Piet Boeijen met de auto en een misdienaar erbij daar de mis doen. Eigenlijk mocht het niet. De mensen die in Haarzuilens woonden, moesten naar de parochiekerk in Vleuten, want de kapel was geen officiële parochiekerk dus dat gold niet als zondagsplicht. Voorts miste de parochie dan inkomsten uit de collecte. Dat iedere cent telde blijkt wel uit het feit dat er ook een hele strijd is geweest tussen de parochie van Vleuten en die van Kockengen over het probleem aan welke parochie de familie Wessels behoorde. Ze woonden namelijk precies op de grens van Haarzuilens en Kockengen en ze weet nog dat haar vader en moeder vertelden dat de pastoor van Kockengen ook zat te azen, want het ging om parochianen. Uiteindelijk bleven ze bij Vleuten horen. Vroeger kwam de pastoor ieder jaar wel even langs met een verhaaltje. Zo ging dat in die tijd. En haar vader had als hobby een ren met kippen en een

Kobus Wessels 25 jaar in dienst van het waterschap. Rond de tafel zitten: A.P. Zwartkruis, secretaris van het waterschap, P. Teunissen en C. van der Meer, Poldermeesters, J. Versteeg, voorzitter van het waterschap, G. Verhoef, H. van Dam, L. Broekhuysen, poldermeesters, Ans, Anna en Kobus Wessels.

varken maar als het varken in oktober geslacht werd, ging het beste deel wel naar de pastorie, naar het hoofd van de school en naar de dokter bij wijze van spreken. Ze gaven van hun armoede nog het beste weg. Als hij dan dat varken slachtte, kwam Arie Verhoef (de vader van Kees Verhoef van Burger en Gemeenschap) dat varken schieten op de werf. Moeder ving het bloed op want ze maakte ook alles zelf: bloedworst, bakenbrij enz. Ans moest wel binnenblijven maar stond toch wel voor het raam. Ze is nooit kinderachtig opgevoed maar was overal bij betrokken. Dat was ook met onweer en dergelijke. Ze werd nooit bang gemaakt. Zo gebeurde het dat ze een keer in Haarzuilens bij haar tante was en daar waren ze allemaal erg bang voor onweer. Haar moeder was onderweg van Vleuten naar Haarzuilens en fietste midden in een bui. De hele Schoolstraat stond blank en het bleef maar onwederen. De lamp ging aan en ze gingen allemaal onder de tafel. Op een gegeven moment kwam haar moeder binnen en werd gewoon nijdig. Ze waren daar te nuchter voor. Ze hadden al zoveel dingen meegemaakt in die polder maar er werd geen drama van gemaakt.

NOU BREEKT MIJN KLOMP

De winter van '63 was bijzonder streng en duurde erg lang. Begin maart begon het te dooien. Op de eerste dag van de dooi viel Kobus Wessels in de gladheid en hij dacht nog dat de kap van zijn klomp brak maar dat was dus zijn enkel. Dat gebeurde 's morgens om 8 uur. Ze

zagen hem zo langs de muur van de tuin af komen strompelen want hij was naar zijn hokjes met kippen geweest. De familie Wessels had indertijd dokter Schuurs, maar ja, bij Wessels was er nooit iets aan de hand dus de dokter kwam 's middags om 4 uur. (Dat ging toen zo!) En toen heeft hij hem zelf meegenomen naar het ziekenhuis het Sint Joannes de Deo. Daar moest hij drie weken blijven en toen moest Ans met haar moeder samen het gemaal bedienen. Ze zat inmiddels op de VGLO-school (de huishoudschool in wat nu de Kees Valkensteinschool is). Daar kreeg zij vrij van omdat ze samen de boel moesten runnen, want nu het begon te dooien was het allemaal ijs en troep wat loskwam. Het gemaal ging ook nog kapot, zodat ze ook nog een paar nachten door moesten draaien anders zaten Laag Nieuwkoop en het land bij de eendenkooi onder water. Ans en haar moeder gingen elke keer naar het ziekenhuis en dan vroeg vader: "Hoe is het waterpeil op Themaat en hoe is het waterpeil daar en daar?" Dat kon je bij het gemaal op de werf op borden zien en dan zei Ans' moeder: "Zeg jij het maar." "Nou," zegt Ans "ik heb wat gelogen toen hoor." Op een gegeven moment was alles achter de rug en hadden ze alles weer onder controle. Toen gingen ze op bezoek bij vader met Gert Verhoef, een boer van een van de boerderijen op de Ockhuizerweg, die poldermeester was. Zo noemden ze vroeger de mensen die voor het waterschap de schouw deden. Toen durfden ze te vertellen dat het gemaal stuk was geweest, want Kobus Wessels was een beste man maar hij was ontzettend kort en driftig. Zo zelfs dat hij in staat was geweest dat ziekenhuis uit te komen. Er was geen vervanger. Alleen Nico Borst, de boswachter, hadden ze ingeschakeld. Die deed vaker de ronde 's nachts en kwam dan naar hen toe als er teveel vuil op het krooshek lag. Want het ijs ging kruien en na die lange vorst was er ook veel dode vis. Dat werd allemaal op een hoop gegooid met een haak aan een lange steel en op een gegeven moment werd dat weggevoerd.

VAN DE HEL IN DE HEMEL

Na die winter waren ze het zat daar. Ans' moeder al helemaal, want die was van november tot maart niet in Haarzuilens geweest. Die had al die maanden daar achter in die polder gezeten. En toen kreeg Kobus de kans om in de Vleuterweideweg op het gemaal te komen of op het gemaal van Rodenburg aan het kanaal maar daar wilde haar moeder niet naar toe. Die bleef liever in de buurt. Hijzelf trouwens ook. Eind decem-

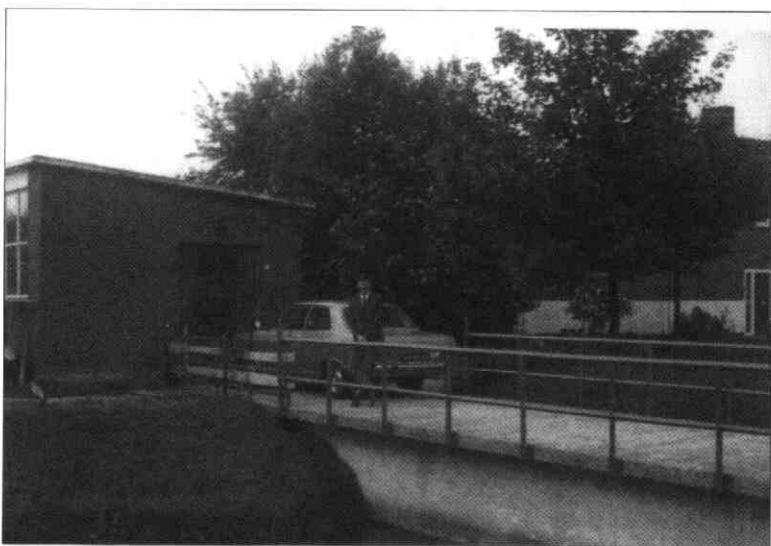
ber 1963 zijn ze toen naar Vleuten gegaan. En toen kwamen ze van de hel in de hemel. Toen kregen ze burens. In die zelfde tijd kwam ze van de lagere school en ging naar de school voor Voortgezet lager onderwijs (de VGLO-school). Dat was een leuke tijd. Ze leerde daar van alles op huishoudelijk gebied. Maar je kon er ook typen leren en een beetje boekhouden. Ze was altijd iemand die graag in het huishouden werkte. Je leerde er koken en bakken en de ene week moest je op het elektrische fornuis koken en de andere week had je het gasfornuis. En ook naaien en dat soort dingen. Het hoofd van de school was meester Gisbergen. Ans deed twee jaar VGLO-school. In het derde jaar had ze geen zin meer. Ze was 13 toen ze van school kwam, want ze was nog steeds een vroege leerling natuurlijk.

DANSLES BIJ COR ZEEGERS

Het verenigingsleven van Ans bestond uit handbal. En als zij ging zwemmen dan ging ze naar het bad van Van Eden in Maarssen want Fletiomare in De Meern bestond nog niet. Toen Ans ongeveer 16 jaar was mocht ze op zondagmiddag met haar club van Haarlose meiden met de trein naar dansles in Utrecht. Dat was 's middags want 's avonds

Klasfoto van de VGLO-school. 1e rij bovenaan van links naar rechts: Mia van Leusden, Ali Versteeg, Ans Wessels, Sjaan de Rijk, Ineke van den Bosch, Wil Termeulen, Zuster Theresia Maria. 2e rij: Ans van Mourik, Thea van Ooijen, Wil Vermeulen, Wilhelmine van der Horst. 3e rij: Annie de Goeij, Gerda van den Hoven, Mieke van Rooijen, Corrie van den Bosch, ?.

Het gemaal aan de Vleuterweideweg. Op de brug staat Theo de Goeij met zijn opel kadett.

kwam ze niet weg. En haar ouders wisten precies hoe laat dansen afgelopen was dus ze kon ook geen trein later komen. Alles wat vroeger katholiek was, ging bij Zeegers op de Breedstraat op dansles. Dat was de mogelijkheid dat je even onder het ouderlijke gezag uit was. Dat je even los was. Ans weet nog dat ze bij Zeegers een soiree hadden op een zaterdagavond, terwijl er van de rk-kerk voor ouders en kinderen iets te doen was in het Verenigingsgebouw (waar nu de woonstichting in zit tegenover de rk-kerk). Ze vond het verschrikkelijk want ze wilde zo graag naar dat dansen. Haar vader, die hoewel hij op leeftijd was vroeger zelf ook van feesten had gehouden, zorgde ervoor dat ze naar Utrecht kon naar dat dansfeest. Ze ging met de bus maar 's avonds laat reed er geen bus meer. Daarom hadden ze dat zo georganiseerd dat slager van Rooijen, die ook een dochter had bij de club, de meiden in Utrecht ging halen. Ans' vader stond 's nachts om 1 uur op de Bottensteinweg te wachten van waar ze weer met de fiets naar huis gingen. En dat waren de uitjes eigenlijk. Na de VGLO-school ging ze bij Nico Borst, de boswachter, in de huishouding werken. Later ging ze in Oog in Al bij familie Appelman werken. Daar hadden ze zes kinderen, waaronder twee tweelingen die nog ouder waren dan Ans. Die mensen hadden ook nog een nakomertje, waar ze een soort kindermisje voor zochten die daarnaast ook huishoudelijk werk deed. Daar heeft ze het

heel goed naar haar zin gehad. Ans ging dan met de fiets naar het dorp. Dan ging ze verder met de bus. Ze stapte bij bakker Van Munster in de Dorpsstraat (heette dat toen nog, de Pastoor Ohlaan en de Hindersteinlaan bestonden nog niet) op de bus (van de Kabogarage aan de Schoolstraat) naar Utrecht en dan stapte ze bij de Majellakerk uit. Ze liep het laatste stuk tot vlak bij het militair hospitaal waar die mensen woonden. Dat was ze heel gauw beu want dat duurde veel te lang. Als het regende was ze toch al nat als ze uit de Vleuterweideweg bij de bushalte kwam. Dan fietste ze door, want ook toen al was de bus vaak niet op tijd. Ze werkte er iedere dag tot zelfs zaterdag aan toe. Door de week van 9 tot 5 en op zaterdag tot een uur of 1. Ze verdiende zo'n zes gulden in de week. Ans vond het er heel leuk met zo'n stel kinderen om haar heen terwijl ze thuis maar alleen was. De vader van het gezin werkte bij de Utrechtse IJzerhandel, de VUIJ, en de moeder kwam van de boerderij dus dat was ook een buitenmens. Dat klikte. Ze is daar wel een jaar of zes geweest. Op een gegeven moment gingen die mensen verhuizen naar De Bilt. Ze wilden haar heel graag houden en Ans kon daar zelfs een kamer krijgen maar dat kon ze haar vader en moeder niet aandoen. Toen is ze gaan werken bij de familie Knippers in Laag Nieuwkoop als hulp in de huishouding. Die hadden een loonbedrijf. In die tijd heeft ze haar man leren kennen en zijn ze getrouwd. Ze bleef wel werken bij Knippers en toen ze zwanger was bleef ze zo

lang doorwerken dat mevrouw Knippers haar zei: "Ik vind het erg dat je weggaat maar wanneer ga je want straks wordt het hier geboren." Maar ook na de geboorte van haar eerste dochter heeft ze daar nog gewerkt.

VAN EEN BRUILOFT KOMT EEN BRUILOFT

Ans heeft haar man, Theo de Goeij die uit Oud Zuilen kwam, leren kennen op het 12 en een half jarige bruiloftsfeest van Jan van Lint en zijn vrouw. De familie Van Lint woonde op de Vleuterweideweg dus waren burenen. Theo was een neef van ze en een nichtje, Lida geheten, was een vriendin van Ans. De vader en moeder van Theo waren uiteraard uitgenodigd op het feest en Lida, die wist dat Theo zijn vader en moeder altijd bracht en haalde met de auto, zei tegen hem: "Theo als je ze nou komt halen, kom dan wat eerder want ik weet nog een leuke vriendin voor je." Theo voegde de daad bij het woord en kwam rijkelijk vroeg. Zodoende kon hij nog gezellig wat dansen met de daar aanwezige meisjes en laat het nou meteen klikken met Ans! Theo vertelt: "Ik reed altijd voor mijn ouders. Mijn vader reed helemaal geen auto. Ik weet nog dat hij een bromfiets kreeg, nou dat was wat. Hij liep altijd en verder was hij gewoon paard en wagen gewend. Toen hij die bromfiets pas had riep hij tegen de bromfiets ook ho, maar die stopte natuurlijk niet dus dat ging wel eens fout. Ja die mensen waren daar niet mee opgegroeid."

DE DUVEL EN Z'N OUWE MOER

Van alle baantjes die Ans heeft gehad hoefde ze geen kostgeld te betalen. Ze mocht het zelf houden maar op een gegeven moment zei ze zelf: "Ik wil kostgeld gaan betalen." Haar vader zei: "Ben je nou helemaal gek." Maar haar moeder zei: "Nee dat is wel goed." En toen ze gingen trouwen en de sleutel hadden gekregen van het nieuwe huis, kwamen haar ouders met een hele grote wasmand en daar zat van alles en nog wat in voor de uitzet: handdoeken, theedoeken, wasknijpers, stoffer en blik, borstel, de duvel en z'n ouwe moer zat in die mand. Dat had haar moeder allemaal van dat geld dat ze dan zogenaamd als kostgeld betaalde voor hen opgespaard. Ze trouwden op 27 juni 1970. Ze kregen een huis in de wijk Nieuwe Vaart. Dat waren de laatste premiewoningen die toen gebouwd werden in Vleuten. Van de heer Zwartkruis die gemeentesecretaris was maar ook bij het waterschap zat, hoorden ze dat die huizen gebouwd werden en toen werd hen aangeraden daar een huis te kopen als ze in Vleuten wilden blijven wonen, want daarna zou lange tijd niet meer gebouwd worden. Daarna zou Nijeveld in De Meern worden ontwikkeld. De ouders van Ans vonden het verschrikkelijk als ze niet in Vleuten bleef. Ze kregen twee dochters, een in oktober 1971 en een in augustus 1973. Ans' vader en moeder hebben daar nog heel veel jaren van kunnen genieten want ze kwamen later in de Camphuysenstraat wonen in een bejaardenhuisje. Ze kwamen heel vaak even aan. Ans' vader heeft ontzettend veel gefietst met de oudste. Haar moeder kwam altijd voor de kleine werkjes zoals aardappels schillen of wat naaien. Ze zijn in hoge ouderdom gestorven. Haar vader is 85 geworden en haar moeder 86. Theo: "Die mensjes hebben heel wat gewerkt en toch zijn ze ook gelukkig geweest. Maar de luxe van vandaag en de armoede van onze ouders, dat heeft niks met geluk te maken. Tegenwoordig moet het allemaal meer, meer, meer. Het is allemaal zo'n verschil. Daarom benijd ik ze ook wel van vroeger hoor. Het is nooit dat jachtige geweest." Ans is, toen de kinderen ouder werden, weer gaan werken in de huishouding en dat doet ze nu nog. De meisjes zijn in Vleuten naar school gegaan en toen naar de Rientjesmavo in Maarssenbroek. Daarna zijn ze allebei nog naar de Meao (Middelbaar economisch en administratief onderwijs) gegaan en toen is de oudste gaan werken bij het transportbedrijf van Goes. De tweede dochter is nog heao gaan doen en die werkt bij Verder op de Utrechtse weg. Sinds april 2001 is Ans oma van een

Trouwfoto van Ans Wessels en Theo de Goeij.

kleindochter. Ze past sindsdien ook twee middagen en een hele dag op en ze vindt dat ontzettend leuk om te doen. Ze gaat dat werk in de huishouding daarom meer afbouwen en meer haar tijd besteden aan haar kleinkind want dat vindt ze toch leuker. Maar bepaalde mensen bij wie ze al zoveel jaren komt en ook een bepaalde band mee heeft, blijft ze wel bij werken. Dat is ook een beetje om de sociale contacten. Verder is ze iemand die eigenlijk wel graag thuis is. Ze is niet zo'n mens dat overal op en in zit, wat dat betreft is ze erg op zichzelf. "Misschien," zegt ze, "komt dat omdat wij ook altijd erg achteraf gewoond hebben. Ik weet het niet."

Kobus en Anna Wessels.

DE SCHILDERSWIJK

Onze straatnamen, oorsprong en betekenis (12)

In de zestiger jaren zijn in onze gemeente grote bouwlocaties gerealiseerd. In de wijken Odenvelt, Nieuwe Vaart en De Meern Zuid zijn heel wat huizen gebouwd. Dat bleek nog niet voldoende om aan de vraag te kunnen voldoen. De gemeenteraad besloot om het gedeelte tussen de Henri Dunantlaan en de Smalle Themaat in Vleuten als bouwlocatie aan te wijzen. Deze wijk gaat als Hinderstein-Noord de geschiedenis in.

HINDERSTEIN-NOORD

Vanzelfsprekend moesten voor de nieuwe wijk straatnamen bedacht worden. De politieke partij Burger en Gemeenschap deed op 20 september 1986 schriftelijk een tegenvoorstel op datgene wat door de Commissie Straatnaamgeving was voorgesteld. Op 2 juli 1986 had Burger en Gemeenschap geopperd om voor de nieuwe wijk namen te gebruiken van families die een eeuw of langer in onze gemeente woonachtig zijn. Het college van Burgemeester en Wethouders vond het een sympathiek idee. Men verwachtte echter dat de uitvoering problemen zou gaan geven. Er waren maar tien straatnamen nodig terwijl er meer families met 'oude' namen waren.

Achteraf gezien moet vastgesteld worden dat Joke Eysenbach van Burger en Gemeenschap zeer accuraat te werk is gegaan. Uitgangspunt was het jaar 1887 precies honderd jaar eerder dan de oplevering van de eerste woningen in Hinderstein Noord. Alle achternamen zijn verzameld en toen bleek dat in dat jaar 53 kinderen zijn geboren. Een groot deel van de geslachtsnamen van deze kinderen kwam niet meer voor. Van de overgebleven namen werden er tien geselecteerd welke op dat moment het meest voorkwamen. De gemeenteraad heeft deze naamgeving ondanks veel sympathie niet aangedurfd. Men besloot het voorstel van de Commissie Straatnaamgeving om de straten te benoemen naar Nederlandse schilders op 23 september 1986 aan te nemen. Door het vele researchwerk van Burger en

Gemeenschap is wel inzicht gekregen in de oudste families in onze gemeente.

Omdat over de zeven schilders al veel gepubliceerd is, beperken we ons in het kader van de serie 'Onze straatnamen, oorsprong en betekenis' in verband met de volledigheid tot de voornaamste feiten uit hun levensloop.

RUBENSLAAN EN RUBENSHOF

Van de zeven schilders in de wijk Hinderstein Noord is Pieter Paul Rubens de oudste. Hij is op 28 juni 1577 in het Duitse Siegen geboren. Zijn ouders waren de Antwerpse advocaat en schepen Jan Rubens en Maria Pypelinckx. In 1592 werd Pieter Paul leerling van de landschapschilder Tobias Verhaecht en vervolgens van Adam van Noort en Otto van Veen. In 1598 werd hij 'vrymeester' in Antwerpen. Twee jaar later ging hij naar Italië waar hij acht jaar verbleef. Op 25 oktober 1608 kwam hij weer terug naar Antwerpen. Op 23 september 1609 werd hij benoemd tot hofschilder van de aartsherto-

Rubenslaan vanuit het zuiden.

gen Albrecht en Isabella en in datzelfde jaar op 30 oktober trad hij in het huwelijk met Isabella Brant.

Na de dood in 1621 van aartshertog Albrecht bleef hij hofschilder. Daarnaast kreeg hij van aartshertogin Isabella belangrijke diplomatieke opdrachten. Nadat zijn vrouw in 1626 was overleden, trouwde hij in 1630 met de 16 jarige Hélène Fourment. Pieter Paul Rubens overleed op 30 mei 1640 in Antwerpen en werd begraven in de Sint Jacobskerk eveneens in Antwerpen. Beide straten zijn op 23 september 1986 door gemeenteraad vastgesteld¹.

JOHAN VERMEERERF

Tot het einde van de 19e eeuw was Vermeer niet zo'n bekende schilder. Dat is ook de oorzaak dat van zijn leven niet veel bekend is. Johannes, beter bekend als Jan Vermeer is op 31 oktober 1632 in Delft geboren. Hij was zoon van een zijdewerker die zich ook wel met kunsthandel bezighield. In 1653 trouwde hij in Delft en werd lid van het Sint Lucasgilde. Niet is bekend van wie hij een schildersopleiding heeft gekregen. Men vermoedt dat het Carel Fabritius, een leerling van Rembrandt, is geweest. Uit zijn werk blijkt wel dat hij contact heeft gehad met Utrechtse volgelingen van Michel Angelo Merisi da Caravaggio bij ons beter bekend als Michelangelo. Dat kan geconcludeerd worden uit twee schilderijen waar op de achtergrond van een interieur een schilderij van de Utrechtse Dirck van Baburen hangt.

Vermeer was geen groot productieve schilder want van hem zijn slechts 35 schilderijen bekend. Hij heeft altijd in Delft gewoond en gewerkt en overleed daar op 15 december 1675. Na zijn dood raakte hij op de achtergrond maar sinds het einde van de 19^e eeuw wordt hij tot een van de grootste schilders van de 17^e eeuw gerekend. De naam van dit erf is op 23 september 1986 door de gemeenteraad vastgesteld².

REMBRANDTLAAN

Rembrandt Harmenszoon van Rijn is op 15 juli 1607 in Leiden geboren. Hij was zoon van Harmen Gerritszoon van Rijn die molenaar was en van Neeltgen Willemsdochter van Zuytbrouck, een bakkersdochter.

Rembrandt is één jaar ingeschreven geweest aan de Academie in Leiden waar hij verschillende leermeesters heeft gehad. Rond 1625 deelde hij samen met Jan Lievens een atelier in Leiden. In juli 1632 gaat hij naar Amsterdam waar op 6 juni 1633 trouwde hij met Saskia van Uylenburgh. In 1639 kocht hij het huis in de Jodenbreestraat 4 – 6 in Amsterdam. Dit huis, bekend als het Rembrandthuis, is onlangs geheel gerestaureerd. Het echtpaar kreeg vier kinderen waarvan alleen de zoon Titus in leven bleef. In 1642 overleed Saskia en kwam Rembrandt in grote financiële en persoonlijke problemen. Het moet

1645 zijn geweest toen hij met Hendrickje Stoffels ging samenwonen waaruit dochter Cornelia is geboren.

Rembrandt heeft talrijke leerlingen gehad die later bekende schilders of etsers zijn geworden. Na een productief leven overleed hij op 4 oktober 1669 en is op 8 oktober in de Westerkerk in Amsterdam begraven. Zijn straatnaam is op 23 september 1986 door de gemeenteraad vastgesteld³.

MESDAGLAAN EN MESDAGHOF

Wie Mesdag zegt, denkt onmiddellijk aan het geschilderde panorama in Den Haag. Deze panoramische schildering is van Hendrik Willem Mesdag die op 23 februari 1831 in Groningen is geboren. Hij is getrouwd met Sientje die officieel Sina van Houten heet. Willem Mesdag kan gekenschetst worden als een veelzijdig kunstenaar. Naast schilder was hij ook aquarellist en graficus. Hij wordt gerekend tot de schilders van de Haagse School, een beweging van Haagse schilders die van 1870 tot 1900 romantisch realistische schilderijen maakten. Een voorbeeld is hiervan het genoemde panorama waaraan Theophile de Bock, George Breitner en zijn echtgenote Sientje, in de periode van 1880 – 1881 hebben meegewerkt. Op 10 juli 1915 overleed Hendrik Mesdag in Den Haag. Beide straatnamen zijn op 23 september 1986 door de gemeenteraad vastgesteld⁴.

JACOB MARISPLEIN

Het is niet bekend waarom de gemeenteraad juist aan Jacob Maris een straatnaam heeft gegeven. Hij is één van de vijf schilders, allen broers, die bekend zijn. Een mogelijk argument kan zijn dat Jacob, met de doopnamen Jacobus, Hendricus, de oudste was die op 25 augustus 1837 is geboren. De roots van deze schildersfamilie ligt in Praag. Wenzel Maresch trouwde daar in 1800 met de Amsterdamse Metje Smit waarna zij vertrokken naar Den Haag. Hun zoon Mattheus, geboren in 1805, staat als Maris in het gemeenteregister ingeschreven en de familienaam is dus een verbastering van de Poolse naam. Opmerkelijk is dat de naam van de volgende generatie met één r wordt geschreven. Jacob Maris, zoon van Mattheus, was naast schilder ook lithograaf en etser. Hij is evenals, Hendrik Mesdag een vertegenwoordiger van de Haagse School. Hij overleed op 7 augustus 1899 in de Duitse plaats Karlsbad. Deze straatnaam is op 23 september 1986 door de gemeenteraad vastgesteld⁵.

Mesdaglaan vanuit het zuiden.

Jacob Marisplein vanuit het oosten.

VINCENT VAN GOGH LAAN

Zonder twijfel is Vincent Willem van Gogh één van de bekendste Nederlandse schilders. Hij is op 30 maart 1853 als zoon van een dominee in Groot Zundert geboren. Zijn levenspad begon niet direct als schilder. Eerst werkte hij als leerling in een Haagse kunsthandel van waaruit hij naar Londen en Parijs werd gezonden. Hij kreeg grote belangstelling voor theologie en werkte tot 1876 als hulpprediker in Engeland. In Nederland teruggekeerd wilde hij theologie gaan studeren maar hij haalde het staatsexamen niet en ging in de Belgische Borinage als prediker aan de slag. Daar werkte hij hard, fanatiek en leefde zoals de armste mijnwerkers. Deze manier van leven was niet in overeenstemming met zijn functie waardoor hij in 1880 werd ontslagen. In 1881 verlegde hij zijn fanatisme naar het tekenen en werkten dat jaar vanuit zijn ouderlijk huis dat toen in Etten was. Van 1881 tot 1883 kreeg hij les van Anton Mauve en leefde samen met Sien, een ongehuwde moeder, die veel model heeft gestaan voor zijn tekeningen. Van december 1883 tot november 1885 verbleef hij weer bij zijn ouders die toen in Nuenen woonden. Via Antwerpen kwam hij eerst in Parijs en later in de Provence terecht. Zijn leven is gekenmerkt door steeds terugkerende moeilijkheden met zijn omgeving en met zichzelf. Door zijn toch al labiel geestelijke gesteldheid kwam hij enkele malen in het ziekenhuis en in een psychiatrische instelling terecht. Ondanks dat is Van Gogh een van de grootste kunstenaars van de 19^e eeuw. Hij week bewust af van natuurgetrouwe weergave, van de werkelijkheid, ter wille van de symbolische uitdrukingswaarde. Zijn schildertechniek heeft veel invloed uitgeoefend voor de verdere ontwikkeling van de schilderkunst.

Op 29 juli 1890 overleed hij in Auvers sur Oise nadat hij op 27 juli op zichzelf een schot had gelost. Zijn straatnaam is op 23 september 1986 door de gemeenteraad vastgesteld⁶.

MONDRIAANERF

Pieter Cornelis Mondriaan is op 2 maart 1872 te Amersfoort geboren. Hij studeerde in de periode 1892 – 1897 aan de Rijksacademie in Amsterdam. Ook kreeg hij les van zijn vader en zijn oom Frits. In eer-

ste instantie schilderde hij in de trant van de Haagse- en Amsterdamse School. Na 1904 ontwikkelde hij een persoonlijke stijl waarbij hij bepaalde natuurlijke thema's steeds verder abstraheerde. Nadat Mondriaan kennis had genomen van het Kubisme ging hij naar Parijs waar hij zijn ontwikkelingen naar abstractie verder ontwikkelde. Door ziekte van zijn vader kwam hij in 1914 terug naar ons land en schilderde in die tijd zijn eerste abstracte schilderij gebaseerd op lineaire en geometrische motieven. Kenmerkend voor zijn verdere werk zijn de horizontale en verticale lijnen. Hij gebruikte uitsluitende de primaire kleuren rood, geel en blauw en zwart, wit en grijs als drie niet-kleuren. In 1938 verbleef hij in Parijs maar door de dreigende oorlog ging hij naar Londen en vervolgens in 1940 naar New York waar hij op 1 februari 1944 overleed. Pieter Mondriaan is een van de pioniers geweest van de abstracte schilderkunst. De naam van dit erf is op 23 september 1986 door de gemeenteraad vastgesteld⁷.

Bronnen:

RbV: Raadsbesluit Vleuten-De Meern

1. RbV 23-09-1986
2. RbV 23-09-1986
3. RbV 23-09-1986
4. RbV 23-09-1986
5. RbV 23-09-1986
6. RbV 23-09-1986
7. RbV 23-09-1986

CHAUFFEURS REGEERDEN BIJ DE GRATIE VAN DE ONKUNDE VAN HUN BAAS.

Het chauffeursprobleem van Etienne baron van Zuylen van Nyevelt van de Haar.

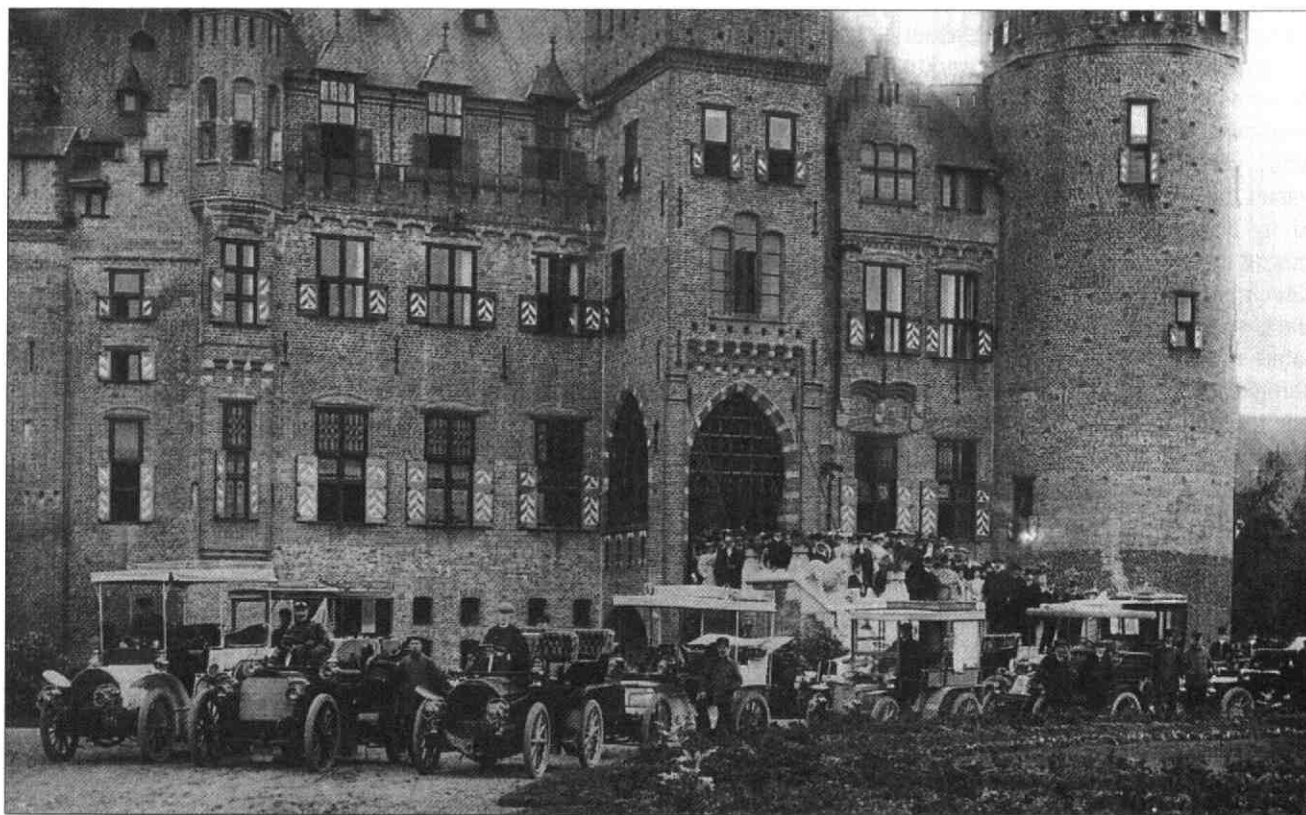
Tot de Eerste Wereldoorlog reden er maar weinig auto's in Nederland. In 1914 werden in de boeken van de 'Personeele Belasting' 4684 'motorrijtuigen' aangeslagen. Binnen deze beperkte groep automobilisten speelde baron Van Zuylen van Nyevelt van de Haar een belangrijke rol. Naast faam voor de bouw van kasteel de Haar had hij ook roem verworven als voorzitter van de machtige Automobile Club de France (ACF) en later als erevoorzitter van de Nederlandsche Automobiel Club (NAC)².

De eerste autobezitters kampten met een veelheid aan problemen. Na het krijgen van een lekke band werd, door de Algemene Nederlandsche Wielrijdersbond (ANWB), het chauffeursprobleem als één van de ergste plagen van het vroege automobilisme genoemd.

Tallose bezitters van grote auto's kenden een soort permanente ergernis, die uitging van de persoon die aangesteld was om de machine te verplegen en te onderhouden. Op zich was het beroep van chauffeur-mecaniciën respectabel genoeg en het beroep werd goed betaald voor de praktische machinekennis. Helaas bevonden zich onder de chauffeurs nogal wat figuren die parasiteerden op hun heer (de 'amateur-automobiel-eigenaar') en op zijn leveranciers van motorbenodigdheden. In werkelijkheid was het de chauffeur-mecaniciën die zijn patroon exploiteerde en de wet voorschreef. De chauffeur regeerde en brutaliseerde bij de gratie van de onkunde van zijn patroon. Als de eigenaar wilde rijden maar de chauffeur had geen zin, waren er tal van auto-aangelegenheden die aangevoerd konden worden om van een ritje af te zien.

Een tweede probleem was van financiële aard. Omdat de autohandel met een provisiesysteem werkte, lag hier een unieke kans voor de chauffeur om illegaal bij te verdienen: 'Wanneer een automobiel-

eigenaar bij een handelaar een stel nieuwe banden bestelt, of eenige andere commissie van betekenis opgeeft, ontvangt de 'chauffeur' van den handelaar, hetzij direct, hetzij bij betaling van de rekening een fooi. Daar steekt oogenschijnlijk geen kwaad in, doch zoo'n simpel iets ontaardt zoo gemakkelijk in 'exploitatie', waarin de eerste plaats de automobieleigenaar de dupe is. Want een brutaal automobielpoetser is niet tevreden met een fooi, vrijwillig en onverplicht gegeven, neen, hij stelt aan den handelaar den eisch, dat hij provisie zal ontvangen over alle posten der onderhoudsrekening. En is de provisie hem niet hoog genoeg dan gaat hij 'chauffeur-mécaniciën', in zijn hoedanigheid als pseudo-makelaar eenvoudig met zijn bestellingen bij een ander...³ Ondanks een eerdere provisieregeling van de industrie slaagden chauffeurs er steeds in de afspraak

Ontvangst Franse automobielclub op kasteel De Haar.

Bron: J.F.K. Kits Nieuwenkamp, Haarzuilens in oude ansichten (Zaltbommel 1995).

ken te omzeilen.

Op zich was het commissiesysteem in de transportwereld niet nieuw. Er zijn aanwijzingen dat ook de koetsiers zichzelf verrijkten met maandelijkse procenten voor voeder, stalling, beslag alsmede commissie voor nieuwe paarden. Met de komst van de auto zou (zo hoopte men) deze uitwas verdwijnen omdat een chauffeur dit gedrag niet zou vertonen⁴.

Dit bleek een ijdele hoop. Omdat de chauffeur meer kennis over de auto had, voelde hij zich vaak hoger dan zijn patroon. Uiteraard een ondukbare situatie. Alleen door hun kennis te verruimen konden automobilist-eigenaars deze situatie tegengaan, ofschoon de redactie van De Kampioen (het officiële orgaan van de ANWB) begreep dat niet iedere automobilist zin had te studeren en niet altijd even graag in contact kwam met de vette auto-onderdelen⁵.

De omvang van het probleem werd duidelijk als men het hoge percentage particulier chauffeurs beschouwde. Veelzeggend waren de cijfers van de in Haarlem verstrekte rijvergunningen: van de 36 verstrekte vergunningen werden er maar liefst 25 verstrekt aan chauffeurs⁶.

Zelfs de voorzitter van de machtige ACF en erevoorzitter van de NAC, baron van Zuylen, ontkwam niet aan de 'chauffeursplaag'. In 'De Auto' (het officiële orgaan van de NAC viel te lezen hoe de baron in zijn woning in het Bois (de Boulogne?) te keer ging omdat hij sinds enige dagen zijn chauffeur kwijt was, die er met de auto vandoor was gegaan. Hij was juist zo geërgerd omdat de chauffeur een degelijk persoon leek te zijn die bovendien in een automobielfabriek gewerkt had. De verdwenen auto was een Peugeot en de baron had de fabriek van het gebeuren in kennis gesteld en verzocht hem behulpzaam te zijn de voortvluchtige te vinden. Bij Peugeot aangekomen kreeg de baron te horen dat men de wagen met de stomdronken chauffeur bij de brug van Asières had teruggevonden. Bovendien was gebleken dat hij de voorgaande dagen drie dames met de auto had opgepikt en met hen de nacht in Maison Laffitte had door gebracht. Het toppunt voor de redacteur was dat de chauffeur die (te voet en nog niet geheel nuchter) op het toneel verscheen de baron kameraadschappelijk groette en vervolgens naar zijn gezondheid vroeg⁷.

Daarmee waren de chauffeursproblemen nog niet voorbij. In de dagbladen van 13 september 1906 viel te lezen hoe de automobiel van baron Van Zuylen van Nyevelt een ongeluk had veroorzaakt op de Vleutenseweg bij Utrecht. De heer J.C.V. (die banketbakker in de Mariastraat was) overleed in het ziekenhuis aan de gevolgen van de aanrijding. Het ochtendblad van de N.Ct. gaf de details: 'De heer V. was

Baron van Zuylen van Nyevelt van de Haar.
Bron: B. Evert Lugard, Gedenkboek van het
25-jarig bestaan der Koninklijke Nederlandsche
automobiëclub 1898 - 3 juli - 1923
(Haarlem 1923).

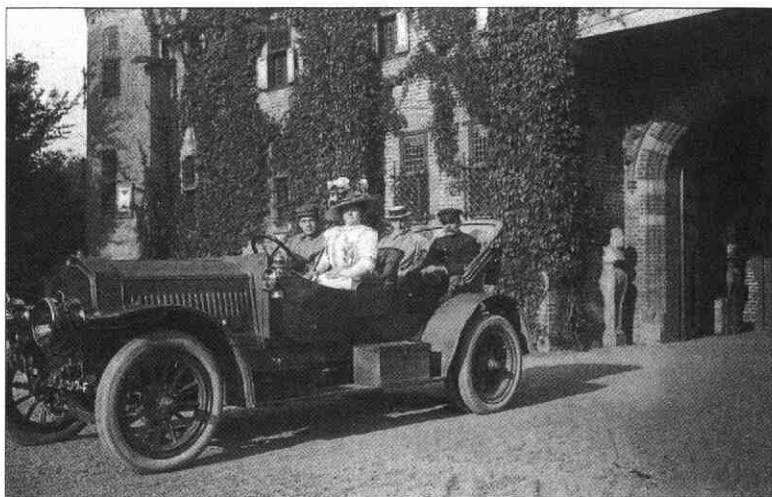
met een ander op pad en hoorde achter zich plotseling het hoorgetoeter van een automobiel, die reeds niet meer zoo heel ver verwijderd was. Omkijken en uitwijken is in een zoodanig geval de boodschap. De heer V. handelde eveneens op deze wijze. Veel tijd om uit den weg te gaan, scheen hij echter op dat oogenblik niet meer te hebben. Waarschijnlijk raakte hij de kluts kwijt, ging naar rechts en links en werd door een der voorste spatborden van den in flinke vaart voortsnellende automobiel in de lendens-treek gegrepen en weggeslingerd. De heer V. bleef roerloos liggen. Behalve een vreeselijke verwonding aan den onderbuik was zijn aangezicht op bloedige wijze geschaafd.

De hem vergezellende heer bleef ongedeerd.

Onmiddellijk na het ongeval stopte de automobiel, die door een chauffeur bestuurd werd. Er bleef niets over dan de gekwetste heer mede te voeren. Aldus geschiedde. De heer V. werd in het ziekenhuis opgenomen en zijn toestand werd door de aanwezige doctoren reeds dadelijk als hopeloos beschouwd. Een geestelijke kwam nog juist betijds om den stervende, die R.K. was, te bedienen. Daarna overleed hij⁸.

De dramatiek van het ongeluk werd nog verhoogd door het feit dat de zoon van de banketbakker toevallig getuige van het gebeuren was geweest. Hij bevond zich namelijk als infantrist aan de overzijde van de Wetering en was één van de eerste die bijstand verleende.

Hoewel het ongeluk niet direct aan de chauffeur was toe te schrijven, werd in de vaderlandse pers toch het 'woest' rijden door automobilisten aan de kaak gesteld. Opvallend was de tegenstelling in berichtgeving tussen verkeersongelukken waar auto's wel en niet bij betrokken waren. De laatste

Toegangspoort kasteel De Haar met naast de chauffeur barones Hélène.
Bron: J.F.K. Kits Nieuwenkamp, Haarzuilens in oude ansichten
(Zaltbommel 1995).

werden in kleine berichten afgedaan terwijl ongelukken met automobielen uitgebreid besproken werden. De betrokkenheid van de wagen van de baron was extra pikant omdat hij sinds het begin van het automobilisme een zeer actief bejiveraar voor de auto was geweest. Als erevoorzitter van de NAC stond hij natuurlijk erg in de belangstelling. Verder werd de jeugdige leeftijd van de chauffeur, hij was 18 jaar, ter discussie gesteld. Door de redacteurs van menig dagblad werd aangedrongen de Motor- en rijwielwet aan te passen en de leeftijd voor het mogen besturen van een auto te verhogen. De NAC verwierp dit, door erop te wijzen dat dit wilde rijden ook door oudere personen of in het bijzijn van de eigenaar van de auto (die meestal ouder was) geschiedde. Toch voelde de NAC dat er iets moest gebeuren.

In samenwerking met de Rijwiel- en Auto-industrie (RAI) zette de NAC in 1906 een chauffeursopleiding op, als onderdeel van de Haagse ambachtsschool. Beroepschauffeurs konden in tweeënhalve maand een cursus volgen, eigenaars-chauffeurs konden volstaan met één maand. Tot begin jaren twintig volgden 395 beroepschauffeurs en 271 particulieren een opleiding, hetgeen nog een aanwijzing voor het hoge aandeel beroepschauffeurs (59%) onder de vroege Nederlandse auto-rijders vormt⁹.

Spoedig na de start van de opleiding zou het chauffeursprobleem aan belangstelling inboeten. Dit kwam niet zozeer door het afleveren van grote hoeveelheden particulier chauffeurs, maar door een veranderend gebruik van de auto. Tot 1909 bleef de grote toerauto dominant. Na 1909 ging de lichtere auto overheersen. Deze laatste werd minder gebruikt voor het toeren en meer voor het zakelijke verkeer. Bovendien reden de eigenaars van lichte auto's meestal zelf, zodat de

markt voor de chauffeurs in de loop der jaren steeds kleiner werd.

Bronnen:

Met dank aan Margreet Staal.

2. In 1913 werd de NAC het predikaat 'Koninklijk' verleend. Zie: B. Evert Lugard Gedenkboek van het 25-jarig bestaan der Koninklijke Nederlandsche Automobiel Club (Haarlem 1923) 80.
3. De Kampioen, no. 28, 14 juli 1906, 493-494.
4. De Kampioen 1903, Aanschaffings- en onderhoudskosten voor automobielen, 28-29 aldaar 29.
5. De Kampioen, no. 13, 29 maart 1907, 243-245.
6. Ariejan Bos, "De gebruikers geteld: het vroege Nederlandse automobilisme in cijfers en statistieken", in: Ariejan Bos, Hans van Groningen, Gijs Mom (red.), Vincent van der Vinne, Het paardloze voertuig: de auto in Nederland een eeuw geleden (Deventer 1996), 17-77 hier: 30.

Verenigingsberichten

OVERGANG NAAR DE EURO

Zoals reeds vermeld in ons vorige nummer is de contributie voor 2002 vastgesteld op € 16, voor toezending per post komt hier € 6 bij voor verzend kosten.

CONTRIBUTIEBETALING/LEDENADMINISTRATIE

Bij dit nummer van ons tijdschrift ontvangt u het acceptgiroformulier in euro's voor betaling van de contributie voor 2002. Wij verzoeken u de contributie in de maand januari 2002 met gebruikmaking van dit formulier over te maken.

Het verenigingswerk en de administratie wordt door vrijwilligers in hun vrije tijd gedaan, het overmaken van de contributie vóór 1 februari 2002 zal de administratieve last voor hen aanzienlijk beperken. Wij rekenen op uw medewerking!

Omdat wij graag over een juist ledenbestand willen beschikken verzoeken wij u indien uw naam of adres op de acceptgiro niet juist vermeld is, of daar wijziging in komt, dat aan onze secretaris te melden.

MEDEWERKERS GEVRAAGD

De historische vereniging en de werkgroepen documentatiecentrum, beeldmateriaal, exposities/ tentoonstellingen en distributie/verzending tijdschrift e.d. willen hun taken ook in de toekomst blijven uitoefenen.

U kunt ons daarbij helpen door het vrijwilligersteam op peil te houden. Heeft u belangstelling voor ons werk en wilt u als vrijwilliger een bijdrage leveren kom dan eens praten op een maandag- of dinsdagmiddag of op onze contactbijeenkomst op de donderdagavond in de

Broederschapshuisjes. U bent van harte welkom.

ACTIVITEITEN IN 2002

Voor het komende jaar heeft het bestuur reeds de volgende activiteiten gepland:

- Algemene ledenvergadering: dinsdag 23 april 2002, programma, tijd en plaats worden nog bekend gemaakt.
- Koninginnedag: dinsdag 30 april 2002, open dag met expositie in de Broederschapshuisjes van 10.00 tot 1700 uur.
- Project Themaat: de archeologische werkgroep Oude-Rijn houdt in de tweede helft van 2002 een open dag, datum, tijd en locatie worden nog bekend gemaakt.
- Romeins schip, in het najaar van 2002 zal een aanvang worden gemaakt met de opgraving van het Romeinse schip, wij houden u op de hoogte.

KADASTRALE ATLAS 1832.

De vereniging zoekt nog sponsors om deze uitgave van de eerste kadastrale kaarten van ons grondgebied te realiseren, wie meldt zich aan?

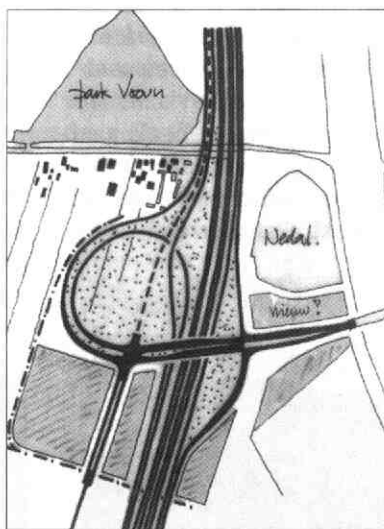
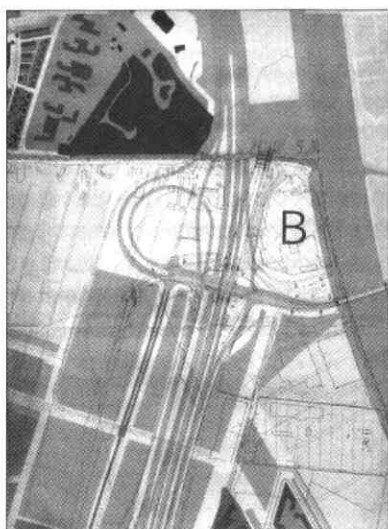
VAN HISTORISCHE DORPEN TOT MODERN LEIDSCHER RIJN

Transformatie (10)

Op deze pagina heb ik me al vaak moeten uitlaten over het feit dat aanpassingen binnen de Leidsche Rijn plannen vooralsnog bijna altijd negatieve effecten hebben op de cultuurhistorie. Een aantal afleveringen geleden handelde het over de spoorverdubbeling. In eerste instantie zou het spoornet 'op palen' worden gezet, zodat er weer een fysieke verbinding kon ontstaan tussen het noordelijke en het zuidelijke deel. Daarmee zou de situatie van voor ongeveer 1850 weer zijn teruggegeven aan het gebied. Opeens werd er een dijk van 7 meter geïntroduceerd, maar zou op belangrijke punten nog van brede onderdoorgangen sprake blijven (ongeveer 1200 meter). In de uiteindelijke plannen is slechts financiële ruimte gevonden voor 800 meter transparantie. Voor 400 meter 'cultuurhistorische transparantie' is aan Utrecht gevraagd daarvoor de financiële ruimte te vinden. Mijn stelling was destijds dat daarmee onderdoorgangen om bijvoorbeeld het noordelijk deel van de Enghlaan weer te verbinden met het zuidelijke deel definitief van de baan zouden zijn. Inmiddels is het bijna vaststaand dat er geen ruimte is voor die onderdoorgangen, vanwege onvoldoende financiële middelen. Dat zou echt verschrikkelijk jammer zijn. Ook de definitieve uitwerking van de Smalle Themaat (de kruising met de Stroomweg De Tol) is zo'n punt van zorg. Positieve berichten zijn te vernemen rond de Joostenlaan. Hoewel er formeel nog geen 'witte rook' is waargenomen, wijzen de signalen de goede richting op: alle plannen gaan van tafel, op een manège na. Als dat het geval is, heeft Utrecht laten zien wel degelijk gevoelig te zijn voor steekhoudende argumenten betreffende de evidente waarde van natuur, landschap en cultuurhistorie. Ander positief nieuws betreft de toekenning door Belvédère van een subsidiebedrag om een cultuurhistorisch plan te maken voor de inrichting van het Rijnse Park onder de titel 'Leidsche Rijn bouwt een Kathedraal'. Nijpend echter zijn de plannen rond de A2.

Zoals u waarschijnlijk allemaal weet is een belangrijk uitgangspunt van de Vinex-wijken de aanhechting aan de bestaande steden. Bij Utrecht ligt er op dat punt een probleem (eigenlijk twee problemen): de barrièrewerking van A2 en Amsterdam-Rijnkanaal staan een echte aanhechting in de weg. Om dit probleem het hoofd te bieden is er al in een vroegtijdig stadium de wens geuit om de A2 in westelijke richting te

verleggen en te overkappen. Deze rijksweg moest sowieso worden verbreed. Door het aanpakken van deze twee projecten in een keer zou financieel voordeel kunnen worden behaald. Een groot nadeel is dat de A2 daarmee gevaarlijk richting Park Voorn opschuift.

2. Een drieluik van de omgeving rond Hooggelegen. Het linkerbeeld laat zien hoe de inpassing van Hooggelegen momenteel is ingetekend, anders dan de intenties uit 1997 van illustratie 1. De aantakkingen op de verlegde A2 in het noorden walsen een rij prachtige huizen aan de Rijksstraatweg weg. Een groot deel van Park Voorn wordt opgevreten. Op de plek waar De Meern en Utrecht alleen door het Amsterdam-Rijnkanaal van elkaar zijn gescheiden, ontstaat een zone van ongeveer 200 meter aan flyovers. Overigens zijn er meer varianten opgetekend door Rijkswaterstaat die nog niet openbaar zijn. De meeste varianten gaan nog veel destructiever te werk. Het middelste plaatje is een mogelijke uitwerking door een bewoner, op basis van het oude uitgangspunt om Hooggelegen iets te draaien. Hierbij ontstaat de minste schade aan de lintbebouwing langs de Rijksstraatweg. Ook blijft er veel meer over van Park Voorn. Bij deze uitwerking hoeft de gemeente Utrecht veel minder bewoners voor veel geld uit te kopen. Ook het recent aangelegde stadsverwarmingsstation (de 'zwarte doos', ontvanger van de Rietveld Architectuurprijs) kan blijven staan. In de huidige opzet zou het peperdure gebouw na zo'n korte tijd al moeten worden gesloopt. Een heel belangrijk voordeel van de middelste 'suggestie' is de extra grond die Nedal tot zijn beschikking krijgt. Hierdoor zou de gemeente Utrecht mogelijk 120 miljoen besparen omdat Nedal dan wellicht niet verplaatst zou hoeven worden. Sterker, wellicht zou dit voor Nedal een reden kunnen vormen haar juridische procedures tegen de gemeente Utrecht te stoppen. Het rechterbeeld is een projectie van het middelste beeld op het linker beeld. In een oogopslag is de cultuurhistorische winst te zien.

3. Rijksstraatweg nummer 5, foto auteur, november 2001. Huize Rhijnoord, gemeentelijk monument, stammend uit de tweede helft van de 19e eeuw. Het pand is in de loop van de tijd meermaals aangepast. Foto 4 laat het huis zien rond 1900 toen het nog Rhijnvliet was genaamd. Het huis kent nog restanten uit de 17e eeuw. In 1960 werd op het parkachtige grondgebied van deze typisch stadse 'vakwerkvilla' parkflat De Rheyngaerde gebouwd. Bij de voorliggende plannen zal dit pand verdwijnen.

Veel dramatischer is het effect dat de dan noodzakelijke aanpassing van knooppunt Hooggelegen teweeg zal brengen. De A2 zal worden overkapt ongeveer 170 meter ten noorden van de Leidsche Rijn tot aan het spoor. Tussen het huidige Hooggelegen en het begin van de overkapping zijn nieuwe aansluitingen nodig.

In de oorspronkelijke Leidsche Rijn plannen, zou Hooggelegen iets naar het zuiden worden verlegd en iets worden gedraaid (illustratie 1). Een prima plan om de allerbelangrijkste aansluiting met de bestaande stad, de Leidsche Rijn, te behouden. En niet voor niets is met betrekking tot Leidsche Rijn aangegeven dat de aansluiting op de bestaande stad een essentieel onderdeel vormt van de Vinex gedachte. Inmiddels is gaandeweg deze verplaatsing van Hooggelegen uit de plannen verdwenen. Tekeningen doemen nu op waaruit duidelijk naar voren komt dat er in een zone van enkele honderden meters, fly-overs het beeld aan het oostelijke eindpunt van de Rijksstraatweg gaan bepalen (illustratie 2). Op de plek waar op dit moment alleen het Amsterdam-Rijnkanaal de barrière vormt met de stad Utrecht, krijgen we straks een enorm com-

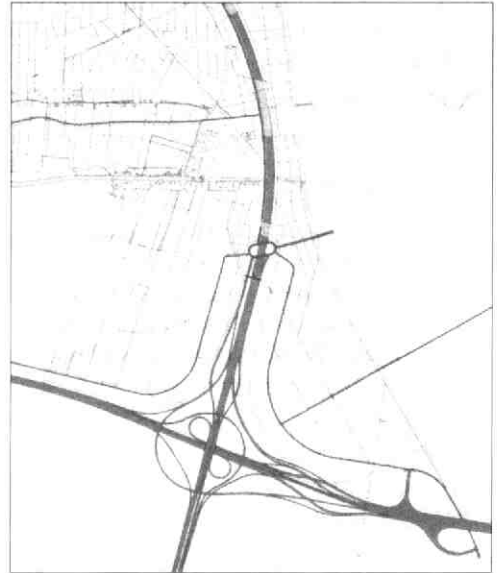

5. Rijksstraatweg nummer 6 en 7, foto auteur, november 2001. Huize Rhijnshoek, gemeentelijk monument, van oorsprong 18e eeuws woonhuis. Na 1864 werd het linker deel aangebouwd als vogelhuis. Bij de voorliggende plannen zal dit pand verdwijnen.

4. Zie onderschrift bij 3.

plex aan onderdoorgangen. Met die voorliggende operatie verdwijnt tevens het grootste deel van Park Voorn, de nu nog rustieke

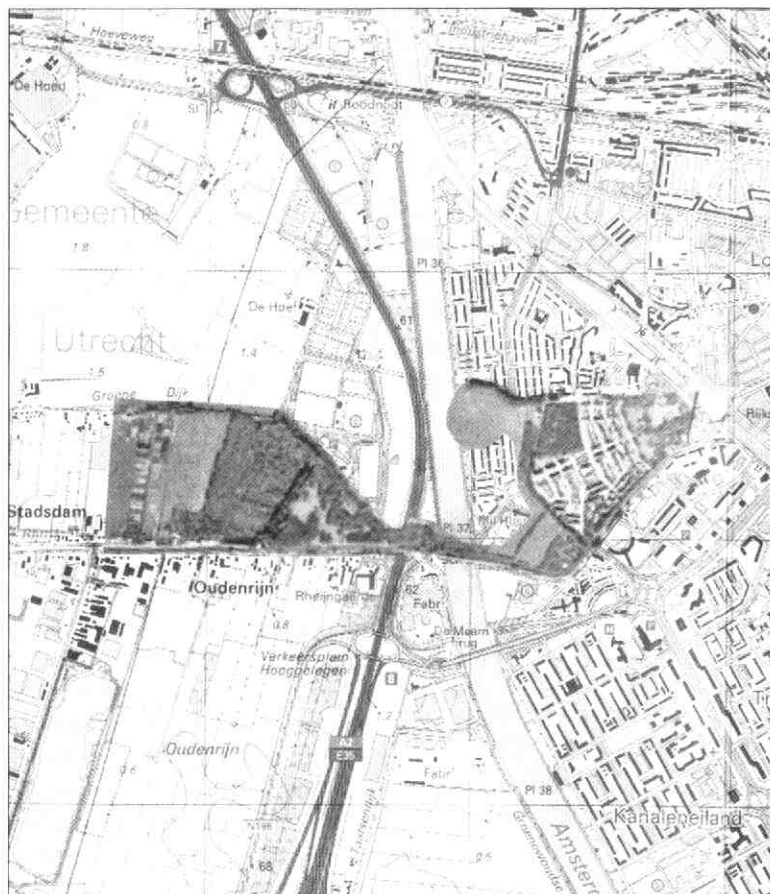

1. Tekening uit de ontwikkelingsvisie van Leidsche Rijn uit 1997. Knooppunt Hooggelegen zou iets worden gedraaid en worden opgeschoven naar het zuiden.

omgeving rond de ruïne van de oude Ridderhofstad. Er zijn scenario's waarbij de nieuwe op- en afritten van en naar Rijksweg 2 de ruïne op slechts enkele tientallen meters na raken. Behoudens de ontmanteling van

10. Een aardige ansichtkaart van rond 1900. Als deze foto over een jaar of 5 zou worden gemaakt, stond de fotograaf bijna onder de dan wellicht aangelegde meest westelijke fly-over. Aan de rechterzijde het 'nieuwe' huis Voorn (gebouwd in 1871). Het prachtige sluiswachtershuis en de kroeg op de Stadsdam verdwenen reeds in het begin van de 50-er jaren van de vorige eeuw.

8. Huidige topografische kaart met daarin een deel van de luchtfoto uit 1936 (Park Voorn en de cirkelvorm).

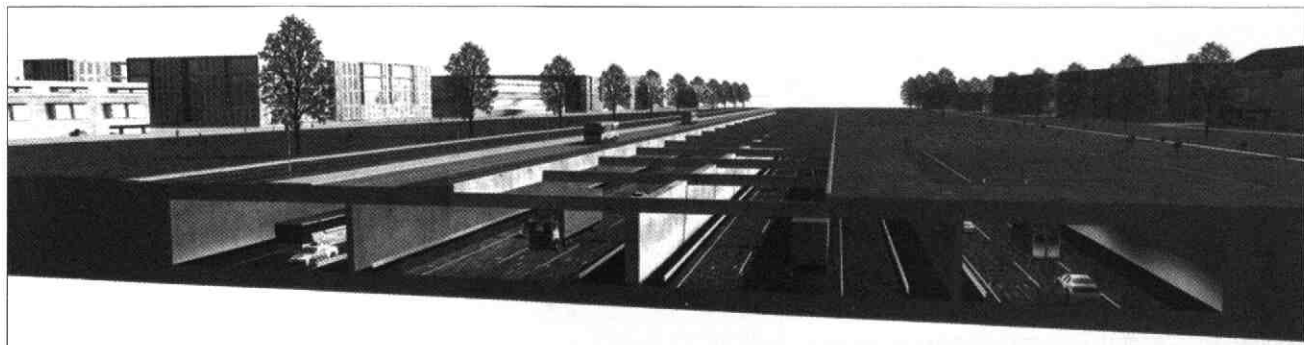
6. Luchtfoto uit 1936 van het gebied. De A2 en Amsterdam-Rijnkanaal bestaan nog niet. Wel zijn de voorbereidingen aan het graven van het kanaal zichtbaar. Ook is een cirkelvorm zichtbaar ten zuiden van de Groeneweg en ten westen van het in aanbouw zijnde Oog in Al. Over dit verschijnsel zal ik later een artikel wijden. Het Amsterdam-Rijnkanaal gaat door het westelijk deel van deze cirkel. De huidige benaming van het gebiedje is 'Halve Maan'. Bij recent archeologisch proefonderzoek kwam te westen van deze cirkel een Karolingische nederzetting aan het licht.

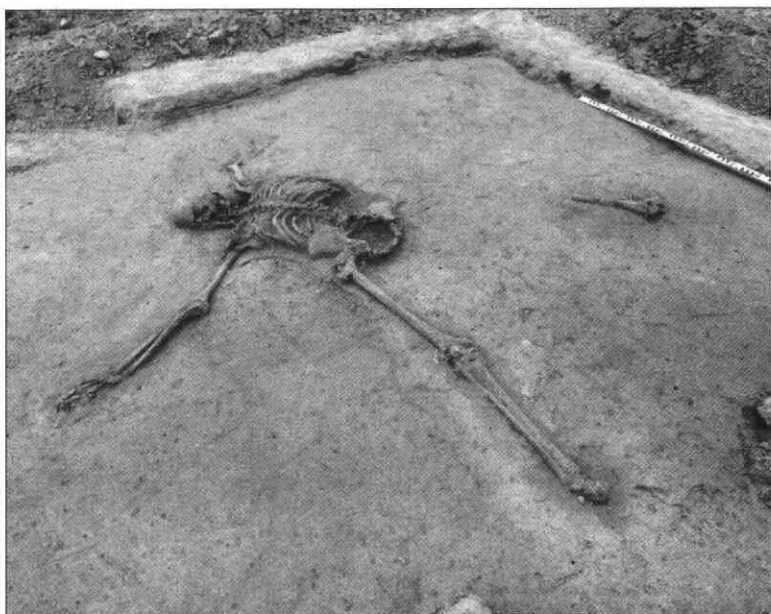
7. Hetzelfde deel, maar dan op een luchtfoto uit 1956.

een groot deel van Park Voorn zal een aantal gemeentelijke monumenten als Rhijn Noord en Rhijnhoek aan de Rijksstraatweg gesloopt moeten worden (illustratie 3, 4 en 5). In sommige varianten zal het zelfs gaan om enkele Rijksmonumenten die aan de Rijksstraatweg zijn gelegen. Dan kan je je natuurlijk in alle rede afvragen wat de waarde nog is van zo'n status. Met betrekking tot Park Voorn is er al tijden sprake van het feit dat er een Rijksmonumenten status in voorbereiding is. Het is te hopen dat het parkgebied rond de voormalige Ridderhofstad deze status ook snel gaat krijgen. Het zal toch een extra argument vormen om beslissers ervan te overtuigen dat de plek waarop momenteel de Leidsche Rijn, alleen onderbroken door het Amsterdam-Rijnkanaal, naar de binnenstad stroomt (de stroomrichting is uiteraard andersom) de minst aangetaste plek is tussen de stad en de dorpen (illustratie 6, 7 en 8) en dat zo moet blijven. Het past volledig in de planopzet van Leidsche Rijn om zo min mogelijk barrières op te werpen. Sterker, er gaat 1,2 miljard gulden worden uitgegeven om de A2 zo charmant mogelijk te integreren (illustratie 9). De minister kan natuurlijk niet

zoveel geld uitgeven aan dat project, als aan de zuidkant van deze operatie een enorme zone aan barrières wordt opgeworpen. Als dat allemaal kan, dan snap ik er werkelijk niets meer van.

9. Artist-impressie van de verlegde A2. Op dit moment kiest men voor de zogenaamde DoDo-plus-variant. De A2 is op 3 plekken overdekt. De parallelbanen zijn volledig overdekt. Hiermee is de geluidskwaliteit en de luchtkwaliteit dusdanig goed, dat er vrij dicht op de A2 kan worden gebouwd.

Het skelet is zoveel mogelijk vrijgegraven. Opvallend is de wijze waarop het skelet in de bodem ligt: met de armen en benen gespreid en het gezicht naar beneden. De rechter onderarm ontbreekt maar is korte tijd later op enige afstand van het skelet teruggevonden. Het rechter bovenbeen is bij de aanleg van een hoger gelegen vlak vermoedelijk door de graafmachine vergraven.

Foto: Archeologisch en Bouwhistorisch Centrum.

De onderarm en hand zijn in volledig anatomisch verband. Vooralsnog valt aan het (in slechte staat verkerende) bot te zien dat deze onderarm is afgekap of geknaagd.(...)."

Het skelet werd dus midden in een nederzetting, zonder enige aanwijzing van een gegraven (graf)kuil gevonden. Ook de wijze waarop het skelet in de bodem lag - met de armen en benen gespreid en het gezicht naar beneden - riep veel vragen op: is dit een manier om een medemens te begraven? Maar niet alleen het ontbreken van een grafkuil riep vragen op. Hoe kwam bijvoorbeeld de rechterarm op enige afstand van het skelet terecht? En: in welke periode was het skelet in de bodem terechtgekomen? Voorwerpen of andere aanwijzingen die daar iets over zouden kunnen vertellen, werden niet aangetroffen.

Ook een aantal andere belangrijke vragen, zoals over het geslacht, de leeftijd en doodsoorzaak, kon niet in het veld worden beantwoord.

Om beschadigingen en daarmee verlies aan informatie te voorko-

Tjeerd Pot is bezig met het voorzichtig verwijderen van de grond van het linker aangezicht van de schedel.

Foto: Archeologisch en Bouwhistorisch Centrum.

men, werd het slecht geconserveerde botmateriaal zoveel mogelijk met de omliggende grond geborgen en voor verder onderzoek overgebracht naar het Archeologisch en Bouwhistorisch Centrum (ABC) van de Gemeente Utrecht.

HET MYSTERIE ONTVOUWT ZICH

LANGZAAM

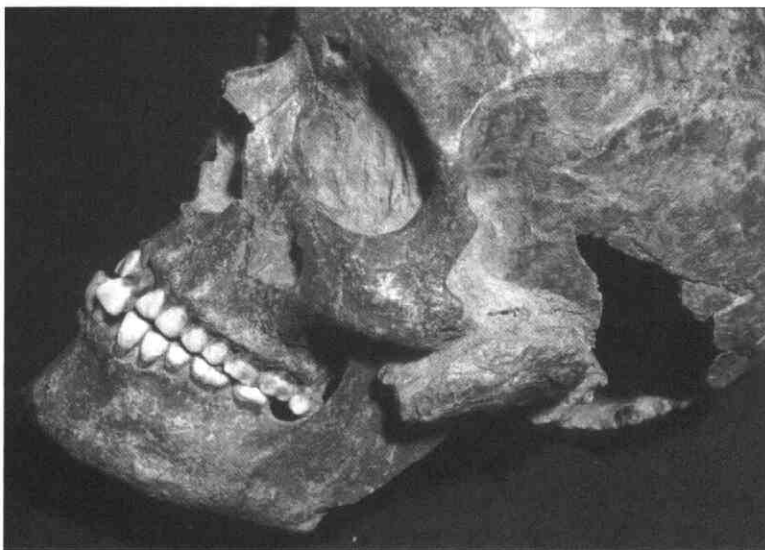
Naast de vaste medewerkers van het ABC, waaronder archeologen en bouwhistorici, verkeert het ABC in de gelukkige omstandigheid dat al meer dan twintig jaar een beroep gedaan kan worden op Tjeerd Pot. Hij heeft, naast het schoonmaken en restaureren van voorwerpen, in de afgelopen jaren vele honderden skeletten onderzocht. Hierbij komt zijn verleden als tandarts, en daarmee zijn kennis over het menselijk gebit en de schedel, zeer goed van pas. Zonder de inspanningen van hem zou het nu volgende deel van het artikel dan ook niet geschreven kunnen zijn.

De opgraving van de schedel, hand en romp ging dus binnen de muren van het ABC verder, waarbij de schedel als eerste werd onderzocht. Het vrijgraven van de schedel bleek een moeilijk en secuur werk waaraan door de heer Pot tientallen uren is gewerkt.

Om het uildrogen, en daarmee verharding en krimp van de grond en daardoor het mogelijk scheuren van botmateriaal te voorkomen, werd gedurende het wegschrappen van de grond de kluit aarde met bot regelmatig met water besproeid. Daarnaast bleek het noodzakelijk de vrijgekomen schedel delen met een mengsel van water en houtlijm te impregneren, waardoor het bot zijn vorm behield en niet in stukjes uiteen zou vallen.

Bij de opgraving in het veld was alleen het achterhoofd in het zicht gekomen. Het was dus nog onduidelijk of de rest van de schedel aanwezig was en in welke staat het bot zou verkeren.

De schedel werd voorzichtig van rechts naar links van aarde ontdaan. Bij het vrijgraven van de rechterzijde, tot het midden van de schedel, werd steeds meer van het aangezicht zichtbaar. Het bleek dat de voorhoofdspartij met oogkas nog intact was, maar dat het juk- en neusbeen licht waren beschadigd. De boven en onderkaak bleken vrijwel onbeschadigd te zijn. De kiezen stonden nog op hun originele plaats. De linker bovensnijtand bleek echter half uit de tandkas gedreven en de tegenoverliggende ondersnijtand bleek verdwenen te zijn. Daarnaast was een kleine verschuiving van de onderkaak naar rechts waarneembaar. Wat zou de oorzaak van deze beschadigingen kunnen zijn?

Het linker aangezicht van de schedel. De dislocatie van het rotsbeen is duidelijk zichtbaar.

Foto: Fotodienst Gemeente Utrecht.

Nu was het de beurt aan het linkerdeel van de voorhoofdspartij om te worden vrijgegraven, waardoor de complete en intacte voorhoofdspartij - met de oogkassen en onder- en bovenkaak - in het zicht kwam. De linker jukboog vertoonde beschadigingen.

Het linker aangezicht bleek er veel slechter aan toe te zijn dan rechts. De hoek van de onderkaak en het jukbeen waren beschadigd en/of deels verloren gegaan. Daarnaast werden fracturen en dislocaties van botpartijen rondom de achterste jukboogaanzet en het rotsbeen zichtbaar.

Wanneer de tot nu toe aangetroffen beschadigingen op een rijtje worden gezet - de fracturen en dislocatie van botpartijen aan de linkerzijde, de wat scheve onderkaak en het verlies van de ondersnijtand en het loszitten van de bovensnijtand - ontstaat het vermoeden dat er sprake is geweest van geweld aan de linkerzijde van het hoofd.

Zou het onderzoek aan de achter- en binnenzijde van de schedel dit vermoeden kunnen bevestigen?

Na het vrijgraven van het voorste deel van de schedel was het de beurt aan de achterkant om te worden ontdaan van de grond.

Bij het verwijderen van de eerste grote kluiten aan het begin van de 'binnenopgraving' was al een aantal nekwervels in de onderkaak in het zicht gekomen. En het was al meteen opgevallen dat deze wervels niet op een logische plaats lagen. Bij een 'normaal' stoffelijk overschot zouden de nekwervels namelijk veel verder naar achteren liggen. Het vrijgraven van de atlas en draaier maakte duidelijk wat er aan de hand was. De draaier bevond zich nog op de originele plaats, maar vertoonde een hoek van ongeveer twintig graden ten opzichte van de atlas. Dit duidde onmiskenbaar op een gebroken nek.

Daar het achterhoofd van de schedel in het veld al in stukken was gebroken, was ook de binnenzijde van de schedel beschikbaar voor verder onderzoek. De losse fragmenten konden makkelijk worden verwijderd en weer aan elkaar worden gepast.

Bij het verwijderen van de grond uit de schedel kwamen nog twee kleine losliggende schedelfragmentjes te voorschijn, die post mortem (na de dood) in de schedel terecht moeten zijn gekomen. Daar deze fragmenten nooit vanzelf los zouden zijn gekomen, duidde hun aanwezigheid eveneens op geweld.

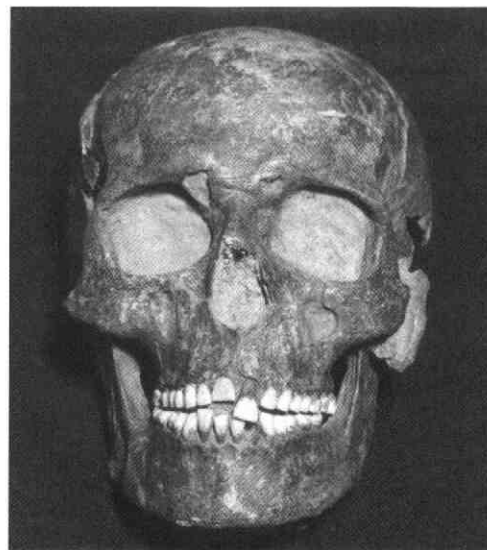
De definitieve bevestiging van een gewelddadig einde werd tenslotte gevonden in de schedelbasis. De rechterzijde van de schedelbasis was intact maar de linkerzijde vertoonde een barst met een dislocatie van 3 à 4 mm naar linksbuiten en iets naar boven; een klassieke

schedelbasisfractuur!

Wanneer alle aanwijzingen nog eens naast elkaar worden gelegd, zou het drama zich op de volgende manier kunnen hebben afgespeeld. Het niet geringe geweld, wellicht meerdere klappen, kwam van schuin links-achter en trof het gebied deels achter het rotsbeen en tegen het achterhoofd en de nek. Door de klap(pen) brak het rotsbeen af, barstte de schedelbasis en brak het achterhoofd in stukken. De nek brak tussen de atlas en draaier, waarbij het hoofd naar voren knikte en de halswervels tot in de binnenkant van de onderkaak terechtkwamen. De onderkaak werd iets naar boven en naar rechts geforceerd waarbij een klein stukje van de kaakhoek afbrak. Bij de verplaatsing botsten de onder- en boventanden in het midden en werd een boventand half uit zijn tandkas gedreven waarbij de daar tegen overliggende snijtand werd uitgedreven.

Naast gegevens over de doodsoorzaak leverde de schedel ook informatie op over geslacht en leeftijd. Diverse aanwijzingen wezen er op - en dan met name de zware richel boven de oogkassen - dat het bij dit skelet om een man ging. Dit idee werd later bevestigd door het onderzoek naar het bekken waaruit ook typisch manlijke kenmerken naar voren kwamen. De leeftijd kon onder meer worden bepaald door het onderzoek naar de mate van slijtage van de verschillende gebitselementen: immers hoe ouder een individu hoe langer het gebit werd gebruikt en des te meer slijtage van tanden en kiezen heeft plaatsgevonden.

Na de schedel was het de beurt aan de rechterhand om onderzocht te worden. Voorzover het in het veld al zichtbaar was,

De voorzijde van de schedel. De linker bovensnijtand is half uit de tandkas gedreven en de tegenoverliggende ondersnijtand is verdwenen.

Foto: Fotodienst Gemeente Utrecht.

De geconserveerde rechterhand. Foto: Fotodienst Gemeente Utrecht.

leek de hand compleet. Dit werd bevestigd bij het vrijgraven waar al snel de handwortel, middenhandbeentjes en een aantal vingerkootjes in het zicht kwamen. Maar waar waren de vingertoppen? Op de te verwachten plaats bleken deze niet te liggen. Bij verder onderzoek bleken ze náást de vingerkootjes te liggen, waarmee ze ooit een verbinding vormden: articuleerden. Het eindkootje van de duim lag onder een hoek van 45 graden tegen de wijsvinger. Samen met de vreemde ligging van de vingertoppen leek dit op een verkramping te duiden. Het is goed denkbaar dat deze verkrampde toestand bij het intreden van de dood, wellicht na een korte doodsstrijd, ontstond.

De hand is met omliggende grond door middel van water en houtlijm geïmpregneerd en is daardoor in de originele, verkrampde stand bewaard gebleven.

De laatste grote kluit bevatte de complete romp met de wervelkolom en ribben. Het bot bleek echter in een dermate slechte staat te verkeren dat verder vrijgraven praktisch niet uitvoerbaar bleek. De romp zal voorlopig met de omliggende grond in het ABC bewaard blijven.

Zoals gezegd werden tijdens het opgraven van het skelet geen aanwijzingen gevonden die tot een mogelijke datering konden leiden. Om toch iets meer te weten te komen over de periode waarin het drama zich heeft afgespeeld, werd een botfragment opgestuurd voor een C-14 onderzoek. Maar een antwoord kwam daar niet uit; er bleek te weinig meetbaar materiaal in aanwezig te zijn om tot een datering te kunnen komen. Het enige dat we nu kunnen zeggen, is dat het skelet in ieder geval niets te maken had met de vroeg-middeleeuwse nederzetting en dus uit een periode (ver) daarvóór moet dateren.

Een belangrijke vraag die nog openstond, was hoe het skelet op die plek terecht is gekomen. Heeft 'onze' man een ongeluk gehad of is hij vermoord? En als hij is vermoord, werd hij dan op deze plek achtergelaten?

Als we nog eens naar de opvallende ligging van het skelet kijken - met het gezicht naar beneden en met de armen en benen gespreid - ontstaat het beeld van iemand die in het water heeft gedreven. Nadat het

lichaam was aangespoeld, konden aaseters eraan knabbelen waarbij de rechter onderarm mogelijk van het lichaam is losgekomen. De rivier heeft vervolgens de stoffelijke resten op een natuurlijke wijze begraven.

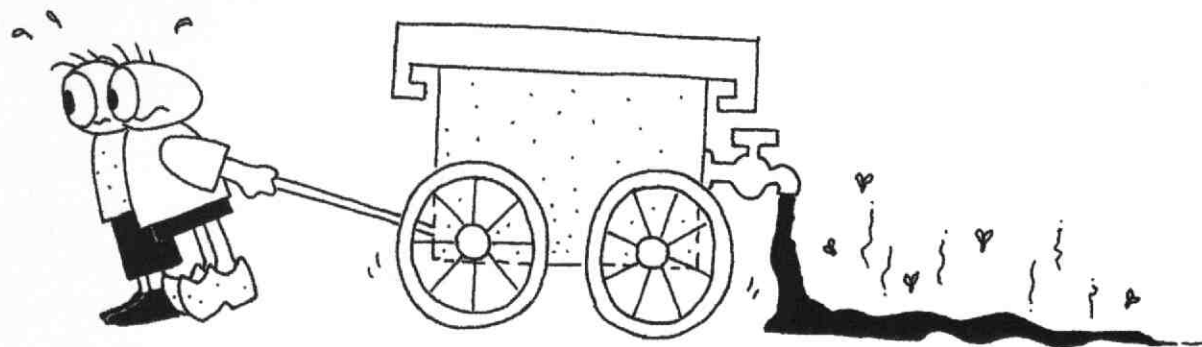
Hetzelfde zand dat het lichaam bedekte, bleek enige honderden jaren later voor mensen uit de vroege Middeleeuwen ideaal te zijn om zich op te vestigen. Deze, in grote houten boerderijen wonende, mensen waren zich er echter niet van bewust dat onder hun voeten de resten lagen van een op dramatische wijze aan zijn eind gekomen oudere Leidsche Rijn bewoner. Door het opgraven van de nederzetting is het skelet van 'onze' veertig jaar oude man na vele duizenden jaren weer te voorschijn gekomen.

EEN MARKERING IN DE NIEUWE STAD?

Op vele tientallen plaatsen in de Leidsche Rijn heeft archeologisch onderzoek plaatsgevonden en zal onderzoek plaatsvinden. Op dit moment wordt door archeologen van de Gemeente Utrecht gewerkt aan een groot project, waarbij onder andere het visualiseren van historische plekken een belangrijke rol zal gaan spelen.

De plaats waar het skelet gevonden is, zou op een of andere wijze in de openbare ruimte aangeduid kunnen worden zodat dit dramatische verhaal voor altijd gemarkeerd zal blijven.

Bruiloft

In een gezin met veel kinderen is er na schooltijd altijd wel wat te doen, wat betreft kleine karweitjes in en rond het huis.

Mijn oudste broer Jan en ik waren wel meestal de aangewezen personen om het echte mannenwerk te doen. Zo moesten van tijd tot tijd de konijnen uitgemest, gras en hooi verzamelen voor deze beesten, en ook in de tuin rond het huis en op de volkstuin was altijd werk genoeg. We wisten dat Pa er trots op was dat hij al zulke flinke zonen had. Ook als we wel eens iets verprutsten werd hij niet kwaad, maar vertelde ons met een glimlach hoe wij het de volgende keer beter konden doen.

De mest van de konijnen ed. kippen werd steeds achter in de tuin op een hoop gegooid, vormde dan in de loop van de tijd een behoorlijke mestvaalt, wij noemden dit de volt. Deze "volt" moest om de zoveel tijd met de kruiwagen naar het land (de volkstuin) worden gebracht.

Het was een heel karwei, en ik lees hier in mijn dagboek: "we hebben de hele week messen gekrooien".

Eens kwamen wij op het idee om het eens wat sneller te doen, we hadden de kruiwagen goed volgeschept en bonden hem achter de fiets, Jan zou fietsen en ik liep er achter om alles een beetje in evenwicht te houden.

Jan was nog maar net opgestapt toen bij de hoek van de Meerndijk de hele boel kantelde, met als gevolg; de mest over de straat, de fiets en kruiwagen enigszins verwrongen, Jan een beschadigd scheenbeen en ik kreeg op mijn donder omdat ik de boel niet goed in evenwicht had gehouden.

We besloten om maar niks aan Pa te vertellen, we wisten zelf wel hoe wij het in het vervolg niet moesten doen.

Een ander werk was het leegmaken van de gierput. Achter de schuur hadden wij een w.c. nou ja, zo noemden wij dat toen nog niet, het stelde ook niet zoveel voor; een plank met een gat erin en een deksel er op.

Wij noemden het de plee, de poepdoos of nummer honderd, of ook wel eens (heel plat gezegd) het schijthuis.

De behoefte van het hele gezin verdween hier in een niet al te grote put, en die moest heel wat keren per jaar geleegd worden. Wij hadden wel geleerd dat als je in sommige dingen gaat roeren het enorm kan gaan stinken.

Dit werk werd dan ook altijd door mijn vader gedaan, maar op een dag vond hij ons wel groot genoeg om aan dit werk een kleine bijdrage te leveren.

We moesten na schooltijd bij wagenmaker Verweij de gierkar gaan huren, dit was een grote vierkante houten kar, de grote houten bak had een behoorlijke inhoud, er zat een groot deksel op waardoor je met een gierpuls (dit is een lange steel met daaraan een bak in de vorm van een emmer).

Hiermee kon je de put leeg en de gierkar vol scheppen.

We schepten de kar behoorlijk vol, en kregen van de burens al de opmerking: "Zo zijn jullie aan het bruiloft vieren?" Dit was een echte Meernse uitdrukking als je aan het gieren was.

De kar was vol, en we namen het besluit om Pa maar eens te verrassen en de kar weg te brengen en leeg te maken op het land. Voor het leegmaken van de kar zat aan de achterkant een grote kraan. Het was moeilijk om de kar aan het rollen te krijgen maar toen hij eenmaal reed ging het steeds lichter.

Bij het land aangekomen reed hij ontzettend licht, Jan zei: "We raken er aan gewend".

Toen we hem leeg wilden laten lopen, zagen we tot onze schrik dat de kraan niet helemaal dicht stond. De volgende dag waren vader en moeder niet thuis, een oom en tante waren zoveel jaar getrouwd.

Toen de olieboer kwam en vroeg; "Zijn je vader en moeder niet thuis", zeiden wij, "Nee, die zijn aan het bruiloft vieren".

"Dat dacht ik al" zei hij, "Je kan het heel De Meern zien en ruiken".

De Meern, december 2001
Theo van den Berg

Illustratie;
Barbara Gravendeel